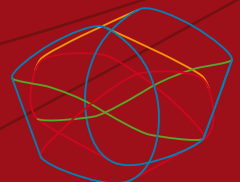

KRING ONLINE

SEPTEMBER 2016

- Discrete fenomenen in de alledaagse psychosen
- Ontmoeting met het reële

Kring voor Psychoanalyse
van de New Lacanian School

inhoudstafel

Kring Online 1

.....

- 2 • Voorwoord – **Nathalie Lacey**
- 4 • Editoriaal – **Abe Geldhof**

- 6 • **Discrete fenomenen in de alledaagse psychosen**
- 7 • Van de crisis naar zich dupe maken van het reële – **Yves Vanderveken**
- 9 • Naar een veralgemening van de kliniek van de discrete tekens – **Yves Vanderveken**
- 21 • Hedendaagse klinische fenomenen – **Lilia Mahjoub**
- 26 • Neurose zonder vader – **Gil Caroz** (Een terugblik door Geert Hoornaert)
- 28 • 'iedereen is gek' of alle neurosen zijn niet-hedendaags – **Marie-Hélène Brousse** (Een terugblik door Miet De Mvynck)
- 30 • Marwencol: de schoonheid van het sinthoom – **Jonas Verbauwheide**
- 34 • Mike Disfarmer, fotograaf – **Christel Van den Eeden**

- 38 • **Ontmoeting met het reële**
- 39 • Het seksuele is altijd traumatisch – **Lieve Billiet**
- 46 • Onderwaterliefde **Sam Calmeyn**
- 47 • Een ontmoeting van papier – Glenn Strubbe en Stijn Vanheule in gesprek met **Hind Fraihi**
- 51 • Pleidooi voor een ethiek van de angst – **Nathalie Lacey** en **Lilia Mahjoub** in gesprek met **ignaas Devisch**
- 57 • Een discours dat niet van de orde van de schijn is – **Sam Calmeyn**

VOORWOORD

Nathalie Lacey
voorzitster van de Kring

Met vreugde kan ik u de geboorte van *Kring Online* aankondigen, het eerste Nederlandstalige digitale tijdschrift voor psychoanalyse, uitgegeven en verzorgd door de *Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School (NLS)*, de lacaniaanse werkgemeenschap die in 2002 werd opgericht als een geaffilieerde vereniging van de *NLS* die in Vlaanderen en Nederland actief is. De *NLS* is een van de zeven scholen binnen de *World Association of Psychoanalysis (WAP)*.

Kring Online zal zich op een snedige en toegankelijke wijze richten tot al wie geïnteresseerd is in de lacaniaanse psychoanalyse en benieuwd is naar hoe de *Kring* ertoe wil bijdragen dat de praktijk en de studie van de psychoanalyse zich, in overeenstemming met het door Jacques Lacan verstrekte onderwijs, verder blijven ontwikkelen.

Om deze doelstelling, die volledig in de lijn ligt van de objectieven van de *NLS* en de *WAP*, te realiseren, stelt het Bureau van de *Kring* jaarlijks een activiteitenprogramma samen: studiedagen, stadsavonden, kartels, werkseminaries, onderzoeksateliers, et cetera. *Kring Online* zal net als zijn voorganger *sKRIPtA* over het werk in en rond de *Kring* getuigen. Zo zal u er een neerslag terugvinden van interventies die door leden of sympathisanten van de *Kring* binnen het kader van haar jaarprogramma gebracht werden. Daarnaast mag u zich verwachten aan teksten die buiten de *Kring*, maar niet volledig los van de *Kring* gebracht werden. In de werkgroepen bijvoorbeeld, die door leden van de *Kring* geïnitieerd worden. Of in *PPaK-Gent*, het vormingsinstituut verbonden aan de *Université Populaire Jacques Lacan (UPJL)*, waar zeven leden van de *Kring* en de *NLS*, aangesteld door Jacques-Alain Miller, op een toegankelijke wijze onderwijs verschaffen in de lacaniaanse psychoanalyse. *Kring Online* wil ook de nodige aandacht besteden aan die ruimere werkgemeenschap waartoe de *Kring* behoort en zal daarom geregeld teksten oppikken van collega's uit de *NLS* en de *WAP* en deze naar het Nederlands vertalen.

Een andere opdracht van de *Kring* bestaat eruit in de samenleving een plaats voor de psychoanalyse en haar ethiek te vrijwaren. Dit noopt haar ertoe zich regelmatig te mengen in maatschappelijke of politieke debatten. Bijvoorbeeld wanneer een

Minister een Wetsontwerp ter regeling van de geestelijke gezondheidszorgberoepen uitdenkt waarvan de onderliggende ideologie ingaat tegen de principes van de analytische praktijk. *Kring Online* wil deze politieke acties en de inzet ervan toelichten.

Het is in de lijn van deze politieke opdracht, die er ook in bestaat de overdracht op de psychoanalyse in Vlaanderen en Nederland te bevorderen, dat de oprichting van *Kring Online* gezien kan worden. Met een digitale publicatie, in een tijd waarin het internet het voornaamste medium voor informatiedeling is geworden, wil de *Kring* tot de bevordering van die overdracht bijdragen. Bovendien heeft de digitalisering van dit tijdschrift als bijkomend voordeel dat de lezer sneller op de hoogte zal zijn van wat er in de *Kring*, de *NLS* en de *WAP* leeft.

Elk nummer van *Kring Online* – u mag rekenen op minstens een drietal nummers per jaar – zal op de website van de *Kring* (www.kring-nls.org) gepubliceerd worden en daar gratis te downloaden zijn. Voor wie een lectuur op papier verkiest, is er gedacht aan een printvriendelijke versie. Wilt u als eerste vernemen wanneer er een nieuwe uitgave is van *Kring Online*? U kan de primeur op uw *facebook* muur ontvangen door de *facebook* pagina van de *Kring* (www.facebook.com/kringNLS) te *liken*. Of misschien verneemt u dit liever par mail? In dat geval kan u zich via de website van de *Kring* abonneren op de digitale nieuwsbrief *KringNLSNu!*.

Tot slot geeft de *Kring* met dit digitale tijdschrift elkeen die de pertinentie van de laciaanse psychoanalyse onderkent, de kans om mee verantwoordelijk te zijn voor het uitdragen van deze onuitgegeven discipline. Wie dit wenst, kan vanaf zijn of haar smartphone, tablet of computer en met een eenvoudige klik *Kring Online* mee helpen verspreiden.

Namens het Bureau van de *Kring*, dat met veel plezier dit nieuwe avontuur tegemoet treedt, wens ik u een verrassende kennismaking met *Kring Online*.

Gent, augustus 2016

Editoriaal

Abe Geldhof

Waarde lezer,

Wat een eer is het om u de allereerste editie van ons gloednieuwe tijdschrift *Kring Online* te mogen presenteren. Voor dit eerste nummer heeft het bureau van de Kring bijdragen geselecteerd die gedurende het afgelopen werkjaar tijdens haar activiteiten werden gepresenteerd en die ons hebben verrast. Verrast door hun rake verwoordingen, door hun opmerkzaamheid en door hun levendigheid.

Dit tijdschrift zal deze en volgende keren dus telkens echo's brengen van het werk dat tijdens het werkjaar in de Kring maar ook daarbuiten, op plaatsen die verknoopt zijn met de Kring, wordt verricht. Daarin kan het jaarlijks variërende werkthema van de NLS uiteraard niet ontbreken. Een eerste deel van dit nummer is daarom gewijd aan de 'discrete fenomenen in de alledaagse psychosen', het thema dat gedurende het werkjaar 2015-2016 in alle groepen van de NLS, dus ook in de Kring, bestudeerd werd ter voorbereiding van het NLS-congres dat deze zomer in Dublin plaatsvond.

Het zal geen toeval zijn dat dit thema van de 'discrete tekens' er kwam nadat we ons in de NLS een jaar eerder over de hedendaagse 'crisis' hadden gebogen. Yves Vanderveken, die tot begin juli voorzitter was van de NLS en het thema van beide NLS-congressen had gekozen, stelt immers in dit nummer dat onze klinische praktijk zich sedert een reeks opeenvolgende maatschappelijke crisissen steeds minder richt op de klassieke

kwestie van de verdringing en haar opheffing in termen van onthulde waarheid. Ze richt zich wel steeds meer op het effect dat de taal heeft op het genot van het lichaam. Lilia Mahjoub (die sinds het congres in Dublin de nieuwe voorzitter is van de NLS), Gil Caroz, Marie-Hélène Brousse, Jonas Verbauwhede en Christel Van den Eeden werkten elk op hun manier verder op dit inzicht, door middel van theoretische bijdragen en gevalstudies. Ze gaan daarbij specifiek in op problematieken die eigen zijn aan de psychosen. Elk van hen slaagt er in om discrete tekenen die in het narratief opduiken te situeren binnen een psychotische logica. Een aantal teksten uit dit deel werden gepresenteerd tijdens de eerste Internationale Studiedag van de Kring, met als thema 'Hedendaagse klinische fenomenen. Precisie en maatwerk in de psychoanalytische praktijk'. Andere teksten werden dan weer tijdens het 'onderzoeksatelier' van de Kring gepresenteerd en bediscussieerd.

Het tweede deel van dit nummer gaat ruimer dan de thematiek van de psychosen. Daarin richten we ons specifiek op de ontmoeting met wat Lacan 'het reële' noemde. Dat reële is iets dat *an sich* geen betekenis heeft en daardoor radicaal vreemd blijft. Die ontmoeting met dat reële kan, zoals niet alleen de psychoanalyse maar pakweg ook de kunsten ons leren, een serieuze botsing zijn. Het ontregelt onze vanzelfsprekendheden, het verwacht onze emoties, en het wekt niet in het minst onze angst op. Het reële dwingt ons daarom om te werken aan iets dat ons het meest intiem is en tegelijkertijd het meest ontsnapt. Dat hoeft echter niet noodzakelijk slecht nieuws te zijn! Het opent namelijk ook een mogelijkheid om tot iets nieuws te komen. Iets dat van de orde van de liefde is bijvoorbeeld, een geheel eigenzinnige uitvinding of een doordachte levensethiek. De teksten van Lieve Billiet, Hind Fraihi, Ignaas Devisch en Sam Calmeyn getuigen daarvan: dat het reële namelijk een verdraaid harde noot om kraken is, maar dat het mits enige volharding zo interessant kan zijn om er mee aan de slag te gaan.

Discrete fenomenen in de alledaagse psychosen

Van de crisis naar zich dupe maken van het reële¹

Yves Vanderveken²

Mei laatstleden viel het doek over het 13de congres van de *New Lacanian School*. Het vond plaats in Genève met als thema, hoe kon het ook anders: de tijd.

Meer bepaald ging het over de tijd waarvan het voorspelbare verloop, zijn *automaton* een ruptuur kent, een *Tuché*. *Bon-heur* of *mal-heur* zoals we zeggen in het Frans, ‘geluk’ of ‘ongeluk’ [letterlijk: goede-tijd, slechte-tijd]. Het resultaat is een ‘crisismoment’, waarop *semblants* in hun waarheid worden ingehaald en dus opnieuw dienen gestructureerd te worden.

Het congres wist zich met deze tijd te verbinden. Deze tijd is eerst en vooral die van haar eigen tijdperk – Lacan raadde analytici overigens aan die tijd te weten te vervoegen.

Het was het hoogtepunt en capitonneringpunt van het werk dat doorheen het jaar op de verschillende geografische locaties van de NLS werd voortgebracht – en eenieder kon zich in deze betekenaar ‘crisis’ herkennen. Vandaag de dag strekt die betekenaar zich uit over alle vertogen en kennisvelden. Het weten, waarvan het statuut nu ernstig aangetast is, sinds het niet langer meer nodig is te passeren via een geïncarneerde Ander om het te verwerven, is nu online beschikbaar, maar bovenal is het bevrijd van haar traditionele bronnen. Terwijl we die bronnen vandaag alleen nog maar zien als evenveel gezichten van een

kwaadaardige, complotterende, bedriegende Ander en we hun blijvende afhankelijkheid vaststellen aan de logica van een verticale hiërarchie die werd verworpen, leven we niettemin als nooit te voren in een tijd van creatieve vrijheid en democratische toegang tot verschillende vormen van kennis.

Het congres was een gelegenheid om de crisis te isoleren als een meesterbetekenaar van een tijdperk in transitie dat nog steeds faalt om nieuwe meesterbetekenaars te produceren - die het niet zullen nalaten zich op te dringen.

Het isoleerde de genotswijze van een tijdperk dat de deconstructie van zijn *semblants* en de promotie van het steeds meer bloot geven van zijn meer-aan-genieten heeft verworven. Het is daarbinnen dat het subject nu zijn identiteit vindt en opeist. Het is een tijd van een misschien nooit eerder ontmoette, maar op zijn minst veronderstelde vrijheid ten aanzien van de Meester. Daar wordt echter een prijs voor betaald: men wordt in toenemende mate zowel slaaf van een herhaling die zijn genot fixeert als van zijn ijdele poging om de (genots)boekhouding te doen kloppen [*comptabilisation*]. Vandaar de veralgemeende verveling en het dwalen van de paria's [*laissés-pour-compte*] die, binnen dezelfde coördinaten van de door zijn vrijgezellen ontblote pulsie, dit opnieuw proberen te bekleden via een steeds dollere terugkeer naar de Een die het seksuele kan verhelpen, het seksuele dat niet ophoudt zijn niet-verhouding te herhalen. In dit tijdperk van veralgemeende *fake* zien we de angst als enig teken van een reële dat niet bedriegt.

Het is de crisis – wij zouden zeggen, het reële – die beslist. Het congres liet toe de nauwe relatie die de psychoanalyse heeft met de coördinaten van dit ontketend wetteloze reële, te zien en weer te geven. Zij ontmoet het onder zijn verschillende vormen, die altijd gekoppeld zijn aan de functie van het symptoom, wat veelal het meest reële is dat het subject heeft. Maar het allerbelangrijkste is dat de psychoanalyse op dit punt een subversieve behandeling voorstelt. In tegenstelling tot de *non-dupe*, komt het er op aan zich tot dupe te maken van een reële – zijn reële, met geen ander vergelijkbaar en gedurende gans de kuur aangeknoopt [serré] - zodat een daarmee ‘weten-om-te-gaan’ kans krijgt

1 Deze tekst dateert van 25 juli 2015 en is de eerste aankondiging van het congres van de NLS dat op 2 en 3 juli 2016 in Dublin zal plaatsvinden.

2 Analyticus Lid van de School (AME) van de *École de la Cause freudienne*, lid van de *New Lacanian School* en van de *World Association of Psychoanalysis*. yves.vanderveken@skynet.be

zich te construeren. Een ‘weten-om-te-gaan’ dat wedt noch steunt op de identificaties die de singulariteit verpletteren of op de ontkenning van dit onmogelijk te verdragen reële.

Het congres wist zich ook met deze tijd in zijn eigen vorm en verloop te verbinden. Het belichaamde *in vivo* de temporaliteit van de *Tagli* (sneden) van Lucio Fontana die er de toon van hebben gezet. Het werd op die manier onthaald als scandering in een reeks van NLS-congressen. Achteraf werd gezegd dat de NLS binnentrad in een andere tijd van haar geschiedenis en dat ze niet meer als voorheen zou zijn. Dit zal nog moeten bewezen worden.

Het volgende congres van de NLS kondigt zich vanaf nu aan in een nieuwe dimensie die er een is van de orde van een ruptuur. Ze zal niet in een nieuw *automaton* verzeilen. Ze zal zich inschrijven in het verlengde van Genève, en tegelijk een herstelling uittekenen op de vector van de psychoanalytische kliniek zelf. In tijden van crisis en onrust overall ter wereld en van de interpretatie die hiervan wordt verwacht van de psychoanalyse, zal een volledig jaar volgen van onderzoek en klinische bespreking in heel de NLS. Als het binnen de betekenaars van de Ander is dat het subject de coördinaten van zijn onbewuste vindt, dan zal het er na Genève op aan komen er de gevolgen van in te schatten. Op het ogenblik dat de grote vertogen aan reikwijdte moeten inboeten, ondergaat de kliniek daarvan de effecten. Het snijvlak van onze klinische categorieën vraagt bijgevolg nog altijd om verder te worden gepreciseerd.

Het syntagma ‘allegaagse psychose’, creatie ontleend aan het ‘laatste onderwijs van Lacan’, antwoordt op deze vereiste. Het geeft een helder onderscheid met de neurose aan, en rangschikt het ook duidelijk in het veld van de psychose – zelfs als het zich ervan onderscheidt door zijn ‘verallegaagsing’. Maar wat wil dat zeggen en in welke zin is dit syntagma precies een antwoord op de nieuwe coördinaten van de Ander? Dit zal bestudeerd worden door de NLS: een werk van inventarisatie van de kliniek. Meer precies – dat is het geheim – zal het een uitnodiging inhouden om daaraan voorbij te gaan. Dat zal gebeuren onder het teken van de precisering en van de vereiste finesse. Zij alleen laten toe zich te oriënteren

in de analytische kliniek – deze die we ontmoeten in onze psychoanalytische kabinetten, onze consultatiecentra of instellingen.

De titel van het congres luidt: *Discrete tekens in de alledaagse psychosen. Kliniek en behandeling*.

Niet de minste van de nieuwigheden is dat het congres zal plaatsvinden in Dublin! Op 2 en 3 juli 2016. De band die de lacaniaanse psychoanalyse onderhoudt met Dublin en Ierland hoeft niet meer aangetoond. Het zal een gebeurtenis zijn voor onze School. Een uitdaging ook. Nu al vinden we er een inspiratiebron in.

Nemen we Mr. James Duffy bijvoorbeeld – één van de joyciaanse *Dubliners*. Zoals Hamlet - die geen klinische casus is, zoals Lacan aangeeft, maar de structuur zelf is van de neurotische vragen - wekt hij onze aandacht. Waar beide gevallen een gemeenschappelijke klinische trek vertonen – het in de problemen komen door de ontmoeting met een vrouwelijk verlangen - valt het antwoord dat Duffy daarop geeft op door zowel zijn singulariteit als door zijn radicale weigering. Behoort dit tot de klassieke en bekende obsessie-coördinaten?

“Zijn blik volgde de helling en helemaal beneden, in de schaduw van de muur van het park, zag hij enkele menselijke figuren liggen. Deze heimelijke en omkoopbare liefdes vervulden hem met wanhoop. Beetje bij beetje stelde hij de rechtschapenheid van zijn leven in vraag; hij voelde zich verbannen uit het festijn van het leven.”³

“Hij leefde op een kleine afstand van zijn lichaam, zijn eigen daden beschouwend met een schuinse en vertwijfelde blik. Hij had een eigenaardige autobiografische gewoonte om van tijd tot tijd in zijn hoofd een kleine zin te vormen die hem betrof. Een zin met een onderwerp in de derde persoon en een gezegde in de verleden tijd.”⁴

Het lijkt er goed op dat we ons niet echt in de dramaturgie van *Ryan's daughter* bevinden.

Vertaling: Peter Decuyper,
Nathalie Laceur, Thomas Van Rumst

3 Citaat vertaald uit: Joyce, J. (1974). *Dublinois*. Folio, Gallimard, 195.

4 *Ibid.*, 183.

Naar een veralgemening van de kliniek van de discrete tekens¹

Yves Vanderveken²

“De psychoanalyse verandert. Dat is een feit.”³ Dat is de vaststelling van Jacques-Alain Miller in zijn voorstelling van het thema van het X^{de} congres van de *World Association of Psychoanalysis*, dat zal plaatsvinden in Rio de Janeiro in april 2016.

Een transformatie van het onbewuste...

Deze vaststelling betreft, of laat zich zelfs afleiden uit een transformatie van het onbewuste. Jacques Lacan is daarop vooruitgelopen in zijn onderwijs. Hij kwam er zelfs tot het voorstel de term onbewuste te laten varen, om het te vervangen door het neologisme ‘spreekwezen’ – volgens hem meer gepast om deze verandering in rekening te brengen. Het vindt zijn oorsprong in de verandering van tijdperk en van wat daar uit voortvloeit aan verandering van structuur van de Ander. Bovendien is het precies in de Ander dat het subject de coördinaten van zijn onbewuste vindt.

Het is de vraag van de verdringing die zich in het hart zelf van deze verdringing bevindt. Geboren in het victoriaanse tijdperk, tegen de achtergrond van de kwintessens van de seksuele onder-

1 Lezing gegeven te Londen op 10 oktober 2015 in het kader van een voorbereidende avond op het congres van de NLS voor de *London Society* van de NLS.

2 Analyticus Lid van de School (AME) van de *École de la Cause freudienne*, lid van de *New Lacanian School* en de *Association Mondiale de Psychanalyse*. yves.vanderveken@skynet.be

3 Jacques-Alain Miller (17/04/2014), *L'inconscient et le corps parlant*. Afsluitende lezing op het IXde congres van het AMP in Parijs, waarin hij het thema voor het volgende congres aankondigt. www.wapol.org/fr/articulos/Template.asp?intTipoPagina=4&intPublicacion=13&intEdicion=9&intIdiomaPublicacion=5&intArticulo=2742&intIdiomaArticulo=5

drukking, wordt de psychoanalyse vandaag uitgeoefend tegen de achtergrond van de bevrijding van de zeden, van het recht op genot en van een veralgemeende toegang tot de pornografie. Het is niet voor niets dat Lacan, voorbij het oedipus-complex dat hij in de loop van zijn onderwijs onophoudelijk deconstrueert, de mythologische structuur van Hamlet zal isoleren, voor zover deze er zich van onderscheidt. Het onderscheid tussen Oedipus en Hamlet heeft precies betrekking op de vraag van de verdringing. Lacan legt er de nadruk op: waar Oedipus van niets wist, waar de coördinaten van zijn misdrijf verdrongen waren en buiten zijn weten lagen, bevroedde Hamlet het wel. Het is op dit verschilpunt dat Hamlet zich opwerpt als gunstiger dan Oedipus om de structuur van de vraag van de neurose vandaag te belichamen. Dit alles gaat er om af te bakenen waarop dat ontsluitende weten betrekking heeft. Ik neem deze voordracht als omweg om het antwoord helemaal op het einde te isoleren.

Maar zeg mij eens: onbewuste, verdringing, oedipuscomplex, zijn dat niet juist de herkenningpunten waarop we het onderscheid tussen onze grote klinische structuren baseren – en van waaruit we de kuur oriënteren?

Ongetwijfeld richt onze praktijk zich voortaan minder op de kwestie van de verdringing en haar opheffing in termen van onthulde waarheid, dan op deze van het effect van de betekenaar op het genot van het lichaam als dusdanig.

... En haar impact

Wat blijft er in deze gewijzigde context over van onze herkenningstekens en klinische categorieën? De dingen vragen er om opnieuw gepreciseerd en telkens nauwkeuriger omlijnd te worden. Dat is allesbehalve eenvoudig. Het is op grond hiervan dat ik deze voordracht voor de opening van het werkjaar van de *London Society* zal oriënteren.

Het zal hier om klinische vragen gaan, en over moeilijkheden die we in deze kliniek kunnen ontmoeten met onze klassieke herkenningstekens. Doorheen wat zich aandient als diagnostisch vraagstuk, raakt dit aan zeer concrete vragen.

In de psychoanalyse steunen we erg, indien niet op diagnostiek als dusdanig, op wat we differentiele klinische herkenningstekens noemen. Waarom? Precies omdat ze determinerend zijn om

onze act en de richting van de kuur te oriënteren.

We zijn gevormd om te weten dat een kuur van een psychotisch subject niet wordt georiënteerd zoals die van een neurotisch subject. Daartoe dienen onze diagnostische merktekens en de grote structurele lijnen en precieze schikkingen van de subjectieve coördinaten, ook al zeggen deze niets over wat de singulariteit van een subject uitmaakt.

Het is een logische paradox die we ondersteunen, en waarvoor we niet terugdeinzen: twee tegengestelde waarheden kunnen tezelfdertijd waar zijn. Alles hangt af van de invalshoek van waaruit we het reële dat in het spel is, benaderen. Het is door op zulke paradox te steunen, dat Lacan kan zeggen dat niets minder op een obsessionele neurose lijkt – een algemene en universele categorie – dan een andere obsessionele neurose – een absolute singulariteit. Dat is wat de verhouding tussen het singuliere en het universele tegelijk zo noodzakelijk, maar ook zo precair maakt.

De benadering van het klinisch reële kan radicaal verschillend zijn naargelang de invalshoek, die men kiest – zoals de tweede topiek van Freud de eerste in niets opheft, of nog zoals het laatste onderwijs van Lacan zijn eerste onderwijs niet opheft.

Jacques-Alain Miller aarzelt niet om ons uit te nodigen om ‘lapwerk’ [*faire des ravaudages*] te verrichten, vertrekkende van verschillende tijden in het onderwijs van Freud en Lacan, omdat ze, in de mate dat ze waar zijn, allemaal rekenschap geven van een reële dat de waarheid slechts bij stukjes kan vangen.

Het is op grond hiervan dat we ons veroorloven om, bijvoorbeeld, tegelijk te steunen op een binaire, discontinue kliniek en, vanuit een andere invalshoek beschouwd, op een kliniek die ‘continuïstisch’ is. We doen beide. Soms zelfs beide tegelijk. Beide zijn belangrijk. Het is aan ons om dat te verduidelijken.

Het koppel klassieke neurose/uitgebroken psychose: haar werkzaamheid, een limiet

Langs de ene kant hebben we een differentiële kliniek die gebouwd is op de binaire opdeling neurose/psychose. We kunnen ze tot deze opdeling herleiden. De categorie van de perversie is aan contestatie onderworpen. Ze is in onbruik geraakt, al was het maar vanwege het feit dat de

coördinaten van onze tijd op zichzelf pervers zijn, zonder het te hebben (en we zullen daarop terugkomen) over de seksualiteit van het spreekwezen dat op zich pervers van aard is.

Deze binaire kliniek biedt een onschatbaar steunpunt. Maar ze is ook rigide en beperkt. Ze berust op “een absoluut ‘ofwel, ofwel’”⁴. We hebben moeten vaststellen dat een heel veld van de kliniek niet in een dichotomie klassieke neurose/uitgebroken psychose past – als we de zaken op scherp stellen. Het is niet altijd makkelijk om te beslissen aan de hand van deze diagnostische herkenningstekens – en dat soms na meerdere jaren analyse.

Deze onbevredigende dimensie, die niet discrimineert binnen de binaire kliniek neurose/psychose, wordt sinds vele jaren in ons freudiaans veld benaderd door wat we een echt onderzoeksprogramma mogen noemen. Het syntagma ‘alledaagse psychose’ vindt zijn oorsprong in deze moeilijkheid. Het vindt er zijn oorsprong om het te overstijgen. Het is afkomstig - of beter, geconstrueerd - door Jacques-Alain Miller, uitgaande van het laatste onderwijs van Lacan.

De impasse van de Borderline

De ‘alledaagse psychose’ is een antwoord op de categorie ‘borderline’, zoals dat ontwikkeld is in de Angelsaksische wereld. Deze categorie is zelf een poging tot antwoord op diezelfde klinische moeilijkheid. Alleen, daar waar de categorie ‘borderline’ een derde klinische structuur veronderstelt (noch neurose, noch psychose) – wat slechts de impasse van de klinische structuren nog meer in de verf zet – volhardt het syntagma van de alledaagse psychose erin zich te gronden in de binaire opdeling neurose/psychose – om het tenslotte omver te werpen, en te overstijgen. Onder de modaliteit van een ‘het zonder stellen, er gebruik van maken’ [*s’en passer, s’en servir*] – wat precies is, wat Lacan op het einde gezegd heeft over de Naam-van-de-Vader.⁵

Jacques-Alain Miller wijst erop dat er een “vermeende absolute differentiatie tussen de neurose en de psychose”⁶ bestond. Als het het ene was, was

4 Miller, J.-A. (2009). Effet retour sur la psychose ordinaire, *Quarto*, 94-95, 41.

5 Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire Livre XXIII. Le sinthome*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 136.

6 Miller, J.-A. (2009). *Op. cit.*, 42.

het niet het andere, en *vice-versa*. Deze dimensie van een absolute differentiatie berust op een echt lacaniaans credo (dit zegt ook Jacques-Alain Miller): dat van de verwerping van de Naam-van-de-Vader. De functie van de Naam-van-de-Vader berust op wat men nu doorgaans vastpint op het syntagma: de symbolische orde. De ‘Kerkvaders’, en conservatieven van allerlei slag, hebben uitsluitend deze dimensie van het onderwijs van Lacan weerhouden, om er zich voor van alles en nog wat op te beroepen. Nu is het van belang om te begrijpen wat die Naam-van-de-Vader inhoudt in het onderwijs van Lacan.

Lacan heeft er het falen van waargenomen, precies in de uitgebroken psychose. Het is van daaruit dat hij het concept ‘verwerping’ uitwerkt. Waarover gaat het? Jacques-Alain Miller hersitueert de hypothese die daartoe leidt in zijn tekst *Effet retour sur la psychose ordinaire*⁷ - dat op zich een argument voor ons volgend congres van de NLS kan vormen.

De hypothese van de Naam-van-de-Vader

Lacan vertrekt van de ervaring, in de eerste tijd van de aankomst van het *infans* in de wereld, van een subjectieve beleving [*vécu*] gegrepen in een ongeorganiseerde, bewegende en niet gestructureerde ruimte, waar de subjectieve ervaring van het uiteengespatte lichaam overheerst, volledig onderworpen aan driftmatige krachten en aan buitenzinnige betekenissen. Een wereld waar het Ik van het subject en de Ander niet gescheiden zijn. Lacan zal nooit afstand doen van deze hypothese over het begin van de menselijke subjectiviteit. Hij legt de oorzaak bij het gegeven van de prematuriteit van het menskind.

In deze configuratie, en in het classicisme van de oude wereld, kwam de moeder of haar substituuft deze eigenschappen incarneren. Want ze was bij veronderstelling de figuur van de eerste representant, door deze Ander belichaamd. Het verlangen van de moeder was, voor het *infans*, de eerste manifestatie van deze driftmatige kracht en van de figuur van deze buitensporige, verpulverende, onleesbare en buitenzinnige Ander. Een wereld, een beleving van buitenzinnig en enigmatisch genot, bewoonde de figuur van de moederlijke Ander. Een subjectieve beleving, precies

.....
7 *Ibid.*, 40-51.

identiek aan wat het psychotisch subject ontmoet na het moment van ontkenning.

In een tweede tijd van deze ontwikkeling situeert Lacan de intrede van het symbolische in de wereld, als datgene wat die wereld komt organiseren, en zo men wil, orde komt brengen in het imaginaire en het ongebreideld genot. Het symbolische komt dat regelen; het komt er minstens de wetten en de verboden bepalen. Het is de verondersteld natuurlijke figuur, die tussenkomt tussen het *infans* en de ontregelde Ander, die in deze constructie geacht wordt het van nature uit gedesorganiseerde te organiseren: in dit geval, wie anders dan de vader, als representant van de wet en van zijn veronderstelde symbolische orde?

Hier leeft de idee dat er een Ander van deze eerste Ander bestaat, die als functie heeft hem te bemeesteren, te begrenzen, de organisatie ervan te bepalen en vooral: hem zin te geven en leesbaar te maken. Het is de ordenende functie van de Naam-van-de-Vader, in de mate dat hij het verondersteld ongeorganiseerde verlangen van de moeder komt benoemen en organiseren. Hij maakt zich tot bestemming of, als u wil, hij bepaalt zich als oorzaak ervan, als dat wat het verlangen van de moeder veroorzaakt en er derhalve zin aan verleent. Het is een metaforische operatie, die Lacan als vaderlijk zal bestempelen. Het is een metaforische operatie in de mate dat ze zin komt verlenen aan een x, een onbekende, een genot gelegen in het hart van het verlangen. Dat is de formalisatie die Lacan geeft aan het freudiaanse oedipuscomplex.

NvdV

VM

Deze operatie brengt een effect voort. De operatie van het symbolische doet de driftmatige ontkenning opdrogen door ze te organiseren. In die zin brengt ze een effect van verlies en lokalisatie voort. Dat is wat de ‘castratie’ wil zeggen, of nog: ‘de *min-phi*’, “een aftrekking van genot”⁸, daar waar zich dat in de psychose aandient als niet-ge-lokalisatied, niet begrensd en derhalve altijd ‘teveel’. De penis als orgaan maakt zich tot bewaarder en representant van dat genot dat voortaan geregeld is door een fallische logica. Het

.....
8 *Ibid.*, 43.

is het orgaan dat precies geschikt is om dat genot, dat getekend is door een plus en een min, te belichamen. Het heeft zijn betekenaar: de fallus.

Het is een constructie die, indien men ze losmaakt – *de moderniteit dwingt ons daartoe* – van de actoren die de moeder en de vader zijn, buitengewoon robuust en klinisch pertinent is. Tenminste als functie en structuur. Een deel van het genot is verboden, duikt onder de breukstreep, en installeert de verdringing, een verlies en een begrenzing van genot.

Het is trouwens precies deze functie die Schreber opnieuw poogt te vestigen na het uitbreken van zijn psychose, dat alle betekenissen van de wereld en zijn verhouding tot zijn lichaam desorganiseert. Hij probeert deze functie opnieuw te vestigen op een andere manier die men delirant kan noemen. En dat om opnieuw zin te geven aan de fenomenen die hem lastigvallen, ze anders te verweven, daar waar de vaderlijke betekenis verworpen blijkt. De oorzaak van deze fenomenen is voortaan God (nieuwe vaderfiguur), omdat hij zelf het object van het genot van God aan het worden is. Een geheel nieuwe complexe constructie bewerkt en bepaalt de wegen die in staat zijn zich rekenschap te geven van deze fenomenen van ongebreideld en fallisch niet te lokaliseren genot (en ze leesbaar te maken). Dat is zijn bewerking. Het is daarom dat Lacan deze operatie als delirante metafoor bestempelt, voor zover ze komt inspringen [*suppléer*] om de verwerping van de vaderlijke metafoor op te vangen. Precies in de lijn van Freud, die het delier al begreep als een genezingspoging.

Het vaderlijke falen in de neurose

Het is een constructie waarvan ik zei dat ze robuust is. Ze zal Lacan nochtans om meerdere redenen niet brengen tot een religie van de vader.

Lacan heeft de logica van de vaderlijke metafoor slechts geconstrueerd in de mate dat ze 'open en bloot', zonder verdringing blijkt te zijn, ontbrekend, zelfs falend in de uitgebroken psychose. Maar Lacan had nog maar pas zijn constructie gemaakt, in zoverre dat die niet werkt in de psychose, of hij spant zich middels de kliniek in om de veralgemening van het falen van de vaderlijke metafoor ten aanzien van het genot aan te tonen – en wel voor heel het klinisch veld. Te weten dat niet alles van het genot door de fal-

lische molen en de logica van de vaderlijke metafoor passeert; dat niet alles van het genot zich in zijn negatief laat omkeren.

Dat is wat de neurotische kleine Hans toont. In zijn eigen lichaam, ten aanzien van wat leeft in zijn penis, is de vaderlijke en fallische betekenis niet in staat rekenschap te geven van het *Krawall* dat zich manifesteert. Hij moet dus ook terugkeren naar een tijdelijke pijnstillende constructie: de fobische betekenaar, in zoverre deze te hulp snelt om het te kunnen betekenen.

Wat de traumatische ontmoeting van Hamlet uitmaakt, ligt ook helemaal in deze gaping. Voorbij de werkelijke dood van zijn vader, is het met het deel van het verlangen van zijn moeder dat hij worstelt; verlangen dat helemaal niet beantwoordt aan de wet van de vader, en deze zelfs overschrijdt en overtreedt. Dat is het trauma van de obsessie-neuroticus: de ontmoeting met de vrouwelijkheid van de moeder, die zich niet tot het moederlijke laat herleiden, dat zich op zijn beurt verbindt met de verhouding tot de vader. Lacan lacht om de inspanning van Hamlet, die hij als pathetisch beschouwt, om het verlangen van zijn moeder dat niet naar de vader verwijst te doen terugkeren naar de norm van het fatsoen. Het is de ontmoeting met dat punt, dat Hamlet in de rouw om zijn vader dompelt, lang na zijn dood. Hij moet appel doen op het hele symbolische spel (de zogenaamde rouwarbeid) om het hoofd te kunnen bieden aan het falen dat hij tegenkomt in het gat dat door het vrouwelijk genot in de fallische limiet wordt geboord. Niet in staat er op te antwoorden zal hij zich een persoonlijk fantasma construeren, zijn eigen versie van de zaak: te weten dat geen enkel woord geldt, en dat er vanaf dan in de wereld iets verrot is – en ik voeg daar opnieuw aan toe, in deze wereld, die verondersteld wordt van een symbolische orde te zijn.

Dat is het grote geheim dat Lacan op het einde aan de psychoanalytici zelf zal onthullen: namelijk dat er geen Ander van de Ander bestaat die in staat is om het genot te normaliseren, het te bemeesteren en het zin te geven.

De veralgemeende compensatie

Van een andere zijde raakt de verwerping van de Naam-van-de-Vader in de psychose - verwerping die zich maar onthult in het uitbreken van die psychose -, aan de logische deductie van het feit

dat er iets is dat daarvoor komt inspringen, steun of compensatie biedt. Zoals de waanmetafoor tegelijk aangeeft dat iets anders achteraf die functie kan komen waarnemen.

De delirante metafoor, de gecompenseerde of niet-uitgebroken psychose, tonen net als de fobie van Hans of het fantasma van Hamlet hun karakter van constructie aan, of hun poging tot symbolische constructie over iets, een reële, dat daarin tegenwringt. In deze hoedanigheid heeft elke symbolische constructie de structuur van een waan of van het religieuze, voor zover ze gericht is op zin verlenen aan iets dat fundamenteel wars-van-zin is. Eenvoudiger gezegd: dat plaatst de vaderlijke of fallische betekenis van het genot als een van de vele mogelijke betekenissen, naast alle andere. Ze verliest onmiddellijk haar priemaat. Dat is wat de kliniek aantoonde.

Het einde van de alledaagse neurose?

Dat ondervraagt dus de neurose. Veertien dagen geleden ging de *Kring voor psychoanalyse van de NLS* van start met een lezingencyclus onder de titel: *Hoe alledaags is de neurose vandaag?*

De neurose had, in het begin van het onderwijs van Lacan, een band met de normaliteit. Tenminste, de psychose dreef daarvan af. Ze was een deficitaire variant van de structuur die fundamenteel als die van de neurose beschouwd werd, van de normaliteit en rijping die het oedipus-complex belichaamde. De neurose werd in een vorige tijd beschouwd als de normaliteit. Dit was de tijd van de macht van de grote discours van de traditie – de vader, uiteindelijk gaat het daarover – die tenslotte de gebruikswijzen zijn, die onderwezen en doorgegeven worden om met het genot, de seksualiteit, het man en vrouw zijn, enz. te weten om te gaan. In die zin was ze het alledaagse. Zeker, de neurose was de prijs die betaald moest worden voor de wet van de vader en de traditie, met een hele reeks symptomen die de psychoanalyse noodzakelijk hebben gemaakt en geleid hebben tot haar uitvinding. Maar we hadden daar gebruikswijzen om het met het genot te kunnen stellen, die meer hun kracht haalden uit het feit dat ze het zogenaamde en veronderstelde natuurlijke nabootsten. Door zijn afwijking van onze klinische herkenningspunten, werd gezegd dat de psychose niet bedriegt. De psychose, dat was helder, in de mate dat ze niet ‘normaal’ was,

niet ‘alledaags’, of zelfs helemaal niet ‘typisch’.

Van bij het begin van het vervolg van het onderwijs van Lacan, verandert het perspectief radicaal. Het is vooreerst de kliniek die ertoe geleid heeft de in essentie perverse natuur, altijd niet-alledaags, de dimensie van ‘nooit het goede’ en ‘nooit dat wat hoort’ van de menselijke seksualiteit aan te tonen. Dat is wat de terugkeer van het verdrongene van het neurotisch symptoom in zekere zin zei, betekende, zelfs uitschreeuwde.

Vandaag beleven we de deconstructie van de grote discours, onder het gecombineerd effect van de wetenschap, het kapitalisme, de democratie – en, durven we dat er aan toevoegen, de psychoanalyse – die uiteindelijk hun *semblant* karakter heeft ontbloot. Het is precies deze zweem van traditie die in het licht van een seksualiteit bij het menselijk wezen in niets natuurlijk is omdat ze via de taal passeert, die ontsluit werd. Het grote fallocratische bouwsel van de wet van de vader, alles behalve egalitair en democratisch, is van alle kanten gecontesteerd en verworpen geweest. Welnu, dat is precies wat het determinerend element van de psychose uitmaakte – de verwerping van de vader.

De wet van de vader, die toegang verleent tot het genot tegen de achtergrond van het verbod, verschijnt vanaf dan als een modaliteit van het behandelen van het genot, naast andere. Of nog: een particuliere wijze van genieten waar dit ‘zich bevredigt’ aan het verbod [*où cela se jouit de l’interdit*]. Andere modaliteiten zijn mogelijk.

Het alledaagse van de veralgemeende verwerping

De alledaagse psychose is een syntagma dat steunt op deze verandering van perspectief. Het maakt van de neurose een particulier geval tegen een achtergrond waar het de structuur van de psychose is die domineert, de eerste is. Het alledaagse wordt vertaald in termen van veralgemeende verwerping, in zoverre in de Ander de betekenaar ontbreekt om het genot te komen betekenen – en wel voor elk sprekend wezen.

Zelfs als ze zich blijft gronden in het binaire psychose/neurose, toch treden we binnen en oriënteren we ons daar in een klinische benadering die meer continuïstisch is.

We kunnen ons dit nieuwe klinische perspectief voorstellen als een Gausscurve. Aan één van

zijn uiteinden de uitgebroken psychose met al zijn fenomenen van ontkoppeling, van lichaamsfenomenen en van de betekenaar. Conform aan onze eerste klinische oriëntatiepunten, is het een dimensie die zich, wanneer we ze tegenkomen, niet bedriegt. Maar aan het andere uiteinde van deze hypothetische Gausscurve, is er ook iets dat, in het bijzonder in het actuele tijdperk, niet bedriegt: de neurose. Dat is in elk geval mijn ervaring als beoefenaar van de psychoanalyse. Het alledaagse wordt omzeggens iets ‘tussen-de-twee’. In de twee uiteinden van het klinische veld, bevindt u zich in het buitengewone [*l'extraordinaire*], bevindt u zich in de helderheid, het binaire. In het alledaagse bevindt u zich in een veel moeilijker register: dat van de tonaliteit, van de aanwijzingen, waar de tegenstellingen minder formeel zijn.

Wat niet bedriegt in de neurose

Het effect van de verandering in de discours, verplicht ons tot een verfijning van het concept neurose.

In zijn tekst *Effet retour sur la psychose ordinaire* drukt Jacques-Alain Miller zich op een heldere manier uit. De neurose, dat is iets precies en zeer geconstrueerd. Ze draagt iets in zich dat niet bedriegt. Het is in die zin dat ze een signatuur draagt, zegt hij. Hij gebruikt andere termen: het is een formatie die een stabiliteit, een constantheid toont. Er is een herhaling in de neurose. In structurele termen - termen van algemene architectuur zo u wil - preciseert Jacques-Alain Miller wat noodzakelijk is om te kunnen besluiten tot de aanwezigheid van deze zo singuliere constructie die de neurose is. Hij spreekt zelfs over ‘criteria’.

Ik citeer hem: “Je hebt bepaalde criteria nodig om te zeggen: ‘het is een neurose’. Er moet een verhouding tot de Naam-van-de-Vader zijn – niet *een* Naam-van-de-Vader –, je moet enkele bewijzen vinden van het bestaan van de *min-phi*, van de verhouding tot de castratie, tot het onvermogen en tot de onmogelijkheid; er moet – om de freudiaanse termen van de tweede topiek te gebruiken – een duidelijke differentiatie zijn tussen het Ik en het Es, tussen de betekenaars en de driften; een Boven-Ik dat duidelijk afgebakend is. Als dat alles en andere tekenen er niet zijn, dan is

het geen neurose, dan is het iets anders.”⁹ Dat is straf! En men moet er zich naar schikken, naar deze discipline en deze precisie. Ik ben niet zeker dat we er altijd alle klinische consequenties uit trekken.

Het beeld van de Gausscurve is hier niet bevredigend. Het ‘tussen-de-twee’ moeten we in deze logica tezelfdertijd langs één kant situeren. Als het geen neurose is, dan is het een psychose – te horen, omdat het steunt op het binaire, dat het geen neurose is.

Als effect van de deconstructie van de discours van de traditie, is de Naam-van-de-Vader ingedeeld bij de rij van de *semblants*, naast andere. De dimensie van een ‘compenserende’ *semblant* die we in de kliniek ontmoeten en die hier dienst kan komen doen, wordt zo veralgemeend.

De epistemische categorie van de alledaagse psychose...

Keren we terug naar het klinisch veld. In het register van de alledaagse psychose moet – als psychose niet uitgebroken is, niet openlijk is, en het geen neurose is – iets dienst doen als Naam-van-de-Vader, zijn functie vervullen. In de mate dat dit stabiliseert en de verschillende registers van het lichaam en de betekenaar verknoopt, zonder dat het de Naam-van-de-Vader is. Een ander niet-typisch element vervult deze functie.

Jacques-Alain Miller stelt vast dat ‘dit een verandering van statuut voor de Naam-van-de-Vader introduceert’. In de klassieke teksten van Lacan gebruikt men de Naam-van-de-Vader als eigennaam. Wanneer men vraagt: “Heeft het subject de Naam-van-de-Vader of is er sprake van verwerping van de Naam-van-de-Vader?”, dan gebruikt men logischerwijs de Naam-van-de-Vader als eigennaam, de eigennaam van een particulier element dat de Naam-van-de-Vader genoemd wordt. Als we het idee van de delirante symbolische orde volgen, kunnen we zeggen dat de Naam-van-de-Vader geen eigennaam meer is, maar een welbepaald predicaat in de symbolische logica. Zo een element functioneert als een Naam-van-de-Vader voor het subject. Dat element is het principe dat zijn wereld ordent. Dat is niet ‘de’ Naam-van-de-Vader, maar het heeft die hoedanigheid, die eigenschap.”¹⁰

⁹ Miller, J.-A. (2009). *Op. cit.*, 47.

¹⁰ *Ibid.*, 44.

We kunnen dan een klinisch tableau hebben dat schijnt te gelijken op een neurose, hoewel het er geen is. Het is precies in dat singuliere tussen-de-twee (dat er dus geen is) dat zich een finesse en een klinische rijkdom moet kunnen ontplooiën. Verre van het creëren van een troebele zone, van niet-weten, verplicht dat tot een steeds grotere verfijning van onze klinische oriëntatiepunten. Geheel tegengesteld aan de vaagheid, of een rest-categorie, is dat een oproep tot een nog grotere nauwgezetheid. Het is net daar dat het hele weten over het klinische onderscheid aangesproken wordt.

... en van het vernieuwd klinisch weten

Het is een onderzoeksprogramma, een *work-in-progress*. De indicaties van de differentiële kliniek die Jacques-Alain Miller opent in zijn tekst zijn daar een zeer kostbare steun. In het register waar de helderheid van de trekken van de grote klassieke binaire opdeling ‘uitgebroken psychose/neurose’ afwezig is, komen we bij de noodzaak om differentiaties te formuleren die niet van het register van de grote trekken zijn, maar van het detail, van het fijne onderscheid. Jacques-Alain Miller gebruikt nog andere termen die proberen te omschrijven wat daar vereist is: het is een kliniek van “kleine gevarieerde aanwijzingen”¹¹. We zijn, in het veld dat we omschreven hebben met het syntagma ‘alledaagse psychose’, niet in het register van een “rigide definiëring”¹². Het is geen kliniek van de ‘objectieve’ categorie, het is een kliniek van de “epistemische categorie”¹³ die op zoek is naar een “signaletiek” [*signalétique*]¹⁴. Kortom, het is een kliniek van het register van de ‘discrete tekens’!

Ik geef daarmee de inzet en de draagwijdte van de titel van het volgende congres van de NLS: *Discrete tekens in de alledaagse psychoses. Kliniek en behandeling*. Dat zal dus dit jaar gehouden worden, voor het eerst begin juli, de 2de en de 3de om precies te zijn. En dat zal vooral voor het eerst in Dublin gehouden worden – stad waarvan de band met het lacaniaans psychoanalytisch corpus niet gepreciseerd moet worden, zij het enkel door de bemiddeling van Joyce.

.....
11 *Ibid.*, 42.

12 *Ibid.*, 41.

13 *Ibid.*, 42.

14 *Ibid.*, 47.

Het is interessant op te merken dat de term ‘discreet’ een uiterst boeiende dubbele betekenis heeft in het Frans. Het betekent tegelijk datgene dat zich niet gemakkelijk toont, dat klein is, niet voor de hand ligt, bijna verborgen is, maar in een ander register draagt het ook de betekenis van datgene dat bepaalt, een signatuur draagt en beslecht.

Vertrekken van de niet-verhouding

Vanuit een klinische noodzaak die het syntagma van de alledaagse psychose tracht af te bakenen, schrijft deze klinische logica van discrete tekens, van te vinden en te preciseren ‘tonaliteiten’, zich in een logica in die we moeten uitbreiden. Door het gegeven van de verandering van de structuur van de grote discours, is het een logica die uiteindelijk het geheel van het klinisch veld beslaat. Ik situeer hier de draagwijdte van het volgende congres van de NLS.

We glijden, slingeren, treden binnen in een kliniek die zich, tegen de achtergrond van tweeledigheid, ook beetje bij beetje inschrijft in een continuïstisch register.

Het is een register van het klinisch onderscheid dat zich fundeert op een algemene trek, die gemeenschappelijk is bij elk sprekend wezen. Wat door allen aanvoeld wordt. Die gemeenschappelijke trek lichtte Jacques-Alain Miller toe in zijn tekst als een ‘discordantie’. Een discordantie aanvoeld door allen, in het register, in de verhouding tot het zijn, tot het gevoel van het zijn. Om er naar te verwijzen, doet hij beroep op een uitdrukking afkomstig uit de eerste tijd van het onderwijs van Lacan, en wel betreffende de uitgebroken psychose: “een ontwrichting van het meest intieme punt van het levensgevoel bij het subject”¹⁵. Het gaat om een gevoel van iets dat hapert, dat zich niet inpast, dat niet draait zoals het moet. In feite, als we verwijzen naar latere termen uit zijn onderwijs, gaat het om een ‘wanverhouding’. Deze non-verhouding vloeit voort uit de verbinding, de ontmoeting tussen het register van het lichaam, van het imaginaire dus, en het register van de betekenaar, het symbolische. Deze structurele ontmoeting veroorzaakt een ‘verstoring’, die een wanverhouding voortbrengt. We vinden hier de ontmoeting van de

.....
15 *Ibid.*, 45.

registers van het imaginaire en het symbolische terug, die het bed hebben gespreid van de oedipale constructie, maar hier anders benaderd. Ja maar, als het door iedereen wordt aangevoeld, onder welke modaliteit of tonaliteit toont het zich dan? In welk register manifesteert het zich bij voorkeur, bijvoorbeeld?

Deze laatste vraag laat toe om een eerste onderscheid te situeren: tussen histerie en dwangneurose. Jacques-Alain Miller preciseert: het hysterisch subject voelt deze verstoring in het bijzonder in de relatie tot zijn lichaam, het obsessieel subject bij voorkeur in de verhouding tot zijn gedachten.¹⁶

Ja, maar – er is bijkomende precisering nodig.

Wanneer deze disharmonie zich meer inschrijft in het register van de narcistische identificatie met het eigen lichaam; wanneer die verhouding niet “goed genoeg”¹⁷ is; wanneer het zich manifesteert door het gevoel geen lichaam te hebben; wanneer de verhouding tot het lichaam zich inschrijft in een dimensie van “ontsporing”¹⁸, behoort dat alles tot het hysterisch veld en tot het gevoel van leegte dat deze subjecten in zichzelf kunnen ervaren, of duidt het een verhouding tot een “psychotisch gat”¹⁹ aan? Een verhouding die ontsluit dat geen enkel merkteken van de symbolische identificatie het lichaam vastniet, die een totale disjunctie aanduidt van de registers van het lichaam en de betekenaar?

Hetzelfde wanneer we ons situeren in het register van de disharmonische verhouding tot de gedachten. Onderhoudt het subject een te geërotiseerde verhouding tot zijn gedachten, is hij op een obsessieele wijze belemmerd door zijn gedachten – waarvan Jacques-Alain Miller recent herinnert dat ze een buitengewoon opgebouwde structuur voorstelt?²⁰ Behorend tot een zeer complex bouwwerk, zoals bij de Rattenman, waarvan Lacan de structurele analyse ontwikkelt in *Le mythe individuel du névrosé*?²¹ Of gaat het zover bijvoorbeeld, dat hij het gevoel heeft dat zijn gedachten onder de één of andere vorm beïnvloed worden? Of dat de gedachte zich op autonome wijze voltrekt, onder de modaliteiten van

16 *Ibid.*, 45.

17 *Ibid.*, 41.

18 *Ibid.*

19 *Ibid.*, 42.

20 Tijdens de vergadering van de FIPA.

21 Lacan, J. (1979). *Le mythe individuel du névrosé, Ornicar?* 17/18, 289.

het mentaal automatisme? Of nog: wordt hij bewoond door het gevoel gemanipuleerd te worden door een Ander, extern aan het subject zelf – wat juist behoort tot het psychotisch register?

Het zonder de binaire kliniek kunnen stellen, er zich van bedienen – Over de tonaliteit in de registers

Zelfs in verhouding tot wat nog een grote oppositie blijft, lichaam/betekenaar, vraagt dat alles een meer precieze lokalisering. Het is niet altijd eenvoudig om het onderscheid te kunnen maken, wanneer dat zich niet presenteert onder een zuivere vorm. Wanneer bijvoorbeeld iets, een atypische verknoping van de genoemde registers, de effecten die potentieel groter en excessiever zijn “versluiert”²², “veinst”²³ of verzacht.

Als dat het geval is, dan is de dimensie van de “tonaliteit”, van de “intensiteit”²⁴ vereist. Het is een zeer delicate manier van ermee omgaan. Jacques-Alain Miller situeert enkele registers waar deze dimensie kan onderscheiden worden. Ze zijn fascinerend. Ze zijn zo ragfijn dat ze om verdere ontwikkeling en verfijning vragen. Wat een nieuwe verrijking van de punten van klinisch onderscheid voortbrengt.

Een eerste nuttig register is te situeren op het niveau van de inschrijving en de sociale band van het subject. Bij dat register gaat het er niet om de sociale invoeging te bevorderen, evenmin als het er om gaat haar verwerping tot ideaal te verheffen. Maar wat voor particuliers valt er te lezen bij een bepaald subject wat dit register betreft? Welke aanwijzingen laten zich meer bepaald lezen in de wijze waarop het zich identificeert met zijn sociale functie? Welk type van ‘negatieve relatie’ onderhoudt het subject er precies mee? Ook daar is er immers een wanverhouding voor elkeen. Maar van welke aard is die? Is het onder de modaliteit van een rebellie – hysterische toets? Is het onder de ‘autonome’ modaliteit, van het type *ik ben er niet echt, denk maar niet dat ik er in geloof, dat alles betekent maar weinig voor mij, maar goed...* – een meer obsessieele signatuur? Of is het zich buiten het sociale plaatsen sterker? Is de onmogelijkheid om zich in te schrijven sterker en van welk type wel? Onder welke coördina-

22 Miller, J.-A. (2009). *Op.cit.*

23 *Ibid.*, 45.

24 *Ibid.*

ten? Is de moeilijkheid om zich in de sociale band in te schrijven van de orde van de onmogelijkheid, of noopt ze tot breuk en gaat ze van breuk tot breuk, tot in het extreme om elke band met de ander te moeten verbreken – schizofrene signatuur? Zal een relationele moeilijkheid leiden tot de noodzaak om telkens afstand te nemen, soms door effectief een aantal kilometers tussen de dingen te moeten plaatsen – waarbij datzelfde aantal kilometers op de keper beschouwd, proportioneel in verhouding staat tot de subjectieve afstand die het subject nodig heeft om zich niet vastgezet te voelen door de Ander? Met welk gemak gaat het subject om met een breuk, daar waar bepaalde neurotici zich voor jaren fixeren, en een angst hebben voor de idee van elke verandering? Of, aan het andere extreem van de tonaliteit op het gebied van de identificatie: is die compleet buiten elke dialectiek? Presenteert ze een onmiddellijke invoeging zonder wanverhouding, of een complete en totale identificatie met de functie – wat in bepaalde gevallen geen deficit kan voortbrengen, maar net een verdubbelde competentie? Is deze identificatie aan de sociale positie enkel een atypische verknoping die een psychotisch subject toelaat om zich een zijn te verschaffen, een positie in het sociale, een Ik en een beeld, waarvan men pas de ‘compenserende’ waarde kent wanneer het verlies van deze reële stut voor het subject onoverkomelijk wordt, en dan kan leiden tot een psychotische opstoot of ont koppeling?

We hebben daar de variëteiten die de binaire opdeling neurose/psychose, op grond van de al dan niet aanwezigheid van de Naam-van-de-Vader, op haar eentje niet altijd in staat is te vatten. De afwezigheid van de functie van de Naam-van-de-Vader laat zich veeleer afleiden uit deze trekken en uit de dimensie van intensiteit die ze vertegenwoordigen.

Dezelfde finesse voor het detail blijkt noodzakelijk in de verhouding tot het lichaam, tot dit gevoel van vreemdheid dat men er mee kan onderhouden. We hebben dat al kort aangestipt. Hoe bewoont het subject – altijd min of meer slecht - zijn lichaam? Vertegenwoordigt de wanverhouding tot het lichaam een eindige, gelokaliseerde, begrensde dimensie? Is het een deel van het lichaam – de penis bijvoorbeeld – die aan de controle en de bemeestering ontsnapt, en voorwerp van alle disfuncties is? Of werd het er nooit

door aangetast, en werd het dus niet onderworpen aan het komen-en-gaan van het verlangen? Hangt die wanverhouding van een gevoel van gelokaliseerde onmacht af, bijvoorbeeld ten aanzien van een ideaal en geïdealiseerd functioneren? Is ze dus gemarkeerd door deze functie eigen aan de min, aan de *min-phi* waar het register van het neurotisch binair onderscheid van onvermogen en onmogelijkheid zich situeert? Of is het het hele lichaam dat op de vlucht slaat? Is de lokalisering waziger? Zijn de tranen bijvoorbeeld, verbonden met een gebeurtenis, zijn ze vergezeld van een gevoel van leegte, of hebben ze eerder een totaal ongemotiveerd karakter? Samengevat zegt Jacques-Alain Miller het zeer mooi: is het een wanverhouding onderworpen aan een dwang, aan de grens die de *min-phi* van de vereiste structuur van de neurose oplegt, of is de gaping niet getekend door die grens en toont ze een veeleer onpeilbaar karakter?

De details kunnen zich vermenigvuldigen, elkaar kruisen en zich opstapelen. Miller neemt het voorbeeld van het reëel merkteken op het lichaam, dat een compensatie voor het gebrek aan inschrijving, het ontbreken van een symbolisch merkteken kan vormen, voor de niet verknoping van het symbolische in de verhouding tot het lichaam. Het is niet eenvoudig om daar de draagwijdte van te verhelderen, te meer met de verandering van tijdperk en juist het verzwakken van de kracht van het merkteken van de inschrijving van de verhalen van de traditie. Via bepaalde traditionele rituelen worden de merktekens van het lichaam gevestigd door ze in te schrijven in het sociale register en ze de functie te geven van, ik zou zeggen, ... het lichaam. We zien nu, in het tijdperk van de val van de grote *markers*, de grootste, veralgemeende, ‘democratische’ toevlucht tot reële merktekens op het lichaam: piercings, tatoeages, enz. Soms, zelfs dikwijls, op de meest gevoelige delen ervan. Waarvan zijn zij het merkteken? Terwijl ze nog niet zo lang geleden verkeerdelijk te snel beschouwd werden als tekens van psychose? Daar is het ook de tonaliteit die ons een indicatie geeft. Is het in het register van de begrensdheid? Of is het drager van een ander karakter, dat het psychotisch subject een lichaam geeft, daar waar het over geen enkel ander ‘nietje’ beschikt?

De vraag van de dialectiek, of daarentegen van een vastheid en vreemde aandrang, stelt zich ook op het niveau van de identificatie met het afva-

lobject. Is dat in verhouding tot het tekort, of tot het ontbreken van het tekort? Is de neerhaling van zichzelf bijvoorbeeld het masker van een narcisme en een goed verankerd ideaal, in verhouding waartoe het subject in een dialectische verhouding staat – wat het niet verhinderd er onder te lijden? En schrijft zich dat opnieuw in een dimensie van tekort, van begrenzing in? Of is het subject, zonder dialectiek, helemaal geïdentificeerd met de fout die hij belichaamt? Of gaat het zover dat het een echt stuk vuil wordt, reëel, in zijn verhouding tot lichaam en kledij? Speelt dat in een register waar de tonaliteit minder gemarkeerd is? Hoe manifesteert zich die niet-dialectische identificatie trouwens? Openlijk? Of wordt ze versluierd-ontsluierd door een manierisme, een hygiëne, een specifiek kledingstuk dat er het merkteken van draagt?

Wat is er nog bijvoorbeeld in het register van de schuld? Van welke orde en intensiteit is deze, in verhouding tot zijn extreme manifestaties? Van het neurotische type, of nog: onpeilbaar, zich voegend bij de identificatie met de fout en met het object dat ik zopas opriep? Zoals het bijvoorbeeld het geval is bij Kafka, terwijl het zich nochtans, en in het bijzonder bij hem, afspeelt in verhouding tot de vader. Met welk type vaderfiguur heeft het subject te maken?

Wat is er van de verhouding tot de taal? In zijn algemene kliniek zal Lacan uiteindelijk zeggen dat het een parasiet voor allen is. Ja, maar onder welke vorm en onder welke modaliteit voor elk een in het bijzonder?

En de lijst is niet ten einde. Het continent is immens. Zowel in de registers, als in het hart van elke klinische entiteit in het bijzonder. Miller neemt het voorbeeld van de psychose:

“Kijk naar het verschil tussen een goede paranoïcus, scherp en gespierd, die voor zichzelf en voor de anderen werkelijk een wereld bouwt, en de schizofreen die niet uit zijn kamer komt. We noemen dat allemaal psychose. Wanneer het over paranoia gaat, is de *make-believe* voor de Naam-van-de-Vader beter dan de uwe, ze is meer solide. [...] Maar er zijn er enkele, zoals het genre sensitieve paranoia dat ik eerder vermeld heb, die niet helder zijn van bij het begin. Het is pas na drie jaar analyse dat de analyticus merkt dat er iets dwars zit, dat het subject elke dag aan zijn paranoia bouwde. Er zijn ook sociaal losgekoppelde schizofrenen, terwijl de paranoïci sociaal hele-

maal gekoppeld zijn. Bepaalde grote organisaties worden vaak geleid door machtige psychotici waarvan de identificatie super sociaal is. Het veld van de psychosen is dus immens.”²⁵

Misschien is het niet voor niets dat hij het voorbeeld van de uitgestrektheid van het klinisch veld in het register van de psychose neemt; de neurose is waarschijnlijk meer specifiek, meer ‘buitengewoon’ (niet-alledaags) en dus meer precies en omschreven.

Wat niet onderscheidt

De lijst is eindeloos. Ik kan ze slechts afsluiten – en dat is cruciaal – met een tegenvoorbeeld. Een register waarvan Jacques-Alain Miller benadrukt dat het helemaal niet pertinent is, dat het niet ‘discreet’ is, in de zin van determinerend betreffende de klinische onderscheidingen: namelijk het register van de seksualiteit. U kunt geen klinische diagnostiek bepalen op basis van de seksuele praktijken op zich. En wel omdat het de uitgelezen plaats is voor de wanverhouding, waar de normaliteit, het gewone niet op zijn plaats is bij het sprekend wezen. Het gewone, het natuurlijke in termen van seksualiteit, dat is het instinct. Dat is van nature gebrekkig bij het sprekend wezen. Er bestaat geen “typisch seksueel leven”²⁶. Het is een punt dat we ons altijd moeten herinneren, zelfs als de seksuele praktijken iets kunnen onthullen of toelaten iets te verfijnen, en zelfs in verband gebracht worden met elementen van de registers die we doorlopen hebben (verhouding tot het lichaam, enz.). Maar ze kunnen dat niet *per se*.

Het onderwijs waaraan we moeten wennen

De “kleine sleutels”²⁷, andere naam voor discrete tekens, zijn elke keer te preciseren in wat men kan lezen van de verhouding eigen aan elk subject, gegrepen in zijn singulariteit zelf.

De vereiste aangescherpte finesse, tot op het eind van zijn logica gedreven, noopt ons tot iets dat voorbij de binaire, hiërarchische logica ligt. Ze heft deze als zodanig niet op, maar kan haar wel naar het tweede plan verschuiven. Of beter gezegd, ze verplaatst er de invalshoek van, door dewelke we ze beschouwen.

25 *Ibid.*, 48.

26 *Ibid.*, 50.

27 *Ibid.*, 47.

De kliniek oriënteert zich zo meer naar de logica van de borromeïsche knopen die Lacan weerhouden heeft in zijn late onderwijs. Het is een logica die alle consequenties trekt uit de initiële desorganisatie van het veld van de menselijke subjectiviteit, die we aangehaald hebben als wat aan de basis lag van de uitwerking van de lacaniaanse psychose. Lacan wordt er door de kliniek toe gebracht deze te veralgemenen. De verandering van het statuut van de Naam-van-de-Vader heeft daartoe geleid. Naam-van-de-vader die, zoals we hebben gezien, zich 'gereduceerd' wist tot een modaliteit tussen andere, om de drie registers waarmee Lacan vanaf het begin van zijn onderwijs het veld van de menselijke subjectiviteit onderverdeeld heeft, te verknopen. De logica werd omgekeerd. Het is het veld van de niet-alledaagse psychose die het statuut van deze drie registers onthult, namelijk dat deze drie initieel los zijn van elkaar en op zichzelf staan. Ze hadden een typische modaliteit gevonden om zich te verknopen, sociaal gedeeld en afstammend van de traditie, namelijk een verknoping op neurotische en oedipale wijze. Waarin ze typisch zijn, kunnen ze ook alledaags, zelfs 'natuurlijk' gedacht worden. Dit typerend zijn, werd aan banden gelegd en tot op het bot betwist.

Het immense veld dat daar niet onder valt, dat uitgestrekte veld dat we trachten te vatten onder het register van de alledaagse psychose, de zogenaamde gecompenseerde en niet-uitgebroken psychose, het register waar andere verknopingen zich doeltreffend tonen, vormt het onderwijs van een andere logica waaraan we moeten wennen.

Deze benadering bestaat er niet langer in op te sporen wat gebrekkig zou zijn ten aanzien van een standaard en een - in feite onbestaande - veronderstelde norm. Het is de soepele en beweeglijke wijze trachten te vatten waarop elk subject, in zijn singulariteit, zich al dan niet uit de slag trekt om het reële, dat de seksuele wanverhouding uitmaakt, te verknopen en te verbinden met het lichaam (het imaginaire) en de betekenaar (het symbolische). Zoals we dat zijn beginnen doen in de divergentie van de klinische registers. Is deze verknoping bijvoorbeeld typisch, singulier of onbestaand?

Om het anders en met Jacques-Alain Miller te zeggen, bestaat ons werk eerder uit het isoleren en het vatten van de particuliere, ongewone (in de zin van eigen aan elkeen en aan geen andere

gelijk) manier van zin geven aan de dingen, van steeds weer opnieuw dezelfde zin te geven aan de dingen, van zin te geven aan de herhaling in zijn leven. Dat gaat omzeggens terug op het afbakenen van zijn 'privéwaan', die op een bepaald ogenblik door Lacan onderscheiden werd met de term basisfantasma [*fantasme fondamental*], waarmee hij het algoritme van het zijn van het subject gaf.

Het klinisch fenomeen, of de anti-DSM

In deze logica is de diagnostiek, meer bepaald de binaire opdeling neurose/psychose, grof. In de zin dat ze onrecht doet, vooral aan de vereiste fijnheid. Ze is te log, gaat te haastig en te breed te werk. Deze logica brengt ons niet zozeer bij classificaties maar bij het afzonderen van het 'klinisch fenomeen' op zich. We keren zo terug naar de 'discrete tekens' van het congres van de NLS, in zoverre we kunnen stellen dat het klinisch fenomeen slechts vastgezet wordt in de mate dat ze ontsnapt aan de gekende classificaties en aan de absolute singulariteit raakt.

Jacques-Alain Miller preciseerde tijdens de laatste bijeenkomst van de FIPA in Parijs²⁸ dat de klinische verslagen van De Clérambault hier de modellen voor zijn: een rijke precisering die alle bronnen van de taal, in haar literaire dimensie, benut in het vastzetten van het klinisch fenomeen om zodoende in een reductie tot één of twee zinnen te kunnen zeggen wat voor elk subject het bot en de blauwdruk uitmaakt. Het is een benadering waar de diagnostiek niet meer gezegd wordt. Ze wordt er bij gelegenheid uit afgeleid, maar zonder meer.

Merken we op dat het de bronnen zijn waarover de klassieke psychiatrie beschikte en waarop ze steunde. Ze is die in haar ongebreidelde biologisering verloren. De psychoanalyse is er de bewaarder van geworden. Ze is ook belast met ze heruit te vinden, vertrekkend van haar eigen oriëntatiepunten.

Gegrepen zijn door het scherp stellen van het klinisch fenomeen, dat eigen is aan een subject, is het radicaal omgekeerde van de demarche van de DSM. Hier is sprake van de absolute singulariteit. In de DSM gaat het daarentegen om een versnijding [*découpage*] en een uitrafeling [*détricotage*]

.....
²⁸ Van deze bijeenkomst bestaat een verslag, opgesteld door Patricia Bosquin-Caroz. Het is dit verslag waar ik me hier op beroep.

daarvan, door een hersenloze statistische inventarisatie van kwantificeerbare standaardvormen van symptomatologie.

Naar een nieuwe oriëntatie van de kuur

Ik zal eindigen met het in de aandacht brengen van de *pointe* van wat Jacques-Alain Miller in dat verband in zijn presentatie tijdens het AMP-congres heeft gezegd – een referentie waarmee ik deze voordracht begonnen ben.

Daarin zit nog een andere invalshoek, vertrekkende van het allerlaatste onderwijs van Lacan. Datgene wat vooruitloopt op de klinische consequenties van de figuren van de Ander van vandaag.

Als de psychoanalyse verandert, zegt Miller daar, dan is dat omdat “men rekening moet houden met een andere symbolische orde en met een ander reële dan deze waarop ze oorspronkelijk gebaseerd was”.²⁹ Hij preciseert dat het niet zo is dat de symbolische orde gewankeld heeft. De ware mutatie die ze ondergaan heeft is de ontsluiting van het feit dat ze slechts een articulatie van een *semblant* is, van eenvoudige sociale constructies, die allemaal steeds meer gedoemd zijn gedeconstrueerd te worden.

Het is precies dat, naar het voorbeeld van het sprekend wezen van vandaag, dat Hamlet wist, daar waar het voor Oedipus buiten zijn weten om was. Het is het *semblant* karakter van de vader en van zijn orde, dat hem ont-huld wordt. Van dan af is alles slechts schijn. Dat is wat de tijdsdwaling³⁰ [*l'erre*] – het tijdperk en zijn dwalingen - van het hedendaags sprekend wezen uitmaakt, en dat van hem ook fundamenteel een niet-geduceerde maakt.

Het komt de psychoanalyse toe om aan te tonen dat niet alles slechts schijn is. Dat er een reële is, wars-van-zin. Dat van de wanverhouding, waartegenover het sprekend wezen zich situeert in een positie van debiliteit die hem in zijn zoektocht naar zin voorbestemt tot de waan.

In het licht daarvan, vervolgt Miller, en ik citeer hem kort maar dit verdient uiteraard nog meer uitwerking: “Zolang men de symbolische orde begreep als een weten dat het reële reguleert door er zijn wet aan op te leggen, werd de kliniek

gedomineerd door de oppositie tussen neurose en psychose. De symbolische orde wordt nu erkend als een systeem van *semblants* die niets oplegt aan het reële maar eraan onderworpen is. Daaruit volgt, als ik dat zo mag zeggen, dat er een fundamentele klinische gelijkheid bestaat tussen de spreekwezens.”³¹ Hij die een analyse achter de rug heeft, weet dat wat het reële betreft er geen enkele normaliteit geldt – geen enkele ‘alledaagsheid’ is daar nog van toepassing.

Miller isoleert daaruit een reeks van drie waarin een echo te horen is, zo zegt hij, van de klassieke reeks van de registers van het reële, het symbolische en het imaginaire: delier, debiliteit, *duperie*. De enige weg die zich voor het sprekend wezen daaraan voorbij aftekent, is dupe te zijn van een reële. Dat betekent, een discours op te zetten waarin de *semblants* een reële inklemmen, een reële waarin men gelooft zonder er aan vast te kleven, een reële dat geen zin heeft, onverschillig is voor de zin, en dat alleen kan zijn wat het is. De debiliteit daarentegen, is de *duperie* van het mogelijke. Dupe zijn van een reële – wat ik kan aanbevelen – is de enige luciditeit die openstaat voor een sprekend lichaam om zich te oriënteren. Ik voeg hieraan de omschrijving toe: zich dupe van zijn onbewuste maken. Hieruit leiden we een nieuwe definitie voor de kuur af, één die trans-structureel is: “Het sprekend wezen analyseren vraagt erom een spel te spelen dat zich bevindt tussen delier, debiliteit en *duperie*. Het gaat erom een delier zodanig te leiden (de ontcijfering van het onbewuste in de kuur) dat de debiliteit ervan zwicht voor de *duperie* van het reële.”³² Het is naar deze school dat we ons moeten proberen richten.

*Vertaling: Christel Van den Eeden,
Tom De Bois, Monique de Buck,
David Teetaert
Eindredactie: Peter Decuyper en
Thomas Van Rumst*

29 Jacques-Alain Miller (17/04/2014), *L'inconscient et le corps parlant*. Op. cit.

30 *erre*: ère = tijdperk + errance = dwaling (nvdr).

31 Jacques-Alain Miller (17/04/2014), *L'inconscient et le corps parlant*. Op. cit.

32 *Ibid.*

Hedendaagse klinische fenomenen¹

Lilia Mahjoub²

Ik had me voorgenomen om te spreken over de ethiek van de psychoanalyse. Dit lijkt me nu, na de recente gebeurtenissen in Frankrijk en de moordzuchtige waanzin die over Parijs heeft geraasd, nog noodzakelijker.

Om iets te zeggen over wat de psychoanalytische ethiek inhoudt, bracht Lacan verlangen en dood met elkaar in verband, daarmee voortzettend wat Freud al belichtte met de functie van het verlangen. Zonder de dimensie van het verlangen zou de ethiek van de psychoanalyse gereduceerd worden tot de traditionele moraal, tot dat wat “in de mate van het mogelijke”³ gedaan moet worden, om de uitdrukking van Lacan te hernemen. Het is in verhouding tot het onmogelijke dat we de topologie van het verlangen moeten erkennen, een topologie die de mate van het mogelijke, noch de middelmaat duldt. Zo niet, vervalt de ethiek van de psychoanalyse tot de moraal van de meester, de verordening, de regeling, de verzekering, het dienstbetoon, kortom: tot alles wat doet verzaken aan het verlangen. Lacan benadrukte dan ook “dat het een vorm van oplichterij is als we het subject garanderen dat het in de analyse hoe dan ook zijn hoogsteigen goed zal vinden.”⁴ Op de blessures, de vaak onherstelbare verliezen,

1 Deze tekst werd gebracht op de Internationale Studiedag van de Kring: *Hedendaagse klinische fenomenen. Precisie en maatwerk in de psychoanalytische praktijk* (5 december 2015). Vertaling: Christel Van den Eeden en Bart Duron.

2 Analytica Lid van de School (AME) van de *New Lacanian School* en de *École de la Cause freudienne*, lid van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgeefster in de Section Clinique Paris-Ile-de-France. lmahjoub@wanadoo.fr

3 Lacan, J., (1986 [1959-1960]). *Le Séminaire, livre VII, L'éthique de la psychoanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 364.

4 *Ibid.*, 350.

die mannen en vrouwen opgelopen hebben, wordt van het psy-veld bieden? «Zijn wij, analytici, niet eenvoudigweg [...] iets dat op een vraag, de vraag namelijk om niet te lijden, moet antwoorden, maar dan zonder te begrijpen – in de hoop dat het subject, door te begrijpen, niet alleen van zijn onwetendheid, maar meteen ook van dat lijden zal bevrijd worden.»⁵

Een paar dagen geleden sprak ik met een psychologe die in een medisch-psychologisch urgentie-team werkt dat de overlevenden van de aanslagen opvangt. Ze vertelde me dat wat ze te horen kreeg niet zozeer het verhaal was van wat mensen hebben meegemaakt, van de gebeurtenissen, maar dat ze heel andere zaken te horen kreeg. Er was bijvoorbeeld een jonge vrouw die voor de eerste keer met iemand sprak over haar delirante episodes, die ze overigens niet als dusdanig omschreef. Het was de psychologe, gevormd in de psychoanalyse door haar analytisch parcours, die ze als dusdanig herkende.

In 1977, in Brussel, vroeg Lacan zich in aanwezigheid van zijn toehoorders af waar de hysterici van weleer gebleven waren, die schitterende vrouwen, de Anna O's, de Emmy Von N's...? Hij merkte op dat zij zeker en vast een maatschappelijke rol gespeeld hebben en de geboorte van de psychoanalyse, een nieuwe sociale band, mogelijk gemaakt hebben. Hij voegde eraan toe: “Wat vervangt die hysterische symptomen van weleer? Is de hysterie niet verplaatst binnen het sociale veld? Zou de psychoanalytische zotternij haar misschien niet vervangen hebben?”⁶ Er is zeker iets verschoven door het psychoanalytisch discours zoals Lacan dat geformaliseerd heeft, waardoor dat discours vandaag kan ontvangen wat in het sociale veld opduikt. Daarom zijn er de CPCT's (*Centres Psychanalytiques de Consultations et de Traitement*), die daarin een heel nieuwe rol spelen. Eén punt wordt echter niet zo vaak beklemtoond – en wordt zelfs uit het oog verloren – wanneer men het heeft over hoe het analytisch discours verondersteld wordt te interveniëren in het sociale veld. Namelijk het risico er al te krachtig tegenaan te gaan met de suggestie, dus met een discours dat wil overtuigen of meteen

5 *Ibid.*, 16.

6 Lacan, J. (1981 [1977]). *Propos sur l'hystérie*. In: *Quarto, Supplément à la Lettre Mensuelle de l'École de la Cause freudienne à Bruxelles* 2, 5.

erkend wil worden. Dit kan weerstand oproepen, in de vorm van terughoudendheid of zelfs afwijzing. Psychoanalytici begrijpen dit niet en ze klagen erover, alsof het analytisch discours moeiteloos erkend zou moeten worden, alleen al omwille van onze welwillende en genereuze luisterbereidheid. Natuurlijk volstaat dat niet.

In *L'Étourdit* zegt Lacan dat mensen die geen levensverzekering nemen, vandaag de dag – en zo zijn er niet veel meer denk ik – “van de dood een andere waarheid willen dan deze die andere discours verzekeren”⁷. Van die andere discours verneemt hij het Meesterdiscours dat, en ik citeer, “als we Hegel mogen geloven, zich baseert op de dood als risico”⁸ – diegene die in de welbekende dialectiek zijn leven riskeert is natuurlijk de meester – en het Universitaire discours dat “het ‘eeuwige’ geheugen van het weten [lijkt] uit te spelen”⁹, een geheugen dus, dat onsterfelijk is. “Net als die discours, vervolgt Lacan, worden ook die waarheden betwist, gewoon omdat ze nu eenmaal heel erg betwistbaar zijn. En dan is een ander discours ontstaan, Freuds discours, waarvoor de dood de liefde is.”¹⁰ Het gaat hier zeker niet over *peace and love*, maar over dat wat Lacan vooropstelde als het begin van de analyse, een begin dat verre van transparant is. Hij doet dit door een term te vervangen in de formulering van *Genesis* – In den beginne was het Woord – waarin hij ‘Woord’ vervangt door ‘Liefde’. “In den beginne van de analytische ervaring [...] was er de Liefde”¹¹, met andere woorden: in het begin was er de overdracht. Lacan smeedde het concept van de overdracht vanuit de aanwezigheid in de act van de analyticus. Daardoor wordt ze niet enkel herhaling en “zit er in de manifestatie van de overdracht iets creërend”¹². Van hieruit moet de analyticus er opmerkzaam voor zijn, maar ook actief mee weten om te gaan. Dat houdt in dat hij de overdracht moet weten te hanteren, wat een kompas is voor de kuur en niet losstaat van de act van de analyticus. Het is inderdaad niet ‘In den beginne was er de daad’ (*Im Anfang war die Tat*) dat Lacan weerhouden heeft, zoals Goethes Faust,

maar wel ‘In den beginne was er de liefde’. Met het oog op de ethiek van de psychoanalyse, die in verhouding tot de actie staat, zal het net de verhouding zijn van deze daad tot het verlangen dat erin huist, dat als maat genomen zal worden. Dit is te horen als het verlangen van het subject in verhouding tot zijn actie, maar ook als het verlangen van de analyticus in verhouding tot zijn act, niet als subject, maar als analyticus. Wanneer hij de overdracht niet herkent en er geen gebruik van kan maken in de kuur en daaraan voorbij in de actie van de analyticus, die ik eerder ondervroeg binnen het sociale veld, zal de analyticus geen weg weten met de hedendaagse fenomenen die de kliniek bijeenprokkelt in de taal, maar zal zijn actie ook nooit tot act verheven worden. Hij zal nooit klaar zien in wat zich toont van de neurose en van de psychose. Dit gebrek aan inzicht kan ertoe leiden dat men het spoor helemaal bijster raakt en bijvoorbeeld neurose en psychose als een continuüm gaat beschouwen, alsof het allemaal hetzelfde zou zijn. Of men springt van het ene naar het andere, niet gehinderd door enig diagnostisch criterium. In zijn actie moet de analyticus plaats maken voor wat van de overdracht komt, en die overdracht verschijnt niet altijd als een evidentie. Voor Lacan was de aanwezigheid van de analyticus een “manifestatie van het onbewuste”¹³, en hij preciseert dat ze zich “bij sommige ontmoetingen vandaag soms manifesteert als een weigering van het onbewuste”¹⁴ en dat “ook dat geïntegreerd moet worden in het concept van het onbewuste”¹⁵. Wanneer we spreken over het onbewuste, dan gaat het natuurlijk over het onbewuste van een subject, dat in verhouding tot de betekenaar staat. We onderscheiden dit van het individu, dat een entiteit is. Dat onbewuste heeft Lacan tot aan het einde van zijn onderwijs omschreven, tot in zijn Seminarie *Dissolution*, waar hij zegt dat zijn werk dat van het onbewuste is. Het uitwerken ervan, zegt Lacan, “zoals dat gebeurt in een analyse, is niet meer dan er een gat in maken”¹⁶, zoals Freud al beschreef. Voor Lacan leek dat samen te vloeien met de dood, dat wat men niet recht in de ogen kan kijken. “Ik doe wat

7 Lacan, J. (2001 [1973]). *L'Étourdit*. In : *Autres Écrits*, Paris, Seuil, 475.

8 *Ibid.*

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*

11 Lacan, J. (2001 [1960-1961]). *Le Séminaire, livre VII, Le transfert*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 12.

12 *Ibid.*, 211.

13 Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 115.

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 Lacan J. (1982 [1980]). *Écrits et séminaires de Jacques Lacan*. In : *Annuaire de l'École de la Cause freudienne*, Paris, 92.

ik doen moet, en dat is niet terugdeinzen voor het feit van het onbewuste, waarvoor Freud de weg baande.”¹⁷

Op de laatste bijeenkomst van Uforca, in juni laatstleden in Parijs, verduidelijkte Jacques-Alain Miller dat er niet zoiets bestaat als een ‘heden-daags’ of ‘modern’ subject. Er zijn enkel heden-daagse fenomenen, zoals de titel van deze studiedag al aangeeft. Het is aan de psychoanalytici om deze fenomenen te vertalen, niet als op zichzelf staand, alsof ze het subject zouden definiëren, maar om ze te verknopen met wat Lacan uitwerkte in de structuur van de borromeïsche knoop, een verknoping tussen reële, symbolische en imaginaire.

In zijn inleiding van het Seminarie *Les Psychoses* in 1955, onderstreepte Lacan dat de psychiatrie er sterk op is vooruitgegaan dankzij de bijdrage van de psychoanalyse, omdat zij de mogelijkheid biedt om “de zin te herstellen in de ketting van fenomenen”¹⁸. Maar de zin waarvan sprake is niet datgene wat begrepen wordt. Via de notie ‘begripsrelatie’ kunnen we de zaak niet benaderen, en vooral in de Freudiaanse uitwerking “spelen oorzaken een rol die voorbij de onmiddellijke ervaring liggen en geenszins tastbaar gevat kunnen worden”¹⁹. Zo schreef Lacan dat de Freudiaanse praktijk “wel degelijk wordt gestructureerd door iets artificieels, dat de analytische relatie is, zoals ze wordt vormgegeven door de ontboezeming van het subject tegenover de arts, en door wat de arts daarmee doet”²⁰. Want de kwestie is wat de analyticus doet met het spreken van zijn analytisch, wat ons brengt bij zijn actie en zijn act. Om wat dan ook te begrijpen van de analytische ervaring, schuift Lacan naar voren – en dit dus al in 1955 – dat men de drie ordes van het symbolische, het imaginaire en het reële moet hanteren, en ze tegelijkertijd van elkaar moet onderscheiden. Toch verkiest hij geen enkele rangorde tussen de drie registers, en zal hij ze gelijkstellen voor zover ze samen een borromeïsche knoop vormen. Dan bespreekt hij een casus uit zijn praktijk, van een psychotisch subject dat hem vertelt over de vreemde wereld waarin hij zich al enige tijd

.....
¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Lacan, J. (1981 [1955-1056]). *Le Séminaire, livre III, Les psychoses*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 14.

¹⁹ *Ibid.*, 16.

²⁰ *Ibid.*, 17.

bevindt. Hij wordt bespied, geobserveerd, in de gaten gehouden. Men spreekt, men zegt, men wijst, men kijkt naar hem, knipoogt naar hem, het gaat zelfs zover dat het ook het veld van de levenloze objecten gaat innemen. Zo gebeurt het dat “wanneer hij op straat een rode auto tegenkomt – een auto is geen natuurlijk object – die auto daar niet zomaar voorbij gereden komt op dat moment”²¹. Het gaat om een delirante intuïtie. De auto heeft een betekenis, maar de patiënt is niet in staat te zeggen dewelke. De auto is daar om een bepaalde reden. Maar welke? Dat kan hij niet zeggen. Voor dit fenomeen kunnen we drie verschillende benaderingen voorstellen, elk volgens één van de drie registers:

- Aan de kant van het reële zou het om een afwijkende perceptie gaan. Neemt hij kleuren waar? Is hij kleurenblind?
- In het imaginaire, de orde van de begripsrelaties, zou zich dat vertalen door het feit dat rood bij hem werkt als een rode lap op een stier. Dat is niet zo bij dit subject.
- In de symbolische orde verwijst Lacan naar het kaartspel, waarin rood tegenover zwart staat en deel uitmaakt van een georganiseerde taal. In het symbolische staat elk element inderdaad tegenover een ander. Een bekend voorbeeld hiervan is het fort-da van Freud, het spel waarbij een klein kind een klosje wegwerpt en daarbij de vocale oppositie “o-a” uitroept. Welnu, in het geval van de man zien we dat geen enkele betekenaar volgt op ‘rode auto’. Ook al is er betekenis, toch is er een semantische leegte.

Wanneer Freud de Memoires van Schreber leest en wil interpreteren, gaat hij niet af op zijn intuïtie. Hij ontcijfert ze zoals men hiërogliefen zou ontcijferen. Al de tekens van deze fundamentele taal worden geïnterpreteerd binnen het symbolische. En het is hiervoor dat Lacan ons waarschuwt, want Freuds sensationele, geniale interpretatie maakt geen onderscheid tussen het veld van de psychose en dat van de neurose. Het is een symbolische lectuur die het onderscheid tussen beide velden niet in rekening brengt. Lacan leidt hier vervolgens uit af dat de problemen die hij bespreekt in *Les Psychoses* in 1955 zich situeren voorbij de symbolische dimensie. Volgens mij zijn deze problemen nog steeds actueel.

.....
²¹ *Ibid.*

Voor Lacan is het discours van de gealiënerde, in dit geval Schreber, een gedrukt discours binnen de symbolische orde. Maar uit welk materiaal bestaat dat discours? Op welk niveau situeert zich de betekenis zoals Freud die vertaalde? Waaraan zijn de elementen van benoeming in dit discours ontleend? Het antwoord van Lacan is verrassend: “Het materiaal is het eigen lichaam.”²² Dit antwoord is goud waard.

Bij het sprekend wezen kenmerkt de verhouding tot het eigen lichaam het veld van het imaginaire. Deze verhouding ligt altijd op de grens van het symbolische en het is daar waar de analytische ervaring er iets van heeft gevat. Lacan benaderde het onbewuste van de gealiënerde toen als uitgesloten voor het subject, niet geassumeerd, “aan het aardoppervlak”²³ en hij vraagt zich af waarom het in het reële verschijnt. Hij noemt dit proces de *Verwerfung*, waarbij alles wat in de symbolische orde geweigerd wordt, in het reële opduikt. Hij gaat verder door zich over de hallucinatie te buigen waardoor de *Wolvenman*²⁴ als kind geplaagd werd. Terwijl hij met zijn mes aan het spelen is, snijdt hij zich en ziet hij zijn vinger die nog slechts vasthangt aan een velletje. Hij gaat op een bank naast zijn kindermisje zitten en durft er niet over te spreken. Nog meer dan de hallucinatie is het voor Lacan de opschorting van elke mogelijkheid te spreken die “veelbetekenend” is, want het is een “afgrond”, een “temporele duik”, een “coupure in de ervaring”²⁵ die zich bij dit subject voordoet. Waarna er niets meer aan de hand is en er niet meer over gesproken wordt. Als hij Freud vertelt over deze episode, zegt hij geen pijn te hebben gevoeld, alleen een grote angst. Dit fenomeen heeft voor Freud een heel bijzondere band met een ‘niet-willen-weten’, wat Lacan ertoe brengt te zeggen dat wat geweigerd wordt in het symbolische, in het reële terugkeert.

De scène vindt plaats in de periode dat het kind geconfronteerd wordt met de kwestie van de castratie; hij is dan vierenhalf jaar oud. Men kan allerlei oorzaken zoeken die aan de bron zouden liggen van de hallucinatie: de Bijbel, of de besnijdenis van Christus waarover hij toen leerde. Maar

22 *Ibid.*, 20.

23 *Ibid.*

24 Freud, S. (2006 [1918]). Uit de geschiedenis van een kinderneurose [‘De wolvenman’]. In: *Werken*, deel 6, 479-582.

25 *Ibid.*, 22.

wat deze hallucinatie oproept, is eerder te zoeken in wat men hem vertelde over een vrouwelijk familielid dat werd geboren met zes tenen, en bij wie de extra teen meteen zou zijn weggehaald. Wat natuurlijk aansluit bij het geloof dat vrouwen geen penis hebben omdat die bij de geboorte werd afgesneden. Het gaat bij dit subject dus om een castratiedreiging. Vervolgens vraagt Freud zich af: Gaat het om een fobie? Om een angsthysterie?

Lacan daarentegen bevraagt in dit klinisch fenomeen het verschil tussen de oorsprong van het verdrongene in de neurose en de oorsprong van het verdrongene in de psychose. Deze oorsprong valt niet te situeren in de repressie, in de opvoeding, in de huisregels. De castratie, zoals Lacan in 1973²⁶ zal zeggen, komt niet van het dreigement dat papa zou uitgesproken hebben tegen de peuter. De verdringing is oorspronkelijk en het is op deze verdringing dat de maatschappij wordt gebouwd, de familie, al de symbolische creaties, al de *semblants* die voortdurend nieuwe vormen aannemen. En niet andersom.

In 1976 beweert Lacan dat het geen voorrecht is om gek te zijn, en hij zegt: “Gek, waarom zou Joyce dat niet geweest zijn?” Het is immers geen voorrecht, want bij de meeste mensen, neurotici inbegrepen, “zijn het symbolische, het imaginaire en het reële verward, waardoor het ene in het andere overgaat bij gebrek aan een operatie die ze onderscheidt zoals in de ketting van de borromeïsche knoop”²⁷. De ‘suppletie’ die werkzaam is in zijn knoop, zorgt er bij Joyce voor dat die niet loskomt. Het is dus niet iets dat de knoop herstelt. Voor Joyce fungeert de “diplomatieke Kerk”, met name zijn opvoeding bij de Jezuiten, als compensatie voor het ontslag van de vader. En het is zijn eigennaam die een suppletie voor de vader biedt.²⁸

Ook in het geval Joyce beschikken we over een gedrukte tekst. Bij hem zijn de stoornissen in de taal creatief, ze tonen zich op het vlak van de letter. Het genot is dus gevat in het schrijven. Het is de zin, genoten door de letter [*sens joui par la lettre*]. Toch is het niet de letter, het symbolische

26 Lacan, J. (2001 [1973]). *Télévision*. In: *Autres Écrits*, Paris, Seuil, 530.

27 Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire, livre XXIII, Le sinthome*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 87.

28 *Ibid.*, 89.

dus, die zorgt voor een suppletie. Ik heb het daarstraks onderstreept toen ik het over de opmerking van Lacan had in verband met de interpretatie van de *Memoires* door Freud: het gaat voorbij aan het symbolische en het situeert zich op het niveau van het eigen lichaam, net zoals dat bij Schreber het geval is. Het is dankzij zijn heel singuliere ego, niet dankzij zijn oeuvre, dat voor Joyce het reële, het symbolische en het imaginaire verknoopt zijn. De suppletie is zijn ego, zijn “art-gueil”, zegt Lacan, wat een equivoque van ‘*orgueil*’ (‘hoogmoed’, ‘trots’) is in het Frans. Het is de SK beau (escabeau, of ‘opstapje’), volgens de equivoque van Lacan, te schrijven met de ‘S’ van ‘Subject’, en ‘beau’ (‘mooi’), wat van het imaginaire afhangt. De SK beau waarop Joyce zich hijst, is dat wat het lichaam maakt, te weten ‘de bolvorm’ [*sphère*], of de goede vorm. Dit opstapje is voor Lacan oorspronkelijk, want het gaat vooraf aan de productie van de bolvorm, met name het lichaam. Je ziet dat Schreber zijn lichaam niet als vorm ervaart, maar als een “lepreus kadaver dat een ander lepreus kadaver in zich meedraagt”²⁹. Dat is wat Lacan de topische regressie naar het spiegelstadium noemt, een regressie naar het dodelijke gat van het spiegelstadium. Het lichaam van Schreber beschrijft hij zelf als een “aggregaat van koloniën van vreemde zenuwen”³⁰, “een vuilnishoop van brokstukken, losgekomen van de identiteiten van zijn achtervolgers”³¹. Dat is niet het geval bij Joyce. Wanneer hij van zijn kameraden een pak slaag krijgt, is hij daar niet door geraakt. Als men u om duwt, letterlijk of figuurlijk op de tenen trapt, dan is het normaal dat u daar min of meer door geraakt bent. Dat is bij Joyce niet het geval. Hij krijgt geen delier. Hij neemt het zijn kameraad Heron, die de actie geleid heeft, evenmin kwalijk. Maar hij “metaforiseert”³² volgens Lacan de verhouding tot het lichaam die niet plaatsvindt, door de zaak van zich af te werpen “als een schil”³³, zoals Joyce het verwoordt. De schil komt los, maar het lichaam stort niet in. Het is zijn ego dat de verhouding tot het lichaam die bij hem ontbreekt corrigeert; waardoor hij er zonder

kleerscheuren vanaf komt.

In wat wij de ‘alledaagse psychosen’ noemen, een benaming die we te danken hebben aan Jacques-Alain Miller, merken we geen buitengewone gedragingen op. Het gaat om gecompenseerde psychosen, niet-ontketend, in tegenstelling tot de psychose van Schreber. Evenmin zijn er extreme wanen, zoals bij Schreber. Wel vertonen ze stoornissen in de taal; niet alleen neologismen, ook verbale allusies, woordspelingen, levensstijlen, uitvindingen. Die moeten wij begeleiden, onderstreept Eric Laurent, vanuit een conversatie over de ‘lichaamsevenementen’ die het psychotische subject heeft ervaren en hun “aan zekerheid grenzende overtuiging, zonder ze ooit te reduceren tot gedragingen”³⁴, zoals wordt aangetoond in de vignetten waarnaar ik verwezen heb.

29 Schreber, D. P. (1975). *Mémoires d'un névropathe*. Paris, Seuil, 87.

30 *Ibid.*, 89-90 ; Lacan J. (1966 [1959]). D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose. In: *Écrits*, Paris, Seuil, 568.

31 *Ibid.*

32 Lacan, J. (2005 [1975-1076]). *Op. cit.*, 148-149.

33 Lacan, J. (2005 [1975-1076]). *Op. cit.*, 149.

34 Laurent, É. (2007). La psychose ordinaire. In: *La Cause freudienne* 65, 195.

Neurose zonder vader¹

Gil Caroz²

Een terugblik door Geert Hoornaert³

Gil Caroz begon zijn lezing met de titel ervan als ‘provocatie’ te kwalificeren en hij greep daarmee de opperste concentratie van zijn publiek van begin tot einde. Provocatie, omdat ondanks de hedendaagse wankeling [*vacillation*] van de imaginaire figuren van de vader, hij ontegensprekelijk en op het niveau van de structuur een bepaalde aanwezigheid blijft behouden. Als de figuur van de vader een nivellering ondergaat van zijn positie als uitzondering – een nivellering die het aantal mogelijke vormen van de gedegradeerde imaginaire vader vermenigvuldigt – dan nog behoudt zijn betekenaar zijn functie als uitzondering die zowel de zin als de betekenis stabiliseert. Deze functie knoopt ook aan bij het genot, zelfs het genot dat gegenereerd wordt door de hedendaagse vaderfiguren. In die zin laat de Naam-van-de-Vader het subject toe zich een vader te vormen, te besluiten wat voor hem de vader zal uitmaken, door bijvoorbeeld een vaderlijke trek te kiezen waar het subject dan in investeert; dit dus in een relatieve onafhankelijkheid van de familiale realiteit.

Lacans indicaties en de lezing die Jacques-Alain Miller ervan maakt, nodigen ons uit de Naam-van-de-Vader in de symptoomfunctie op

1 Deze lezing werd op 19 maart 2016 gegeven in het kader van de lezingreeks *Hoe alledaags is neurose vandaag?* dat door de Kring werd georganiseerd. Vertaling: Bram Henau, Peter Decuyper en Nathalie Laceur

2 Analyticus Lid van de School (AME) en huidige vice-voorzitter van de *École de la Cause freudienne*, lid van de *New Lacanian School* en de *World Association of Psychoanalysis*. gil.caroz@gmail.com

3 Analyticus met Praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en de *World Association of Psychoanalysis*. geert.hoornaert@telenet.be

te nemen, als particulier geval van verknoping van het symbolische en het genot. Het blijft een uitzonderingsfunctie in de structuur, maar niet tussen de symptomen. Vandaag denken we de neurose bijgevolg zonder de imaginaire stut die de vader geeft aan de Naam-van-de-Vader. Dit uitpuren van het symptoom gebeurt bij de neurose in een analyse, opdat zich een onherleidbaar bot zou onderscheiden dat niet langer betrekking heeft op de band met de vader, maar wel het punt betreft waarop het subject zou kunnen zeggen dat hij het symptoom ‘is’. Dit werk impliceert dat het subject de effecten van zijn abonnement op het onbewuste – het eeuwige vercijferen van het genot, zonder dat het subject dit beseft en er ook maar de minste inspanning moet voor leveren, en dat het beschermt tegen het reële – kan reduceren. Ditzelfde reële is voor het psychotische subject à ciel ouvert en verplicht het tot aanzienlijke inspanningen.

Als het mentale automatisme op een basaal niveau de regel is in zowel de psychose als in de neurose, dan is het pas in een tweede tijd en vanuit de constructie van het subject dat er een onderscheid ontstaat. De neuroticus kan het werk van vercijferen van het genot aan zijn onbewuste overlaten, door zich een onbewuste eigen te maken door middel van de castratie. Hij kan van dan af miskennen dat de Ander hem aanspreekt, en hij is niet langer verplicht dit parasiteren te belichamen. Hij is bovendien niet verplicht zich een lichaam te vormen, omdat de symptomatische resten die het onbewuste op zijn lichaam achterlaat hem een lichaam geven. Langs de kant van de psychose daarentegen, moet het subject soms enorme inspanningen leveren om zijn lichaam samen te rapen en om het samen te houden tegenover de vereisten van de taal en de drift.

Het ‘zonder veralgemeende sluier’

Tegenover het ‘zonder veralgemeende sluier’ dat in de moderniteit de ‘veralgemeende castratie’ van de ‘wereld van toen’ vervangt, is de waarde van de castratie misschien veranderd. Daar waar de castratie vroeger als effect had dat het genot zich verplaatste in het symptoom om het verbod te omzeilen, is de castratie tegenwoordig een belangrijke functie van bescherming van het subject ten aanzien van de verplichting te genieten geworden. In deze moderne versie van de neuro-

se is de begrenzing van het genot niet meer afhankelijk van de complexe structuur die zich beriep op de religie van de vader, maar van een onbewuste bewerking die zich zo dicht mogelijk bij de letter van de betekenaar voltrekt. Gil Caroz toonde dit uitgebreid aan met klinische voorbeelden, alvorens de forclusie van de begrenzingen van de castratie te illustreren met enkele culturele fenomenen. Het narcisme van de selfie-generatie wordt gekarikaturiseerd in 'het narcisme van de triomf' van IS of door iemand als Donald Trump. Vervolgens nam hij ons, vanuit Lacan, mee in een zeer boeiende redenering over de schaamte, waarbij hij verwees naar teksten van Éric Laurent en Jacques-Alain Miller over deze vraag.⁴ Hierbij ging hij uit van de hierna volgende redenering.

De neurose beroept zich vandaag minder op de woorden van de vader als bemiddeling tussen het subject en het genot, en maakt weinig gebruik van het oedipale drama. Dit gezegd zijnde, zou hij dan niet eerder steunen op een trek van de vader die het genot een halt toeroept door de inslag van de betekenaar? Zo zou de schuld een minder grote rol spelen dan de schaamte. Over de schaamte zei Lacan dat het het enige teken is waarvan we de afkomst kunnen verzekeren, dat het dus afkomstig is van een betekenaar. De schaamte is dus in zekere zin de vader die gereduceerd wordt tot op het bot, tot de pure betekenaar. Anders gezegd: als de schuld een betoog inhoudt, een gans theater, dan is de 'schaamte te leven' niets anders dan de directe verhouding van een levend subject tot de dimensie van het teken in de betekenaar. Op dezelfde manier als de angst een teken is van het reële, signaleert de schaamte aan het subject dat het een wezen van de taal is. Een wezen dat door de betekenaar getekend is. Zoals de betekenaar het denken over zijn dood introduceert bij een subject, zijn 'voor-de-dood-zijn', zo zouden we ook kunnen zeggen dat de 'schaamte te leven' het subject aangeeft dat het tekortschiet tegenover de betekenaar, in de zin dat die ons als reeds dood representeert. *Au fond* is het misschien enkel de melancholicus die is opgewassen tegen de betekenaar. De neuroticus kan ermee leven zonder het 'zijn als afval' te moeten belichamen.

Voor Lacan is de schaamte niet enkel een teken. Het kan de basis zijn van een analytische act: schaamte veroorzaken. Dit heeft niets te maken met moraal. Het gaat erom de betekenaar in zijn waardigheid te herstellen, hem zijn gewicht toe te kennen. Zonder betekenaar die doorweegt is er geen interpretatie. 'Schaamte veroorzaken' is veeleer het levende onderstrepen zonder te refereren aan het oedipale. Het 'schaamte veroorzaken' is moeilijk te bereiken, zoals Lacan al aangaf in 1968, maar wat kunnen we er vandaag mee?

Gil Caroz heeft deze vraag zonder omwegen aangesneden en formuleerde volgende antwoorden: 2016 is niet 1968. Het is helemaal niet zeker dat het mogelijk is het gewicht van de betekenaar te herintroduceren bij bepaalde subjecten die enkel hun manieren van genieten brengen. Niets geeft ons aan dat ze een Meester vragen, zoals weleer. Het is eerder gesteund 'op zijn val' dat de nieuwe verhoudingen bloeien, zoals de sociale netwerken. De oude vormen van de sociale band zijn onherstelbaar verwoest en de nieuwe vormen zijn verre van gestabiliseerd. Dit houdt een echte uitdaging in bij het ontmoeten van het hedendaagse lijden. Hoe kunnen we luisteren, een band maken en tussenkomen?

Lacan heeft ons op deze nieuwe wereld voorbereid met zijn kliniek van de knopen, een kliniek die niet tevergeefs probeert terug bij de vader aansluiting te vinden, zo beëindigde Caroz zijn lezing. Het is een kliniek die acte neemt van het feit dat het symbolische zich met het reële kan verbinden, zonder dat het er wordt in geïntroduceerd. Klinisch houdt dit in dat we in de hyper-hedendaagse gevallen het accent leggen op de band, eerder dan op de min-phi. Het gaat er niet om het genot te benaderen via de min-phi, maar van het te verknopen. Dit zijn zeer waardevolle en precieze klinische indicaties.

We willen onze collega Gil Caroz graag bedanken. Zijn tussenkomsst opent de horizon van de hypermoderniteit en het hedendaagse, dat hem danig interesseert en waar hij de meest barokke meanders niet van schuwt. Zijn levendige aanwezigheid heeft het publiek beroerd en zijn interventie markeert een belangrijk moment voor de Kring.

.....
⁴ Laurent, E. (2015). La honte et la haine de soi. In: *Elucidation* 3. Miller, J.-A. (2003). Note sur la honte. In: *La Cause freudienne*, 54.

‘Iedereen is gek’ of alle neuroses zijn niet-alledaags¹

Marie-Hélène Brousse²

Een terugblik door Miet Demuyck³

Hoe alledaags is neurose vandaag? Deze vraag wordt in de lezingencyclus van de Kring dit werkjaar aan drie genodigden gesteld. Op 30 januari was M.-H. Brousse de tweede in de reeks om daarop te antwoorden. Ik werd getroffen door de afsluiting van haar lezing waarin ze haar invalshoek uit de doeken deed, namelijk de rouw. Als het reële van een overlijden binnendringt, moet men dit ‘ondragelijke’ afweren en bedekken met allerlei symbolische bewerkingen, zoals bijvoorbeeld rituelen of één of andere uitleg waarom dit ‘onmogelijke’ is gebeurd. Ze benoemde dit als ‘een Naam-van-de-Vader’, herleid tot een functie, de functie van een compenserend symbolisch mechanisme naar analogie met de ‘*Compensatory Make Belief*’ (CMB) die Jacques-Alain Miller bedacht voor de alledaagse psychose.⁴ Brousse wil dit uitbreiden naar de neurose. Vanuit deze particuliere invalshoek lanceerde ze een wat provocerende stelling: “‘Iedereen is gek’ of alle neurosen zijn niet-alledaags [*extra-ordinair*]”. Dit was dan ook de titel van haar bijdrage. Brousse wil de kliniek van de klassieke tweedeling neuro-

1 Deze lezing werd op 30 januari 2016 gegeven in het kader van de lezingencyclus *Hoe alledaags is neurose vandaag?* dat werd georganiseerd door de Kring.

2 Analytica Lid van de School (AME) van de *École de la Cause freudienne*, lid van de *New Lacanian School* en de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgeefster aan de *Section Clinique* van Paris-Ile-de-France. mh-brousse@orange.fr

3 Klinisch psychologe, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. mietdemuyck@skynet.be

4 Miller, J.-A. (2013). Ordinary psychosis revisited. In: *Psychoanalytical Notebooks*, 26, 33-48.

se-psychose relativieren. Ze ging in tegen de algemeen verbreide opvatting dat de neurose het normaal statuut van het spreekwezen belichaamt. Het is zo, stelde ze met Lacan, dat de gekte onder alle mensen is verspreid. Daartoe bouwde ze een zeer rijk gestoffeerde redenering op waaruit ik volgende kernthema's haal.

Ze baseerde zich op het laatste onderwijs van Lacan. Het subject wordt doordrongen van taal, betekenaars die inwerken op zijn genietend lichaam. Wat men ‘psychisch functioneren’ noemt, is een poging om woorden, beelden, een woelig lichaam en de wisselvalligheden van het leven met elkaar te verknopen. Daarbij wist ze herhaaldelijk mijn aandacht te trekken omdat ze expliciet naar de kliniek en naar maatschappelijke fenomenen verwees. Ik begrijp dat samen met de studie van de borromeïsche kliniek een interesse voor een pragmatisch handelen is gegroeid. Het is dus belangrijk te kunnen overbrengen wat we doen.

Brousse verwees eerst naar de tijdsgeest, waarbij we tradities overboord hebben gegooid. Dit heeft een effect op de kliniek van de ‘Naam-van-de-Vader’. Deze wordt omgevormd tot een functie. Het normaliserende, het alledaagse of het gewone ligt dan in een kunnen omvormen van die functie in allerlei verschijningsvormen. Alles wordt normaal, men raakt aan alles gewoon, niets verbaast ons nog. Het is een functie die het genot niet uit het reële kan weghalen maar het enkel kan temmen door het aannemen van verschillende varianten. Deze functie kreeg de naam ‘*Compensatory Make Belief*’ mee. Het bewerkstelligt een veralgemening in de plaats van een individualisering. Brousse maakte de interessante vergelijking met het maatschappelijk verschijnsel waarbij allerlei minderheden hun rechten opeisen. Deze vervlakking in het bannen van de unieke waarde van een eigenaam en van de uitzonderingen, belet bij subjecten een kalm levensgevoel. De invulling van dit levensgevoel vond ik zeer interessant. Het sluimert als een surplus van de betekenaarsketen, en toont zich op bevoorrechte momenten van extase of trauma. Het sluit aan bij de moeilijke operatie van de separatie in de subjectwording.

Brousse verraste me door een koppeling te maken met de formules van de mannelijke seksuering. Daar geldt een algemene wet voor de castratie en

één die daarop een uitzondering vormt. Hier valt een verschil te maken tussen de neurose en de extraordinaire psychose. Waar de psychoticus de regel laat gelden voor iedereen, houdt de neuroticus vast aan de uitzondering. Hij gelooft zelfs dat het voldoende is dat iets bestaat, dat iets voorkomt om het voor altijd en iedereen te kunnen doen gelden. Een interessante uitweiding vond ik in Brousse haar verhelderende voorstelling van het type patiënt dat opgedraaid en volledig losgeslagen hulp komt zoeken, omdat bijvoorbeeld hij zijn werk kwijt is, zijn vrouw weg is, enz.. Ze stelde voor hem te benaderen als een voorbeeld van de tussencategorie, die de alledaagse psychose is: zijn klachten zijn een supplementie van wat hij meemaakt, in de positie van een uitzondering, naar het algemene. Hij zou best op te vangen zijn met een formulering: “alle vrouwen zijn... of alle bazen doen dit of dat.” Hij wordt dan ontheven van die uitzondering te moeten invullen en de waarde van ‘de Naam -van -de-Vader’ wordt herleid tot een functie. Ze stipte ook de metafoor als categorie aan. In het gebruik van de taal substitueren we de ene betekenaar door een andere. Lacan werkte in zijn tweede onderwijs de functie van de Eén uit. Naast het begrip van de uitzondering en de Naam als een Eén, worden betekenaars eenheden van genot op zich. Zo wordt het algemene benaderd vanuit het één-per-één. Bij de psychoticus is er de waanmetafoor. Hij gebruikt betekenaars, met enkele die onuitgesproken blijven, maar met een duidelijke en vaststaande betekenis die alleen voor dat subject geldt. In andere gevallen kunnen betekenaars willekeurig worden vervangen. Deze substitutie leidt tot een verlening van zin voor een subject dat naar een neurotische positie neigt. Het reële wordt weggeduwd in zijn toevlucht zoeken tot een gebruik van woorden dat hem een gevoel van realiteit geeft. Betekenaars circuleren en krijgen voor een subject een aparte zin als ze ergens gefixeerd worden. Dit is het ‘capitoneren’ op een moment van subjectivering. Een betekenaar kan maar inslaan als er een fantasma aan het werk is dat het imaginaire en het symbolische met elkaar verknoopt. Dit zorgt ook voor genot-effecten in het lichaam. De neuroticus overstijgt het alledaagse, het gewone, omdat hij ordening vindt in een afweren van het reële door er een zin op te plakken. De neuroticus gelooft in de zin van zijn bestaan als iets universeels. Hij gebruikt de

discours met het geloof in een sociale band en zijn psychische organisatie functioneert op basis van metaforen. Maar de waarde van de metafoor wordt vervangen door deze van de gevoeligheid voor het weerklinken van een equivoque. Daarmee bedekt hij het reële, waarbinnen er geen verhouding is, met woord of taal

Brousse besluit op een bijzondere manier. Doordat de neurose niet-alledaags is, maakt dit een toegang tot een analyse mogelijk. Omdat de ordes verknoopt zijn, kan het subject zijn geloof als verhouding tot het reële veranderen zonder dat het tot een desorganisatie leidt. Dit is dan de invulling van de cryptische uitdrukking: ‘je maakt je dupe van je reële’. De analyse laat u uw symptoom bewerken en het reële daarbinnen onder ogen zien, zodat een andere koppeling aan het reële mogelijk wordt. We komen uit waar Brousse haar punt wou maken. Iedereen probeert een vlechtwerk te maken dat het reële verknoopt en dit is eigenlijk een fictieve ordening. Vandaar dat de gekte onder alleman waart. Ik begrijp dat de neuroticus zich daarin onderscheidt dat hij, de alledaagsheid voorbij, gelooft in een uitzonderlijke zingeving. Een analyse kan hem leren dat de prijs die hij daarvoor betaalt te hoog is en dat een eigen stijl kan volstaan.

Marwencol: de schoonheid van het sinthoom

Jonas Verbauwhede¹

« C'est en tant que le sinthome fait un faux-trou avec le symbolique qu'il y a une praxis quelconque, c'est-à-dire quelque chose qui relève du dire de ce que j'appellerai aussi bien à l'occasion l'art-dire, pour glisser vers l'ardeur. Joyce ne savait pas qu'il faisait le sinthome, je veux dire qu'il le simulait. Il en était inconscient. Et c'est de ce fait qu'il est un pur artificier, un homme de savoir-faire, ce qu'on appelle aussi bien un artiste. » (Sem. XXIII – 118)

inleiding

Het drieëntwintigste seminarie en zeker de bovenstaande passage, roepen bij mij onherroepelijk het beeld op van de documentaire Marwencol. Marwencol is een boeiend portret van een interessante 'kunstenaar'. Het is niet zozeer zijn kunst, alhoewel er een paar sterke beelden bij zitten, maar vooral 'zijn toewijding', 'zijn werken' dat mij boeit. De dynamiek tussen

zijn wereld en de buitenwereld leert ons misschien hoe flexibel een verknoping al dan niet kan zijn. Voor diegene die de documentaire niet gezien hebben, start ik met een korte introductie in de wondere wereld van Marwencol.

Big Bang

Mark is 38 jaar wanneer hij na een nachtje uit, wordt aangevallen door vijf mannen. Zonder weerwerk te kunnen bieden, wordt hij geschopt en geslagen om uiteindelijk voor dood achtergelaten te worden. Gelukkig stopt een zekere Nora even later haar auto voor wat ze als een vuilniszak te midden van de weg aanzag. Ze stapt uit en manoeuvreert Mark, zodat hij niet zal stikken in zijn eigen bloed.

Na vijf dagen coma, ontwaakt Mark, zonder enige herinnering. Hij moet letterlijk alles opnieuw leren: eten, praten, wandelen,... Mark is geen welgestelde Amerikaan, dus de professionele hulp die hij hiervoor krijgt, is van korte duur. Na een vijfenveertigtal dagen moet Mark zich alleen beredderen met de hulp van een handvol vrienden. Eenmaal thuisgekomen is hij een vreemde in zijn eigen leven. Aan de hand van zijn dagboeken, foto's, video's, verhalen van zijn vrienden en moeder, en enkele objecten in zijn trailer, waaronder een kast vol vrouwenschoenen (218 stuks om precies te zijn) bouwt hij geleide-

¹ Klinisch psycholoog, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. verbauwhede.jonas@gmail.com

lijk aan een weten op over zijn verleden. Een stuk gelopen huwelijk, een uitgebreide legerdienst bij de Amerikaanse zeemacht, prachtige tekeningen van de avonturen daar, maar evengoed van zeer donkere gedachten, dit alles afgewisseld met lange episodes van alcoholmisbruik. Samen met zijn geheugen is ook de drang naar alcohol verdwenen. Maar de klappen op zijn hoofd, blijven nazinderen in een bevende rechterhand. Hierdoor werd het voor Mark onmogelijk om verder gebruik te maken van zijn tekentalent om de wereld te bevatten. Overtuigt dat hij opnieuw gebruik zal moeten maken van zijn verbeelding om het leven weer in handen te nemen, bouwt hij zich een eigen wereld, bestaande uit afvalmateriaal, legerpoppen, barbies en hyperrealistische attributen uit de lokale hobbywinkel.

Marwencol

Marwencol is een klein Belgisch dorpje ten tijde van WOII. De SS heeft er lelijk huisgehouden. Ze hebben er de volledige mannelijke populatie uitgemoord. De vrouwen daarentegen konden ontsnappen door zich tijdig te verstoppen. Mark zijn alter-ego crasht met zijn vliegtuig vlakbij het dorp. Hij wordt er warm onthaalt door de 27 vrouwen, die hem als een beschermer zien tegen de SS. Hij krijgt er een eigen plek, die hij snel zal ombouwen tot bar. Hij laat zich voor zijn alter ego inspireren door Sam Molane uit Cheers. Ook hij is een koffiedrinkende ex alcoholverslaafde cafébaas.

Al snel passeren er verschillende, al dan niet verdwaalde soldaten van beide kampen in het dorp. Dit verloopt vrij vreedzaam, want ze houden zich allen aan de één regel die er geldt: “behave, be

free, be cool with each other”. Mark draagt er zijn steentje aan bij door hen te voorzien van voldoende drank en door hen te entertainen met de enige getolereerde vorm van geweld: “Staged cat-fights for entertainment purposes only.” Het is best gezellig in zijn bar: *Hogencamp’s ruined stockings cat fight club*....

Zijn dorp zal gestaag groeien, zowel in gebouwen als personages. Elke significante ander uit de echte wereld krijgt een alter ego in zijn dorp. Zo helpt zijn moeder met de bar open te houden, is zijn jeugdliefde één van de zevenentwintig vrouwen, worden zijn advocaat en beste vrienden allemaal soldaten. Ook Jeff Malmberg, de documentairemaker krijgt een eigen pop. En natuurlijk zijn ‘aanvallers’, die zich ontpoppen tot de enige vijanden: de SS.

Elke gebeurtenis dat plaatsvindt in Marwencol wordt zorgvuldig door Mark in beeld gebracht. Hij probeert zo de gebeurtenissen vast te leggen. De foto's zijn in oorsprong niet zozeer kunstobjecten, het zijn eerder pogingen om de emoties in beeld te krijgen.

Onderweg

Op de weinige maar rituele momenten dat Mark zijn woonplaats verlaat, zijn de poppen nooit veraf. Tijdens zijn wandeling naar de winkel is hij vergezeld van een legerjeep met daarin zijn alter ego en enkele kompanen, allen tot de tanden bewapend. Ze helpen hem de angst om opnieuw aangevallen te worden op afstand te houden. En zo is hij ook verplicht om steeds zijn blik op de grond te richten, teneinde zijn evenwicht te hou-

den aan de hand van de witte wegmarkering en niet over zijn eigen jeep te struikelen. Daarnaast dragen de tochten ook bij aan de waarheidsgetrouwheid van zijn foto's, De lange afstanden die de voertuigen met Marc afleggen, verslijten de banden natuurgetrouw. Wat bijdraagt tot de waarheidsgetrouwheid van de foto's. De afgelegde afstanden worden daarnaast nog eens zorgvuldig bijgehouden in afzonderlijke boekjes per voertuig. Het is op één van die wandelingen dat David de moed vindt om Mark aan te spreken. David had Mark al een paar keer gezien en was nieuwsgierig geworden naar de man die daar met zijn speelgoedautootje liep. Mark vertelt zijn verhaal, stuurt hem enkele foto's op en de bal begint te rollen. Mark krijgt een artikel met interview in *Esopus Magazine*. Wat Jeff Malmberg dan weer op het idee brengt om een documentaire te draaien. Wat startte als een portret dat wel in één weekend gedraaid zou worden, draaide uit op een blijvende vriendschap waarvan de eerste vier jaar in het teken van de documentaire stonden. Tijdens hun ontmoetingen krijgt Jeff stevast de nieuwe avonturen uit Marwencol te horen. Naast enkele liefdesperikelen... keert ook steeds weer het traumatische verhaal terug. De SS komt om de zoveel tijd zijn alter-ego aanvallen, gevangennemen, folteren. Ze willen weten waar zijn fameuze bar is. Hun snode plannen worden steeds doorkruist door één of een groepje van de heldhaftige dames. Wanneer het verhaal dreigt vast te lopen, trekt Mark een paar hoge hakken aan en wandelt hij door zijn dorp, het verloop van het verhaal volgt dan vanzelf.

Crisis

De bal blijft verder rollen. Mark wordt uitgenodigd door een galerij om er zijn werk te exposeren. Vanaf dan neemt de documentaire een andere wending. De eerder rustige Mark verandert in een zenuwpees. Naast de uitvergroting van de foto's, zal ook zijn stad in stukken en brokken tentoongesteld worden. Je ziet dat Mark het er niet gemakkelijk mee heeft.

“Ik bouwde marwencol voor mij, en nu wil iedereen er deel van zijn... Het is het laatste wat ik van mij wil afgenomen hebben ... Het is vreemd dat het honderden kilometers verder zal staan...”

Met het afbreken van zijn stad, lijkt hij zich een stukje bloot te geven. Er verschijnt een groot

dilemma voor hem. Mark weet niet of hij wel aanwezig wil zijn op de voorstelling, tegelijkertijd vindt hij het ook niet kunnen dat een artiest niet aanwezig is op de vernissage van zijn eerste tentoonstelling. De vraag verschuift dan naar wat hij zou aandoen. Deze vraag is zeer prangend aanwezig en zal zich hoe langer hoe meer richten op het schoeisel dat hij zal aantrekken. Wanneer hij aankomt in de regio waar zijn tentoonstelling zal plaatsvinden, is hij teleurgesteld. Hij had verwacht dat alle mannen er *crossdressers* waren. Maar nee, iedereen loopt er gewoon bij. Bij het begin van de opening verschijnt Mark er in gewone mannenschoenen. Een keuze waar hij zich niet volledig kan bij neerleggen. Tijdens de opening verschijnt hij regelmatig voor de camera met een woordenvloed over zijn schoenen. Bv: “Wat zal ik moeten zeggen als een van die grote verzamelaars mij zal aanspreken in de trant van: ik hou van je schoenen.” Mark weet niet hoe hij moet spreken met hen, de grote kunstkeners. Hij heeft geen woorden meer, hij kan aan niets meer denken. Mark zal zich tussen enkele stuntelige gesprekjes door, verstoppen achter zijn foto-toestel, blijkbaar niet om leuke sfeerbeelden te nemen, want achteraf blijken enkel vrouwenbenen met hoge hakken op zijn geheugenkaart te prijken. Naar het einde van de avond antwoordt een vrouwelijke bezoeker op zijn schoenendilemma, dat het nog niet te laat is om van schoenen te wisselen. En ja hoor, bij de opkuis ver-

schijnt Mark op hoge hakken onder luid applaus van een select groepje dat overbleef.

In een volgend shot zien we Mark terug in zijn vertrouwde Marwencol. Hij zegt dat zijn gedachten [*mind*] niet kunnen beslissen in welke wereld te leven. Maar hij voegt er aan toe dat hij zich vooral veilig voelt in zijn eigen stad: “Het neemt alles weg.” Een eerste verhaallijn waar hij op inzet is een parallelle traumaverwerking bij zijn alter ego. Ook hij investeert in minifiguurtjes, een mini-jeep en natuurlijk een foto-toestel.

Marwencol als verknoping?

Kunnen we Marwencol beschouwen als een sinterhooim, als een verknoping. Of is het zijn statuut als kunstenaar, fotograaf, verhalenverteller dat een knoop vormt? Ook voor de traumatische aanval trachtte Mark al op een creatieve manier de wereld te bevatten. Reeds op zeer jonge leeftijd had hij oog voor detail. Hij kon als de beste imiteren zowel in taal als manieren en dat uitte zich ook in zijn tekeningen. Zijn werkjes waren een stuk realistischer dan die van leeftijdsgenootjes. Op zesjarige leeftijd bezorgde hij zo zijn kleuterjuf de schrik van haar leven door een zeer realistisch portret van zijn ouders te schetsen, die in hun naaktheid duidelijk maakten dat hij al goed het onderscheid kende tussen de geslachten. Maar ook zijn fantasie en verhalen vielen sterk op. Met het ouder worden komen daar het schrijven en de muziek bij. Het is maar wanneer hij een bevende arm overhoudt van de aanval dat hij zijn heil zoekt in de praxis van Marwencol. Hij bouwt de huizen, hij maakt hun kleren, hij zet de composities uit en schrijft de verhalen.

Het is zo dat Marwencol een aantal zaken verknoopt. Zo heb je ten eerste de naam die een samentrekking is van zijn naam en die van twee (onbeantwoorde) liefdes uit zijn tweede leven: Wendy en Colleen.

Ook alle andere significante anderen die hij tegenkomt krijgen hun alter ego in zijn dorp. Hij zoekt hierbij steeds naar poppen die goed gelijken op hun evenbeeld. En voor sommige van zijn vrienden laat hij hun dromen uitkomen in Marwencol. Zo houdt het alter ego van Wendy er een winkeltje open waar de echte Wendy al lang van droomde. Maar evengoed sterft er een alter ego van een collega-dienster, die iets te nieuwsgierig was naar haar leven in Marwencol.

wen zeer duidelijk was. Iets waar hij in het echte leven toch wat meer moeite mee heeft.

Mark verschilt wel van Joyce omdat hij zijn dorp beschouwt als een therapie. Maar hij lijkt dan wel weer op hem in die zin dat ook hij zich weet een eigen naam te maken en hij niet zoals andere wondere-wereld makers als Henry Darger, zijn wereld verborgen houdt.

Maar het tentoonstellen van zijn werk leek toch niet zonder risico. In de documentaire zie je duidelijk een toegenomen zenuwachtigheid. Kunnen we het beschouwen als een ontknoping, een lossere komen van de knoop? Heeft heel zijn werk te maken met het bewerken van de blik? En lijkt deze weer overal aanwezig te zijn, wanneer zijn dorpje uit elkaar wordt gehaald en zijn foto's in verschillende formaten aan de muur worden gehangen. Uit zijn spreken zou je alvast kunnen afleiden dat de blik zich terug meer naar hem richt. In zijn conversaties tijdens de vernissage gaat hij ervan uit dat het over zijn outfit, over zijn schoenen gaat. Is het zo dat het geëxtraheerde object massaal terugkeert en de verdediging weggevallen is? Het valt op dat de kunst van het spreken niet meer lukt die avond, hij is zijn woorden kwijt. Zou hij deze teruggevonden hebben met het aantrekken van de vrouwenschoenen? En zijn die dan een eerste poging tot extractie van de blik?

De ligging van het dorpje is ook niet toevallig gekozen. Zijn grootvader had als mecanicien nog gediend onder Hitler en deed een deel van zijn dienst ook in België, waar hij een been verloor. Mark had een goede band met Papi, die de Duitse soldaten als gewone mensen beschouwde, waar je zowel goede als slechte had. De enige uitzondering was de SS, die was ieders vijand. Maar ook nu nog is Papi soms aanwezig in de opbouw van de stad. Wanneer Mark in de knoop geraakt met een outfit van een Duitse soldaat, komt de stem van de grootvader in zijn hoofd die hem zegt hoe hij het moet doen.

Verder valt het op dat zijn stad voor een zekere (symbolische) rust en stabiliteit zorgt. Er is een duidelijk onderscheid tussen goed en slecht, tussen leven en dood, tussen de mannen en de vrouwen. Vooral dat laatste linkt Mark aan de tijd van WOII, waar het verschil tussen mannen en vrou-

Mike Disfarmer, fotograaf.

Christel Van den Eeden¹

Enkele jaren geleden werd ik verrast door een documentaire² over een Amerikaans portretfotograaf die op mij een diepe indruk naliet. Over die fotograaf en over die indruk wil ik graag iets vertellen.

De fotograaf heette Disfarmer, Mike Disfarmer. Een mysterieus figuur, zo bleek, die zijn eigenaam had verzonnen, beweerde dat hij werd geboren uit een tornado en obsessief bezig was met het meten van zijn voeten.³ Mensen die hem hadden ontmoet, spraken over die ontmoeting als fascinerend, bevreemdend, zelfs beangstigend.

Mijn interesse was meteen gewekt. Wie was die man? Wat was zijn verhaal? De portretten die hij maakte zijn sprekend, maar wat vertellen ze ons? Kunnen we aan de hand van zijn werk iets te weten komen over wie hij was?

Geen boer

Over de man is weinig bekend, wel doen er veel geruchten de ronde. Zeker is dat Mike Disfarmer in 1882 werd geboren als Mike Meyer, zoon van Duitse immigranten, in een arm, ruraal dorpje in het Amerikaanse Arkansas.

Mike was een curiosum, een buitenstaander in de dorpsgemeenschap. Hij was een kluizenaar, een ketter, een excentriek vrijgezel die veel rookte en dronk, en nauwelijks buiten zijn studio kwam. Zo werd verteld...

Maar Mike had een bijzondere plaats in het dorp. Bij een zondagse uitstap hoorde een bezoek aan de studio van Disfarmer waar de dorpingen zich graag lieten vereeuwigen in hun beste kleren.

Ook al was hij een zonderling, als vakman werd hij gewaardeerd. Voor een paar dollarcent maakte hij immers serieus werk van hun portret. Hij stond erop dat zijn foto's technisch perfect waren. Het werk werd zorgvuldig voorbereid en hij kon urenlang naar de juiste belichting zoeken voor hij tevreden was. Mike was een ambachtsman, een doorsnee dorpsfotograaf die niet meer leek na te streven dan het afleveren van een technisch correct product.

Mike kwam uit een boerenfamilie. Vader verbouwde rijst en stierf toen Mike nog vrij jong moet geweest zijn. Na de dood van vader verhuisde Mike met zijn moeder en de zes andere kinderen naar Heber Springs, een bergdorpje in Arkansas. Daar woonden ze tot in 1926 hun huis verwoest werd door een tornado.

Wat toen met Mike Meyer gebeurde is een raadsel. Maar dat 'iets' gebeurde, lijkt zeker. Voortaan wilde hij immers aangesproken worden als Mike Disfarmer: dis-farmer, niet-boer. Want 'Meier' is Duits voor boer, zo vertelde hij. En Mike wás geen boer, hij was fotograaf. Hij leerde zichzelf fotograferen, bouwde een studio en verdiende de kost als portretfotograaf.

Een paar jaar later, na de dood van zijn moeder, veranderde hij zijn naam ook officieel. Als reden voor de naamswijziging vermelden de bewaarde documenten dat hij als baby door een

¹ Klinisch psychologe, christel_vandeneeden@yahoo.com

² Lavut, M. (2010). Mike Disfarmer, A Portrait of America.

³ Hurlin, D. (2009). Disfarmer (poppentheater)

tornado werd meegevoerd uit het huis van zijn echte ouders, en werd achtergelaten op het erf van de familie Meyer.⁴ Een familie waarin hij dus niet thuishoorde.

Een intieme outsider

Ook in het dorp was Mike een outsider. Terwijl hij als fotograaf toch vaak getuige was van intieme en belangrijke momenten: een man die vertrekt naar het front, de geboorte van een nieuwe baby in een gezin, een jongen die op de foto wil met zijn nieuw lief, een portret van de hele familie samen...

Mike Disfarmer stierf in 1959 en zou volslagen onbekend zijn gebleven, ware het niet dat jaren na zijn overlijden duizenden van zijn negatieve toevallig ontdekt werden bij de afbraak van zijn studio. Tientallen jaren na zijn dood erkende men zijn artistiek genie en omarmde de kunstwereld de tot dan toe roemloze fotograaf. In Heber Springs ging iedereen vlijtig snuffelen in oude fotoalbums want zijn originele *penny portraits* waren nu een fortuin waard. Zijn werk is vandaag te zien in musea over de hele wereld en hij wordt vergeleken met grote namen uit de portretfotografie als August Sander, Irving Penn en Diane Arbus.⁵

Vanwaar die erkenning als kunstenaar? Wat is er zo bijzonder aan zijn foto's?

Disfarmer zou overtuigd zijn geweest van zijn eigen superioriteit, als fotograaf en als mens. Men zou kunnen zeggen dat hij arrogant was. Mensen waren bang voor hem, vooral kinderen. Hij liet hen soms lang wachten en riep luid bevelen: "Niet bewegen! Niet met de ogen knippen!" De volwassen in de portretten hebben vaak iets verontrusts in hun blik. Om kinderen in de lens te doen kijken, verraste hij hen door het luiden van een schelle bel. Hun verschrikte blik is te zien op vele van de foto's.

Mike Disfarmer had in zijn werk een recht-toe-rechtaan-aanpak. De modellen werd kadring. Stil zitten en in de lens kijken. Meer niet. Maar misschien krijgen die eenvoudige en directe portretten net hierdoor iets raadselachtigs en intiems. Soms zelfs iets *unheimlich*s. Men zegt dat

4 www.encyclopediaofarkansas.net/encyclopedia/entry-detail.aspx?entryID=455

5 Van Bracht, M. (2013). *Laat ontdekt*. VPRO Close-up, inleiding van de film van Martin Lavut.

zijn werk de spanning tussen de fotograaf en zijn modellen reflecteert. Dat de portretten psychologische kogels zijn, die door de mensen heen gaan en iets van hun essentie blootleggen. Hoe kon een outsider, die bovendien geen enkele belangstelling toonde voor de mensen en hun verhaal, hierin slagen?

De portretten lijken over te brengen wat Disfarmer bij zijn modellen teweegbracht. Hij bracht ze uit evenwicht, ze waren niet op hun gemak. De foto's leggen iets vast dat anders verborgen zit achter de schijn van een decor, een encensering of een glimlach.

Wanneer men vandaag bewonderend spreekt over zijn werk, hoor je bijvoorbeeld dat in zijn portretten "eenvoudige mannen en vrouwen in hun gestolde alledaagsheid iets voornaams en verhevens krijgen"⁶. Men zegt dat zijn werk de essentie vat van de mensen die voor zijn lens stonden en dat dit "het waarmerk van de kunstenaar is", die in zijn "directe, eerlijke portretten het Amerikaanse platteland vanaf de Eerste Wereldoorlog tot aan de vroege jaren vijftig wou vastleggen"⁷.

Er worden grote theorieën verkondigd over waarom hij fotografeerde zoals hij fotografeerde. Zo is er bijvoorbeeld het mysterie van de zwarte lijn die soms te zien is op de witte achtergrond van zijn portretten en die in strijd is met wat gebruikelijk is in portretfotografie. En men vraagt zich af: wilde hij door die zwarte lijn een bepaalde spanning in het beeld creëren? Kende hij het werk van Mondriaan? Ik vermoed van niet. Het maakte hem waarschijnlijk niet uit. Hij wilde een witte achtergrond, plakte een paar stukken wit plastic aanen, *job done*.

Maar ondanks deze schijnbaar achteloze slordigheid kunnen we ervan uitgaan dat zijn werk heel geregeld was. Of eerder: dat het voor hem iets regelde.

Het corrigerend ego

Disfarmers werk had voor de man zelf geen artistieke waarde. Hij was niet bezig met het creëren van grote kunst. Het belang van zijn werk situeert zich op een ander vlak.

Welke functie had zijn fotografie voor hem dan wél? We kunnen hier te rade gaan bij Lacan

6 *Ibid.*

7 *Ibid.*

Een kader voor de Ander

Zoals in het geval van James Joyce, lijkt ook voor Mike Disfarmer het werk van fundamenteel belang te zijn geweest. Dankzij zijn werk verwierf hij een plaats in de sociale band. Mogelijk hielp het hem ook iets te bemeesteren van het lichaam dat voor hem enigmatisch was, getuige het obsessief meten van zijn voeten.

Na de verwoesting van het huis van zijn moeder, kunnen we veronderstellen dat bij Disfarmer een ontkoppeling plaatsvond en er iets opdook dat voor hem ondraaglijk was. Er was een kunstgreep nodig om de zaak weer te verknopen.

Die kunstgreep bood zich aan in de vorm van de naamsverandering, de creatie van een eigen ontstaansmythe en de nadrukkelijke keuze voor een ander beroep dan zijn familie. Men interpreteert dit als rebellie, een zich afzetten tegen zijn familie en zijn boerenafkomst. Waarschijnlijk had dit manoeuvre voor Disfarmer een heel andere functie: het zorgde ervoor dat hij zich als subject staande kon houden.

We kunnen stellen dat zijn werk als fotograaf hem in staat stelde de Ander, die voor hem van de orde was van een vernietigende tornado, te kaderen. Zijn manoeuvre lijkt een poging te zijn om om te gaan met de Ander die voor hem te reëel was. In zijn werk fixeert hij de Ander, die urenlang moet stilzitten tot hij klaar is om een foto te maken. Door zijn fotografie wordt wat ondraaglijk is op afstand gehouden en verankerd in een kader (met of zonder zwarte streep). De Ander wordt geneutraliseerd, de tornado gaat liggen.

Wat precies met Disfarmer gebeurde na de ravage van de tornado zullen we nooit te weten komen, hij is er niet meer. De portretten zijn er nog wel, als sprekende getuigen. En ook de brief die hij schreef aan een neef en waarin iets te lezen valt van zijn singuliere logica. In die brief waarschuwt hij: "Als het klinkt alsof er een trein aankomt, dan zou dat weleens een tornado kunnen zijn. En als er op de deur wordt geklopt, dan zou ook dat weleens een tornado kunnen zijn."⁹

Mike Disfarmer blijft een mysterie. Eén ding weten we zeker: hij was fotograaf.

en bij Joyce.⁸ Dankzij James Joyce ontdekt Lacan in *Seminarie XXIII* dat de ringen in de borromeïsche ketting bij niemand vanzelf een knoop vormen. De *ratage*, de mislukking van de knoop is de regel. Altijd is er een vierde element nodig - het sinthoom - om de drie ringen van het reële, het symbolische en het imaginaire te verknopen. Er zijn echter verschillende manieren om een knoop te mislukken en vervolgens te corrigeren.

Het werk van Joyce toont aan voor Lacan dat bij hem de imaginaire ring niet borromeïsch verknoot is met de ketting van het reële en het symbolische, en dat hij zijn schrijverschap gebruikte om de knoop te compenseren. Lacan leest dit onder andere in de passage uit *A Portrait of the Artist as a Young Man* waarin Stephen door zijn vrienden wordt afgerammeld en lichamelijk niet geaffecteerd is. Na de aanval op zijn lichaam volgt geen subjectieve reactie. Het glijdt van hem af als een pel, zegt hij. In het geval van Joyce was het vierde element dat de knoop herstelt het corrigerend ego, aldus Lacan, en hij vervolgt dat voor Joyce "l'écriture est essentielle à son ego". Het ego waar het hier om gaat is niet zoals gewoonlijk van de orde van het beeld, bij Joyce is het ego schriftuur.

Het schrijverschap van Joyce vertelt Lacan ook iets over diens verhouding tot de Ander. Zijn werk is er niet op gericht om de lezer plezier te bezorgen, het gaat niet om communicatie. Het werk zit vol enigma's, is vrijwel onleesbaar en wekt, zoals Lacan zegt, geen enkele sympathie op. Tot het uiteindelijk, met *Finnegans Wake*, helemaal niets meer wil zeggen.

8 Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire, Livre XXIII: Le Sinthome*. Paris, Seuil, 143-155.

9 Hurlin, D. (2009). Disfarmer (poppentheater)

Ontmoeting met het reële

Het seksuele is altijd traumatisch

Lieve Billiet¹

Het False Memory Syndrome ... of de geschiedenis herhaalt zich

In maart 1992 werd in Philadelphia de *False Memory Syndrome Foundation* opgericht.² Het was een initiatief van een aantal familieleden en professionelen en vormde een antwoord op een probleem waar ze de jaren voordien steeds vaker mee geconfronteerd waren geweest. Van de ene op de andere dag hadden volwassen kinderen het contact met hun intussen bejaarde ouders verbroken en een rechtszaak aangespannen. Ze beschuldigden hen van seksueel misbruik of andere gruwelijke wanpraktijken in hun kindertijd waaraan de herinnering slechts recent, meestal in het kader van een therapie, was teruggekeerd. Daar hadden ze eindelijk beseft wat de verklaring was voor hun vaak sinds lang bestaande problemen of klachten. De ouders begrepen niet wat hen overkwam, ze waren verpletterd door de valse beschuldigingen maar moesten vaststellen dat hun kinderen geheel in de ban van hun 'herinneringen' waren. De gevolgen waren niet te overzien.

De *Foundation* bedoelde de losse initiatieven, die spontaan her en der in binnen- en buitenland ontstaan waren, te groeperen om met vereende krachten het probleem te bestuderen en zowel families als professionelen te helpen. Het was allerminst de bedoeling om het probleem van reëel seksueel misbruik te banaliseren – de *Foundation* bedoelde in geen geval standpunt in te nemen voor of tegen de families of kinderen in

1 Analyticia Lid van de School (AME) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgeefster in het PPaK-Gent. billietlieve@gmail.com

2 Website False Memory Syndrome Foundation: www.fmsfonline.org

concrete situaties – maar de 'epidemie van herinneringen en aanklachten' smeekte om onderzoek naar de betrouwbaarheid van het geheugen en de mogelijkheid van herinneringsvervalsingen. Eén en ander leidde ertoe dat enkele jaren later vanuit steeds meer hoeken en steeds nadrukkelijker gewaarschuwd werd voor bepaalde therapeutische 'technieken' (zoals hypnose, regressietherapie, werken met 'lichaamsherinneringen', letterlijke droominterpretatie, gesprekken na het toedienen van een zgn. 'waarheidsserum', ...), voor al te simplistische causale verbanden (zoals eetstoornissen of afkeer van bepaald voedsel 'wijzen' ondubbelzinnig op seksueel misbruik, lichamelijke klachten zijn 'lichaamsherinneringen' daaraan) en voor een nieuwe reeks rechtszaken eind jaren negentig waarbij dit keer de therapeuten op de beklagdenbank zaten. Ze werden er door de families van beschuldigd al te onzorgvuldig met erg kwetsbare patiënten te zijn omgesprongen en hen te hebben geïndoctrineerd. Sommigen werden ook effectief veroordeeld.

Van accidentele naar structurele trauma's

Zijn bepaalde psychische problemen ondubbelzinnige en rechtstreekse gevolgen van traumatische seksuele ervaringen in de kindertijd zoals de overijverige therapeuten meenden te kunnen aantonen? Die vraag had Sigmund Freud zich aan het eind van de negentiende eeuw ook al eens gesteld en hij had er in eerste instantie een positief antwoord

Maar nog voor de eeuwwisseling had hij die stelling 'gecorrigeerd' en als één van de argumenten daarvoor aangevoerd dat er in het onbewuste geen realiteitsindicatie is en dat het derhalve onmogelijk is het onderscheid te maken tussen waarheid en affect-beladen fictie.³ In 1905 zou hij letterlijk schrijven: "Ik overschatte de frequentie van deze (overigens niet in twijfel te trekken) gebeurtenissen⁴, temeer daar ik in die tijd niet in staat was de herinneringsvervalsingen in de vroegere jeugdherinneringen van hysterici met zeker-

3 Brief aan Fliess van 21 september 1897. "Then, third, the certain insight that there are no indications of reality in the unconscious, so that one cannot distinguish between truth and fiction that has been cathected with affect." Freud, S. (1995 [1887-1904]). *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess*. Cambridge & London, Harvard University Press, 264.

4 Dit wil zeggen: seksuele verleiding door volwassenen of door oudere kinderen.

heid te onderscheiden van de sporen van werkelijk voorgevallen gebeurtenissen.” En hij voegde eraan toe: “sindsdien heb ik geleerd tal van verleidingsfantasieën te ontraadselen als pogingen tot afweer van de herinnering aan *eigen* seksuele activiteit (infantiele masturbatie).”⁵

De eerste uitgave van de *Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit* was intussen al verschenen. Het verwerpen van elk simplistisch causaal verband tussen seksueel trauma en hysterisch symptoom, impliceerde dus allerm minst het verwerpen van de rol van de seksualiteit in de psychopathologie of van het voorkomen van voorvallen van reële verleiding of seksueel misbruik van kinderen door volwassenen of oudere kinderen. Wel leidde het Freud ertoe de menselijke seksualiteit aan een nader onderzoek te onderwerpen en de eigenaardigheden ervan onder de loep te nemen. De rol van de fantasie als afweer, als antwoord op seksuele excitatie is dus één van die ‘eigenaardigheden’. De *Drie verhandelingen* zullen er zo nog een paar inventariseren: de eerste verhandeling, getiteld *de seksuele aberraties* wijst op alle mogelijke variaties van seksueel object en doel, de tweede *de infantiele seksualiteit* op het polymorf perverse karakter van de menselijke seksualiteit, de derde, *de transformaties van de puberteit* op de merkwaardige ‘fasering’ ervan. Met die studie van de eigenaardigheid van de menselijke seksualiteit verschuift de aandacht van accidentele ‘traumatische’ gebeurtenissen naar wat structureel een probleem vormt, naar wat fundamenteel traumatisch is.

Niet iedereen heeft Freud die wending vergeven. In de tekst *Oorlog en trauma* schreven Patrick Allegaert en Piet Chielens recent nog: “Charcots volgelingen zoals Pierre Janet enerzijds en Sigmund Freud en Joseph Breuer anderzijds toonden halverwege de jaren negentig van de 19de eeuw, los van elkaar, aan dat hysterie veroorzaakt werd door een psychisch trauma. Janet sprak van ‘dissociatie’: een veranderde bewustzijnstoestand, die hysterische symptomen opwekte, als gevolg van ondraaglijke emotionele reacties op een traumatische gebeurtenis. Freud van zijn kant keerde zich af van zijn eigen bevindingen toen, door te luisteren naar zijn vrouwelijke patiënten, bleek dat de ‘perverse handelingen’ jegens kinderen en vrouwen ‘endemisch’ waren, niet alleen onder het

5 Freud, S. (2006 [1906a]). Mijn opvattingen over de rol van de seksualiteit in de etiologie der neurosen. In: *Werken* 4, Amsterdam, Boom, 231.

proletariaat maar ook in de keurige burgergezinnen. De grondslag, zo betoogde hij, waren geen werkelijke ervaringen, maar ‘inbeeldingen’ die voortkwamen uit lustverlangens. Nu wordt deze wending in Freuds gedachten als een schandaal en een vorm van lafheid gebrandmerkt. Freud bedacht een ontwikkelingstheorie waarin de leugenachtigheid en minderwaardigheid van vrouwen een wezenlijke rol spelen. Janet, ooit een rivaal van Freud, bleef overtuigd van de traumatische gronden van hysterie. Hij distantieerde zich, in tegenstelling tot Freud, niet van zijn hysterische vrouwelijke patiënten. Hij moest bij leven meemaken dat zijn werk vergeten en genegeerd werd. Freuds theorie, de psychoanalyse, sloeg aan en kwam tot bloei.”⁶ Arme Janet en arme vrouwen, zo moet de lezer wel denken... Alleen, als Freud inderdaad een zekere misogynie verweten kan worden, dan toch niet op grond van de erkenning van de rol van de fantasie in de menselijke seksualiteit.

Het trauma van de menselijke seksualiteit is niet accidenteel, maar structureel. Het probleem is dubbel en heel eenvoudig gesteld komt het hier op neer dat er enerzijds iets tekort is en anderzijds iets teveel. Er is iets dat er niet is of, zoals het bij Lacan luidt, er is een “il n’y a pas”, en er is iets dat er wel is, er is een “il y a”, en in zekere zin is dat alle twee even traumatisch. Dat ‘niet’ en dat ‘wel’ hebben meerdere gedaantes, laten zich op verschillende manieren formuleren. Er is iets niet: er is geen penis bij het meisje of bij de moeder, er is geen betekenaar voor de vrouw, er is geen seksuele verhouding. Er is iets wel: er is de oerscène en de ervaring van het levende lichaam, er is de seksuele excitatie en de drift – in lacaniaanse termen de pulsie – er is het genot.

Er is niet

Eén van de freudiaanse namen van het ‘structurele’ trauma van de seksualiteit is de ontdekking het geslachtsverschil, het is het trauma langs de kant van wat er niets is. De seksuele ontwikkeling bij de mens is geen proces van natuurlijke rijping, het assumeren van de seksuele identiteit geen vanzelfsprekend gebeuren. De freudiaanse

6 Het gaat om een tekst die verscheen in de gelijknamige catalogoog van de dubbeltentoonstelling die georganiseerd werd in het Museum Dr. Guislain en het In Flanders Field Museum. Allegaert, P. & Chielens, P. (2013). *Oorlog en trauma*. Hannibal, 12.

mythes die moeten toelaten één en ander te denken heten oedipus- en castratiecomplex. De seksuele identiteit komt tot stand via objectkeuze en identificatie, de drift wordt in de banen van het seksueel verkeer gekanaliseerd waarbij de vaderlijke wet een verbod instelt en een verlangen legitimeert. De onontkoombare en dus structureel traumatische ontdekking van het geslachtsverschil speelt in dit hele proces een belangrijke rol. Het kind, zo stelt Freud, gaat er immers van uit dat het meisje een gecastreerd jongentje is en dat heeft zo zijn gevolgen voor beide geslachten. Het jongentje beseft dat het zich maar beter koest kan houden, wil het niet ‘als meisje’ eindigen, bij hem gaat het oedipuscomplex aan het castratiecomplex ten onder. Het meisje voelt zich tekort gedaan en reageert daar ontkennend, revindicatief of hunkerend op, hunkerend naar liefde of een kind van de vader als compensatie. Bij het meisje zorgt het castratiecomplex dus niet meteen voor de ondergang van het oedipuscomplex, het zorgt er niet voor dat het meisje zich van de vader afwendt. Neen, om het gemis goed te maken moet haar vader haar nu nog liever zien. De band met de vader zal sterk blijven, net als de vrees voor het verlies van zijn liefde, en slechts de compensatie van het moederschap zal het meisje toelaten zich met haar sekse te verzoenen.

Voor Freud wordt de vrouw fundamenteel gekenmerkt door een tekort, door het feit dat ze iets niet heeft. Samen met de psychische gevolgen die hij aan dat anatomisch geslachtsverschil toeschrijft (wilszwakte, grilligheid,...) heeft het hem het verwijt van vrouwonvriendelijkheid, sterker vrouwenhaat, opgeleverd. Dat Lacan, zoals we zullen zien, Freud niet helemaal zal volgen op dat punt neemt niet weg dat een aantal zaken die Freud beschrijft, absoluut relevant blijven.

Een vakantiafereeltje aan het strand. Een driejarig meisje is uitgelaten van vreugde en triomfeert als ze zich bij het lopen aan een wedstrijd met haar grootvader waagt. Zoals het een grootvader betaamt is die zo vriendelijk een beetje in te houden, teneinde het meisje de overwinning te gunnen. Maar de vriendelijke grootvader blijkt ook een wat boosaardiger kantje te hebben, want hij kan het niet laten het meisje te plagen en wel door er haar op te wijzen dat er een gat in haar broekje zit. Wat begint met geplaag, eindigt met tranen en razernij van het meisje, die wellicht minder te maken hebben met de inder-

daad reële hapering in haar broekje dat wat sleet vertoont of waar ze ergens mee bleef haperen, dan wel met het feit dat de grootvader met zijn geplaag de vinger op de tere plek van dat andere gat heeft gelegd, op dat tekort dat ze bij zichzelf heeft moeten constateren in de vergelijking met haar broertje en waar ze niet kan om lachen, op die bittere pil die ze bij die gelegenheid moest slikken. Geconfronteerd met haar tranen en razernij én met de boze blikken van haar aanwezige mama én oma – de dochter en de echtgenote van de grootvader in kwestie –, moet deze laatste wel erkennen dat zijn geplaag eigenlijk niet zo onschuldig was als het zich wilde voordoen. Want het kleine meisje zo nadrukkelijk en boosaardig op haar tekort wijzen, verraadts iets van de haat voor vrouwen waarmee mannen zich tegen hen verdedigen. Met een geschenk probeert hij zoveel lompheid alsnog goed te maken. Het meisje heet Lucille, de grootvader Jacques-Alain Miller. Hij is het die de anekdote zelf vertelt in één van de uitzendingen van *Histoire de... psychanalyse op France culture*.⁷ De kleine anekdote toont dat Freud geen ongelijk had met zijn stelling dat de ‘traumatische’ ontdekking van het tekort bij het meisje niet onverschillig laat: niet het meisje (Lucille in dit geval, maar ook haar mama en haar oma), maar evenmin het jongentje (de grootvader in dit geval). Sterker: de reactie van het subject op de ontdekking van het geslachtsverschil zal zijn seksuele positie, zijn fantasma, zijn verlangen, zijn genotswijze bepalen.

Twee korte illustraties. In zijn getuigenis als A.E. (Analyste de l’Ecole) haalt Bernard Seynhaeve als zijn oudste herinnering de scène van de zindelijkheidsstraining van zijn zusjes aan, een scène waarin de ontkenning van de castratie gekoppeld raakt aan het overwicht van het object van de blik.⁸ Op zijn knieën gezeten houdt zijn vader zijn zusje met gespreide benen boven een op de grond opgevouwen krant. De kleine Bernard kijkt toe, tot het moment waarop het verschijnen van de uitwerpselen het meisje even van een penis lijkt te voorzien. Het moment bezegelt een koppeling waarvan de lotgevallen te volgen zullen zijn doorheen de symptomen van de infantiele neurose – bedplassen en seksuele nieuwsgierigheid –, de fantasma’s van de adolescent – een

7 www.lacan.com/millerlecture.htm

8 Seynhaeve, B. (2008). Une lettre arrive toujours à son destinataire. *La Cause freudienne* 70, 182-187.

scenario waarin een subject toekijkt hoe een man een vrouw verkracht, waarna het subject in kwestie de vrouw in nood ter hulp snelt – de nachtmerries en het hernieuwde symptoom van het bedplassen als volwassene – naar aanleiding van een interventie van de analyticus waarin de blik én de castratie terug aanwezig gesteld worden: de analyticus kijkt hem recht in de ogen als hij hem aan het eind van de sessie vraagt: “wat is dat daar op uw wang?” verwijzend naar het litteken van een kleine chirurgische ingreep, ingreep die voor de analysant meteen die andere, verzwegen chirurgische ingreep aan zijn geslachtorgaan oproept –, later ten slotte ook de angst die hij bekent te voelen voor zijn analyticus, waarin hij uiteindelijk een verlangen en een fantasma onderkent van zelf een door de vader geslagen vrouw te zijn.

In Patrick Monribots getuigenis lezen we hoe hij als kind zijn moeder observeert die gehurkt zit te plassen en als antwoord op zijn nieuwsgierigheid te horen krijgt dat ze door een gat plast.⁹ Hij zal beginnen bedplassen, daarbij telkens verifiërend dat hijzelf in elk geval niet door een gat plast. Om het gat te verifiëren kruipt hij een tijdje later onder haar rok, waar, in het donker, helemaal niets te zien is, niets meer dan een zwarte vlek die hem aankijkt. Het levert hem een monumentale oorvijg op en schrik voor het donker en voor de duisternis die zijn hele kindertijd zal aanhouden. Lang voorbij zijn kindertijd zal een voyeuristisch genot op de voorgrond staan, dat getuigt van de koppeling van het verlies, de castratie, aan het object van de blik dat dat verlies moet maskeren.

Er zijn twee geslachten – voor Freud zijn ze slechts te definiëren in termen van plus of min. Er is niets voorhanden dat een positieve ‘identificering’ van het meisje toelaat. In het onbewuste bestaat het meisje slechts als gecasteerd jongetje. Dat is wat Lacan zal formuleren als: er is maar één betekenaar voor beide geslachten, met name de fallus. Er is geen betekenaar voor de vrouw. Voor de volledigheid voeg ik er even aan toe dat hij, anders dan Freud, de vrouw niet zal reduceren tot haar gemis. Bij hem luidt het dat iets van de vrouwelijkheid aan de betekenaar, aan de taal, aan de Ander ontsnapt. En dat maakt vrouwen niet zozeer structureel alleen maar minder, dan wel structureel ook nog een beetje zot, losgesla-

⁹ Monribot, P. (2007). Van de divan naar de School. *Inwit* 2/3, 283-306.

gen, het noorden kwijt, daar waar de fallus geen kompas kan aanreiken, daar waar in de Ander niets voorhanden is. Voor alle duidelijkheid: dat vrouwen een beetje zot zijn, is bij Lacan een complement. Ze zijn niet zo bekrompen, zo krampachtig vasthoudend aan de rechte lijn en angstig te verliezen wat ze hebben; neen, ze zijn vrij, waarachtig en onverschrokken. Maar dit terzijde.

Er is maar één betekenaar voor beide geslachten. In het onbewuste geldt niet wat in oeroude mythes of in oosterse wijsheden geldt waar man en vrouw onderscheiden én complementair zijn, waar de hele schepping doordrongen is van een mannelijk en een vrouwelijk principe, van yin en yang. In het onbewuste, in het symbolische, in de Ander bestaat de vrouw niet – wel de moeder, maar niet de vrouw – én dus is er voor het spreekwezen van complementariteit tussen de geslachten geen sprake; en dus is er voor het spreekwezen, dat door de intrede in de taal vervreemdde van elke natuurwet en elk instinct, helemaal niets dat de verhouding tussen de geslachten regelt, niets dat toelaat de verhouding tussen een man en een vrouw te schrijven. En dus is er helemaal geen seksuele verhouding, zoals Lacan het formuleert. De biologische complementariteit op het vlak van de voortplanting – een complementariteit tussen eikel en zaadcel – heeft geen equivalent in het onbewuste en het spreekwezen zal een heuse krachttoer moeten uithalen om ‘op seksueel vlak’ alsnog koppel te kunnen vormen. De voorbeelden van Bernard Seynhaeve en Patrick Monribot geven al een idee van de rol van het object en het fantasma daarbij, het voorbeeld van Lucille en haar grootvader geeft een voorbeeld van de rol van het geschenk en van de liefde. Het voorbeeld toont ook dat een (groot)vader niet hetzelfde is als een man, een (klein)dochter niet hetzelfde als een vrouw. Alle haat van mannen voor vrouwen ten spijt, ziet de grootvader zijn kleindochter wel bijzonder graag.

Er is wel

Het structurele trauma is dubbel, stelden we hoger. Er is iets niet, er is iets wel. Dat niet en dat wel kunnen op verschillende manieren geformuleerd en geïllustreerd worden. Het eerste introduceerden we via de traumatische ontdekking van het geslachtsverschil. Het tweede zullen we, om in de sfeer te blijven, illustreren via die andere

‘traumatische’ ervaring van het kind waar Freud aandacht voor heeft, nl. de ervaring van de oerscène die niet zozeer of louter de ervaring is van de seksuele excitatie van de volwassene – de ervaring dat er wel erg veel leven in die volwassenen die de ouders zijn zit –, dan wel de ervaring van de ermee gepaard gaande eigen seksuele excitatie, de ervaring van het kind dat het ook zelf een levend lichaam heeft. Freud is op dat punt zeer expliciet.¹⁰ De traumatische ervaring van de oerscène is de ervaring van het reële van het genot van het eigen lichaam, een ervaring die overigens ook meer dan eens eindigt in bedplassen.¹¹

Freud ‘ontdekt’ de infantiele seksuele activiteit of preciezer: hij neemt die ernstig. Dat wil zeggen dat hij daarin erkent wat de menselijke seksualiteit wezenlijk kenmerkt. “De populaire mening over de geslachtsdrift houdt onder andere in dat deze afwezig is in de kindertijd en pas ontwaakt in de levensperiode die puberteit wordt genoemd. Maar dit is niet zomaar een gewone dwaling, ze heeft zelfs grote gevolgen, want hoofdzakelijk hieraan is onze huidige onwetendheid omtrent de fundamentele structuur van het seksuele leven te wijten. Grondige bestudering van de seksuele uitingen in de kinderjaren zou waarschijnlijk de wezenlijke kenmerken van de geslachtsdrift aan het licht brengen, haar ontwikkelingsgang ontsluiëren en de verschillende bronnen aantonen waaruit ze is samengesteld.”¹²

Libido en drift, dat zijn de freudiaanse termen voor datgene wat er wél is en waar het kind mee geconfronteerd wordt, iets dat deel uitmaakt van de ervaring van zijn lichaam, iets in zijn eigen lichaam dat hem te boven gaat, iets waartegenover het kind zich hulpeloos voelt. Ook die ontdekking is voor het kind best wel even schrikken, best wel ‘traumatisch’. Het is voor de kleine Hans uit Freuds gevalstudie niet alleen even schrikken dat zijn zusje geen penis heeft zoals hij zelf – daar weet hij nog wel even raad mee: “ze is nog klein, het zal nog groeien” –, het is ook even schrikken

10 “Ten slotte schenkt de analyse ons een vaag inzicht in de wijze waarop het bespieden van de ouderlijke bijslaap op zeer prille leeftijd de eerste seksuele excitatie teweeg kan brengen en door zijn effecten achteraf het uitgangspunt voor de hele seksuele ontwikkeling kan gaan vormen.” Freud, S. (2006 [1925]). Enkele psychische gevolgen van het anatomische geslachtsverschil. *Werken* 9, Amsterdam, Boom, 178.

11 Het bedplassen van Monribot en Seynhaeve blijkt in die zin niet alleen een antwoord op de ontdekking van het geslachtsverschil, maar vormt ook een uiting van de eigen seksuele excitatie.

12 Freud, S. (2006 [1905d]). Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *Werken* 4, Amsterdam, Boom, 53.

als hij ervaart dat die van hem zich niet altijd even koest houdt, dat daar leven in zit.

Via de concepten van de libido en de drift theoretiseert Freud iets dat fundamenteel is in de ervaring van het lichaam waar iets zoekt te genieten. Dit genot situeert zich in die freudiaanse conceptualisatie bij uitstek rond erogene zones, waar zich rond de bevrediging van een lichamelijke behoefte, een partiële drift organiseert. Het duimzuigen, het sabbelen, het bedplassen, het ophouden van de stoelgang zijn voor het kind genotservaringen, die niets meer met een behoeftenbevrediging te maken hebben. Het moeizame ontwikkelingsparcours dat de drift dan binnen het freudiaanse perspectief op de weg naar volwassenheid moet afleggen, kan niet verhullen dat de oorsprong en de essentie ervan het zoeken van genot om het genot is.

Iets in het menselijk lichaam zoekt te genieten. Dat genot is niet alleen absoluut – genot om het genot en niets anders dan het genot – het is ook eenzaam, want het brengt geen verhouding met de ander tot stand, het vormt geen band met de ander. De drift mag dan al een object nodig hebben, dat object doet eigenlijk niet ter zake, het is volstrekt vervangbaar: de orale drift laat zich evengoed bevredigen aan de eigen duim als aan de borst of de tepel. Het object – de borst of de tepel – laat dan ook niet toe een band met de ander te vormen, het brengt alleen een verhouding met het eigen lichaam tot stand. De drift bevredigt zichzelf, is per definitie auto-erotisch.

De orale pulsie, zo stelt hij, is als een mond die zichzelf kust. En om dat te kunnen doen, moet die even langs een object passeren, maar dat object is niet waar het wezenlijk om gaat. Lacan zal aan de freudiaanse objecten van de borst en de faeces de objecten van de blik en de stem toevoegen als objecten van de pulsie, als objecten die een genotservaring organiseren dus. Die blik kwamen we al tegen in de getuigenissen van Bernard Seynhaeve en Patrick Monribot. De blik was daar het object dat toeliet de seksuele excitatie via het fantasma aan een ander te koppelen, een schijn van partnerrelatie op te houden tegen de achtergrond van het niet bestaan van de seksuele verhouding.

Het seksuele is voor het spreekwezen altijd traumatisch en dat structurele trauma is ook nog eens dubbel: er is iets niet – er is geen seksuele verhouding; en er is iets wel – er is het genot. Wat

dat laatste betreft, beperken we ons in deze bijdrage tot het freudiaanse concept van de drift en de lacaniaanse herlezing daarvan via het concept van de pulsie, niet zonder toch even te vermelden dat Lacan het traumatische van de seksualiteit langs de kant van wat er wél is, langs de kant van het reële van het genot, ook nog heel anders zal formuleren dan via zijn concept van de pulsie.

Fantasma en symptoom – verlangen en genot – ideaal en liefde

Het seksuele is altijd traumatisch. Tussen mannen en vrouwen marcheert het niet, er is niets dat hen tot natuurlijke partners maakt. In het onbewuste, in de taal, in het symbolische, in de Ander is er niets dat de verhouding met de andere sekse mogelijk maakt, dat man en vrouw tot partners maakt. In het reële, in het lichaam, is er slechts de eenzaamheid van het genot, dat hooguit een object aan de ander ontsteelt.

Hoe doen mensen het dan om koppel te vormen? Een seksuele relatie, wat is dat eigenlijk? Dat is dus een hoogst merkwaardige én ingewikkelde constructie, waarin fantasma's en symptomen met vereende krachten iets arrangeren, dat het verlangen – dat te maken heeft met wat er niet is –, en het genot – dat te maken heeft met wat er wél is –, zal sturen en bepalen, maar dat verborgen blijft onder de mantel van het ideaal en de liefde.

Het is die merkwaardige constructie, singulier voor elk spreekwezen, die in de analyse duidelijk kan worden. Wat men in de partner zoekt of vindt, dat is zijn symptoom of het object van zijn fantasma, dat is wat men verlangt en waar men van geniet, dat is wat het ideaal en de liefde verhullen. Het is dus misschien wel waar dat er voor het spreekwezen op ieder potje een dekseltje past, maar dat potje en dat dekseltje heten symptoom of fantasma. Daarbij wordt iets wat in essentie een volstrekt contingent gegeven was, omgevormd tot een liefdes- en genotsvoorwaarde.

Twee korte illustraties die we ontleen aan Jacques-Alain Miller.¹³ Een vrouw is door haar vader 'verlaten' nog voor ze geboren werd. Nauwelijks is ze geconcipieerd of hij bleek met de noorderzon verdwenen. Dat een andere man de vaderrol op zich neemt, belet haar niet haar eigen

conclusie te trekken, subjectief positie in te nemen ten aanzien van het verlaten worden. Heel vroeg al beslist ze: ik heb niemand nodig, niemand zal voor mij 'betalen'. In haar leven leidt dit tot een soort dolen. Tot ze dan toch iemand vindt met wie ze koppel vormt en kinderen krijgt. Welke man vindt ze? Met welke man vormt ze koppel? Ze vindt de man die bij haar past, die haar uitkomt, ze vindt het dekseltje dat op haar potje past. Ze vindt een man die niet wil betalen voor een vrouw. Hij is overigens homoseksueel. Zo marcheert het koppel. Ze blijft bij hem, niet *ondanks* het feit dat hij niet betaalt, maar *juist omdat* hij niet betaalt. Juist dat vormt haar liefdes- en genotsvoorwaarde. Tot ze in analyse gaat en het verlangen ontstaat dat de vader van haar kinderen toch voor haar zou betalen. Ze droomt van een winkel uit haar kindertijd, waar ze dingen neemt en aan de winkelier zegt: "Papa (de man die de vaderrol op zich genomen heeft) zal straks wel komen betalen." Ze begint haar partner rekeningen te presenteren. Maar hij heeft daar geen zin in, hij begrijpt de wijziging niet die raakt aan datgene wat hen als koppel bond. Hij betaalt een tijd, tegen zijn zin, tot ze een rekening teveel voorlegt, want ze stopt niet meer. Het wordt ondraaglijk, hij verlaat haar. Tot haar onnoemelijke leed.

Een jonge vrouw vormt koppel met een jongeman die ze losrukt uit de vriendengroep waarin hij zich ophield. Ze heeft hem daarbij een beetje 'geforceerd', want hij zocht geen vrouw, hij had dat niet nodig, hij had vrienden. Elke dag laat hij haar daarvoor de prijs betalen onder de vorm van onheuse opmerkingen of erger: beledigingen en scheldwoorden. Haar omgeving dringt aan: "ga weg van hem, wat zie je toch in hem?" Ze zetten haar zo onder druk, dat ze in analyse gaat. Daar ontdekt ze dat hij, ondanks al haar lijden, ondanks het feit dat ze zich absoluut vernietigd voelt door al zijn beledigingen en scheldwoorden, desalniettemin de perfecte man is voor haar, desalniettemin de man is die haar bevredigt. Ze ontdekt dat het scheldwoord de kern van haar genot is. Ze moet gestigmatiseerd worden om te 'zijn', om zich vrouw te voelen. De minachting en haat voor vrouwen van haar vader – een misprijzen van religieuze origine, een misprijzen dat zich ontwikkeld had in zijn verhouding ten aanzien van zijn God – was haar als jong meisje niet ontgaan. Wat ze herdacht in dat helse koppel met

.....
¹³ Miller, Jacques-Alain (2002 [1996-1997]). La théorie du partenaire. In : *Quarto* 77, 26-28.

haar partner was het symptoom van haar vader. Via de partner die ze gewild had, genoot ze van de vaderlijke stigmatisering.

Van structurele naar accidentele trauma's

Tussen mannen en vrouwen marcheert het niet. Er worden allerlei koppels gevormd, maar nooit zijn het koppels van een man en een vrouw, het zijn koppels van een meisje en haar vader, van een man en een pulsioneel object, of het is nog een ander soort koppel dat dan moet doorgaan voor een koppel van een man en een vrouw.

Liefde, verlangen en genot sluiten niet op elkaar aan, er is iets tekort en er is iets teveel. Daarom is het seksuele altijd traumatisch, daarom zal het accidentele trauma het spreekwezen altijd treffen tegen de achtergrond van een fantasmatische, symptomatische positie tegenover de eigen én de andere sekse, een singuliere versie van de mannelijkheid en de vrouwelijkheid die niet 'standaard' gegeven zijn.

Het is hetgeen mooi belicht wordt in de casus van Nina in het boek *Verpletterd verlangen* van Sonia Chiriaco.¹⁴ Nina werd in haar kindertijd seksueel misbruikt door haar oom, de lievelingsbroer van haar moeder. Hoe traumatiserend ook, ze lijkt daar toch een antwoord op te hebben gevonden, want het is pas op het moment dat ze moeder wordt, dat ze ingehaald wordt door het verleden. De ervaring met haar oom begint haar dermate terug te kwellen dat ze een analytica gaat opzoeken. Via de analyse zal ze ontdekken hoe ze, met de keuze van een vaste partner en het moederschap het ideaal heeft opgegeven dat haar tot dusver had gestuurd, het ideaal nl. van een vrije vrouw te zijn – wisselende partners, geen gezin –, dat precies een antwoord was, niet zozeer op de traumatische gebeurtenis, dan wel op haar interpretatie van de oedipale constellatie. Het ideaal was veel minder een verzet tegen de oom, dan wel een verzet tegen haar moeder die als vrouw in haar huwelijk ongelukkig maar ook heel volgzzaam was.

De veronderstelling van haar kant dat haar moeder op de hoogte zou geweest zijn van het misbruik, maakt plaats voor het besef dat ze nooit over het misbruik door haar oom gesproken heeft, evenmin als ze ooit gesproken heeft

over de herhaling ervan op school waar ze door de jongens achtervolgd werd tot in de toiletten, en daar uitgekleeft en betast werd. Verwonderd zal ze in de kuur vaststellen dat ze het precies ergens 'normaal' leek te vinden een prooi van de jongens te zijn. Haar ideaal van vrije vrouw is dan ook niets anders dan een voorwaardelijke instemming met wat haar het 'normale' lot van een vrouw leek. Ze stemt er mee in een prooi te zijn, op voorwaarde dat ze, als vrije vrouw, zelf de touwtjes in handen heeft. De herinnering aan een infantiele scène waarbij de moeder erg overstuurt en kwaad is als ze iets in de zakken van de vader vindt – het is één van de zeer schaarse herinneringen uit de periode van voor het misbruik door de oom – brengt Nina terug bij een voorspelling van de moeder: "Met mannen zult ge altijd bedrogen uitkomen, ze zullen u altijd ontgoochelen". Vanuit de oedipale constellatie en de voorspelling van de moeder heeft Nina al vroegtijdig een antwoord geformuleerd op de vraag van de vrouwelijkheid en van de seksuele verhouding. Het is tegen de achtergrond van dat singulier antwoord, dat haar wijze van omgaan is met wat er niet is – de seksuele verhouding – en met wat er wél is – het genot –, dat het trauma van het misbruik door de oom haar 'overkomt'. Dankzij de analyse zal ze dat antwoord kunnen in vraag stellen en zich kunnen ontdoen van de ballast van een versie van de vrouwelijkheid waarin ze slechts prooi of mannenjaagster kan zijn. Alleen dat zal haar toelaten zich te bevrijden van de ballast van de traumatische ervaring met haar oom.

Een (seksueel) trauma komt nooit alleen. In die zin kan de behandeling ervan zich ook niet beperken tot de accidentele componenten ervan.

14 Chiriaco, S. (2015). *Verpletterd verlangen*. *Psychoanalyse als weg uit het trauma*. Kring voor Psychoanalyse van de NLS, 34-44.

Onderwaterliefde

Sam Calmeyn¹

In *In mijn hoofd ga ik onder water*² schrijft Hind Fraihi op ontroerende en intrigerende wijze over de wereld van haar autistisch zoonje, Liam. Ze toont hoe hij de wereld om zich heen als vreemd ervaart en hoe hij op een fundamenteel andere manier met taal omgaat. Tegelijkertijd onder-vraagt ze, doorheen zijn ogen en middels het schrijven, haar eigen positie als moeder en haar verhouding ten aanzien van de conventies van de maatschappij. Een *maat*-schappij die de norm centraal stelt en het anders-zijn labelt, in plaats van de eigenheid van elk kind voorop te stellen. Al schrijvend baant ze zich een weg doorheen dé verondersteld pasklare antwoorden in de Ander, om vervolgens een eigen antwoord te construeren, geënt op de het centrale object van haar zoonje: water.

Hind Fraihi illustreert op bijzondere wijze dat het menselijke, woorden, aanrakingen, vragen en verlangens, voor Liam een bron van chaos vormen. Voor hem is de wereld reëel, zonder tekort of gat: “Het leven. Het was me te nieuw. En nieuw is het lang gebleven.”³ Ze begrijpt dat ook haar eigen positie als moeder niet gevrijwaard is. Doorheen het boek duidt ze zichzelf aan als “vrouwmens”, met grote ogen en open mond, teveel willend en ratelend met “[...] woorden die aan een brutale sport deden. Boks.”⁴. Ze hanteert de bokaal als metafoor: mensen leven in een bokaal, het zijn bokaalmensen, vrouwmens en papa, terwijl voor Liam, onbeschermd door glas, de wereld hard is. De bokaal duidt de plek van

onbegrip en onmogelijkheid aan, de onoverbrugbare kloof tussen een moeder en een kind op het niveau van taal en lichaam.

Liam kiest ervoor om ‘onderwater’ te gaan, waar het klotsen van de golven rust geeft, het levendige gedempt wordt en dofheid regeert. Water is het centrale object waarmee hij de wereld ordent, wetten in de chaos van het levendige installeert en het geraas van detail [*lalangue*] probeert te fixeren. Vanuit dit object ontspint zich een netwerk van objecten en betekenaars. Hij maakt bootjes, haaien, piraten van blauw papier en legt er het huis mee vol. Mensen worden vissen en krijgen kikkerogen. Hij wordt een kapitein van een schip die zijn matrozen aan het werk zet.

Met vallen en opstaan, en niet zonder weerstand, zoekt Fraihi toenadering tot zijn blauwe wereld. Parallel hieraan slaagt ze erin de zoektocht naar een houvast in een meesterbetekenaar ‘ASS, autisme’ los te laten, en verschuift ze in de richting van de constructie van een eigenaam ‘Hij is een ‘specialeke’.” Uiteindelijk verliest de bokaal gedeeltelijk zijn consistentie. In verschillende mooie passages omschrijft ze de momenten van toenadering, waar het ‘vrouwmens’ ‘mama’ wordt. Ze werpen een licht op hoe zij zich als moeder op een andere manier gaat verhouden tot haar zoonje. Dat dit soms door haar omgeving als waanzinnig wordt ervaren, bijvoorbeeld wanneer ze als een razende *blauwe* schoentjes begint te haken om deze ’s nachts aan willekeurige voordeuren te zetten, bevestigt des te meer het particuliere van haar antwoord.

We zijn er als lezer getuige van hoe een ‘vrouwmens’ stilaan de contouren van een zeemeermin krijgt en er, ondanks de onoverbrugbare kloof van taal, genot en lichaam, toch een eigen soort liefde tussen moeder en kind kan ontstaan: *onderwaterliefde*.

1 Klinisch psycholoog, samcalmeyn@gmail.com

2 Fraihi, H. (2015). *In mijn hoofd ga ik onder water*, Antwerpen, Manteau.

3 *Ibid.*, p. 13.

4 *Ibid.*, p. 19.

Een ontmoeting van papier¹

Glenn Strubbe² en Stijn Vanheule³
in gesprek met Hind Fraihi⁴

SV: Dankjewel Hind, voor het voorlezen van deze twee fragmenten⁵. Het is een heel interessant boek dat je geschreven hebt, vind ik. Wanneer ik de titel *In mijn hoofd ga ik onder water* las, had ik eerst de indruk, omdat dat ook bijna letterlijk een verwijzing is, dat het alleen over je zoon gaat. Maar uiteindelijk heb ik, door het boek te lezen, de indruk gekregen dat het voor een stuk ook gaat over jou als moeder. Dat is zo interessant aan dit boek. Voor mij is dit niet zozeer een boek over autisme. Wanneer iemand een boek schrijft over autisme, verwacht je bijna dat er een neutrale getuige is. Je zou kunnen zeggen dat ouders bevoorrechte getuigen zijn, omdat ze heel dicht bij hun kinderen staan en ze dus goed kunnen observeren. Maar dan krijg je een veronderstelde neutraliteit van degene die observeert. Dat is exact de val waar jij niet ingetrapt bent. We horen een moeder aan het woord die tot aan haar knieën zelf in de modder staat, die zelf niet onberoerd blijft. Haar eigen trekken komen ook aan bod. Glenn en ik hebben het boek grondig gelezen en we hebben er elk een aantal punten uitgehaald die we graag eens aan jou zouden willen voorleg-

1 Dit gesprek vond plaats in het kader van de Internationale Studiedag van de Kring: *Hedendaagse klinische fenomenen. Precisie en maatwerk in de psychoanalytische praktijk* op 5 december 2015 in Gent.

2 Analyticus met Praktijk (AP). Lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, de *New Lacanian School* en de *World Association of Psychoanalysis*. glenn.strubbe@gmail.com

3 Analyticus met Praktijk (AP). Lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, de *New Lacanian School* en de *World Association of Psychoanalysis*. stijn.vanheule@ugent.be

4 Freelance onderzoekjournaliste en auteur van Fraihi, H. (2015). *In mijn hoofd ga ik onder water*, Antwerpen, Manteau en Fraihi, H. (2006). *Undercover in Klein-Marokko*, Antwerpen, Van Halewijk.

5 Voorafgaand aan het gesprek las H.F. twee fragmenten uit haar boek voor. Zie Fraihi, H. (2015). *Op. cit.*, 12-13 en 16-17.

gen. Een eerste punt waar ik aan dacht is dat je van in het begin gebruik maakt van de metafoor van de bokaal. De bokaal waar iemand in zit en waar iemand niet in zit. Het duidt ergens op de moeilijkheden in het contact. Maar zoals jij het beschrijft lijkt het zo te zijn dat de ander zich, voor het kind dan, terugtrekt in een bokaal. In die bokaal spreken ze dan “bokaaltaal”⁶, dat zijn bokaaltaalmensen. Ik vroeg me af of je er iets meer over kunt vertellen? Die metafoor, van waar komt die en welk punt duidt die voor jou precies aan in je leven en dat van je zoon?

HF: Het begint eigenlijk bij een soort van kloof tussen mezelf en mijn zoon, al van bij de geboorte. Een kloof die moeilijk te overbruggen was en die ik ook niet kon overbruggen aan de hand van taalgebruik. Hij had een taalachterstand; hij zei bijna geen woord tot z'n drie jaar. Dus dat was een constant zoeken naar middelen om te communiceren. Maar er was meer: het ging niet alleen over communiceren, maar ook echt over doordringen. Ik herinner me nog heel goed zijn blik, zijn blikken. Hij bekeek me dan meermaals met een blik van ‘Waar kom jij vandaan?’. Soms letterlijk met grote ogen die mij leken te zeggen: ‘Ik weet niet wie je zou moeten voorstellen. Je bent hier, je zorgt voor mij. Die taak is duidelijk voor jou weggelegd.’ Voor de rest zag ik heel veel grote vraagtekens in zijn ogen. Er was bijna letterlijk een kloof. We wilden wel naar elkaar toewerken, toegroeien, maar het lukte ons niet. Hij zat in zijn wereld, een prachtige wereld. Hij was echt een heel gelukkig jongetje. Hij is dat trouwens nog steeds. Hij communiceerde weinig, maar het werd wel duidelijk over dat ik met een probleem zat. Ik zat achter een wand, maar hij zag mij wel. Daarom heb ik er een bokaal van gemaakt. Een glazen muur. Ik zat erin, en niet alleen ik als mama, maar heel de wereld denk ik. Wij waren niet mee met hem. ‘Jullie willen mij uit die wereld halen om mij aan te passen, om mij te integreren, mij te maken tot iets of iemand die ik niet ben’, leek hij mij te willen zeggen. Daar heb ik dan op verder geborduurd, op die bokaalwereld, op die glazen muren die hij zag, maar waar hij niet tot kon doordringen.

6 *Ibid.*, 68.

SV: Een beetje verder in het boek schrijf je dan “de bokaal werd een boek met patronen die ik vanbuiten leerde. Toen begon ik stilaan met het maken van een bokaal zoals de echte.”⁷ Heb je dan gezien dat daar op één of andere manier verandering in kwam?

HF: Toen hij naar school ging, veranderde er wel wat, ja. Die bokaal begon zich wel wat te openen voor hem, zowel wat verbaal taalgebruik als integratie betreft. Als ze het hebben over allochtonen en integratie, dan moet ik altijd een beetje lachen. Autisme en integratie, dat is pas echt een moeilijkheid! Dat is echt iets dat je moet leren. Hij heeft daar stappen in gezet, door vooral heel veel te observeren en – het klinkt misschien cliché – maar het is ook wel zo, door te imiteren, vaak zelfs zonder de context of de betekenis te gebruiken. Gaandeweg heeft hij dan ook wel zaken een betekenis kunnen geven en in een context kunnen plaatsen. Nu zit hij toch wel met één voet, en meer en meer met beide voeten in die bokaal. Hij is nu zeven. Hij neemt gewoon zaken over en hij leert zich wel te... conformeren? Hij heeft zichzelf dus die toegang gegeven om in onze wereld te kunnen functioneren. Hij zal altijd anders blijven, altijd een beetje hoekig, een beetje bizar in zijn eerste contacten en dergelijke.

GS: Voor je daarnet de fragmenten uit je boek begon voor te lezen, zei je ‘dat het een ontzuivering was’. Wat bedoelde je daarmee?

HF: Ik voelde al aan vanaf de tweede dag dat er iets niet klopte. Je probeert dat als moeder een beetje weg te moffelen. ‘Zo zijn we zeker?’ Je probeert dat gevoel te onderdrukken door te zeggen dat het wel niet zo erg zal zijn, of dat je misschien spoken ziet. ‘Misschien is hij gewoon wie hij is en verbetert dat wel.’ Maar dat ene moment dat ik zijn speelkamer binnenstapte en al die zaken heel netjes op een rij zag liggen, zijn potloden, zijn auto’s, toen wist ik dat het niet meer te verstoppen viel. Bij hem – autisme heeft natuurlijk duizenden gezichten – is dat eigenlijk altijd zoiets moeilijk te definiëren geweest. Ik zei dat er iets niet klopte, maar dat ik niet wist wát en dat ik niet wist hoe ik het moest uitleggen... Het enige dat zichtbaar was, of niet-hoorbaar, was dat hij

.....
7 *Ibid.*, 70.

bijna niet sprak tot zijn derde levensjaar. Voor de rest was eigenlijk moeilijk te vatten wat er ‘anders’ was. Maar door z’n speelgoed zo te zien liggen, dacht ik ‘ja, dit is het bewijs. Nu hebben we een fysieke, tastbare vertaling van wat er aan de hand is.’ Voor mij blijft het nog altijd moeilijk om uit te leggen wat autisme is. Als mensen mij vragen hoe zich dat uit, dan geef ik een aantal voorbeelden en dan zie je zo aan hun gezicht dat ze denken van ‘Ja, maar dat is bij *mijne kleine* ook zo hoor.’ Het valt heel moeilijk te definiëren voor mij, nog steeds.

GS: Ik zou daar graag op willen aansluiten. In het boek zie ik een soort evolutie in je verhouding tot wat je net komt te zeggen: de benoeming. In een eerste tijd heb je een vermoeden dat er iets fout is, maar je weet niet goed wat. Je zegt: “Precies een debiel”⁸ Dan komt de officiële diagnose en dat geeft eerst een gevoel van opluchting. Het ligt niet aan jou. Meteen daarop is er een irritatie over het labelen. Je citeert je zoon en zegt “Ik zal op jou eens een etiket plakken, stommerik.”⁹ Het label wordt het woord “lebel”¹⁰ – je zoon heeft een voorliefde voor symmetrische woorden, palindromen. Je kan dat omdraaien. Maar wat doe je ermee? Je eindigt op een heel interessant punt. Je gaat vakliteratuur raadplegen en je conclusie daaruit is: “Het is wat het is.”¹¹ Dat is een hele evolutie die eindigt bij iets ondefinieerbaars, dat niet gedefinieerd kán worden. Zou je kunnen zeggen dat het daar pas begint, bij ‘het is wat het is’?

HF: Eigenlijk wel, absoluut, daar begint het zeker bij. Voor iedereen denk ik, niet alleen voor mensen met autisme, maar ook gewone mensen. Dat brengt ons bij Heidegger, *dasein*. Het is wat het is. En het is er. Er is, er is een zijn, en er is een wezen. Dat wezen is niet te benoemen. Dat is denk ik het onbewuste, iets dat we proberen te vatten in labels, in stappenplannen, in processen, noem maar op. Op dat vlak heeft mijn zoon mijn ogen echt wel geopend. Er is meer dan alleen maar persoonlijkheid. Er is meer dan alleen maar groei, al dan niet in harmonie, want bij hem gaat dat dan in schokken en soms weer achteruit. Er is

.....
8 *Ibid.*, 19.

9 *Ibid.*, 68.

10 *Ibid.*, 78.

11 *Ibid.*, 196.

iets dat we niet kunnen vatten, dat we niet kunnen beheersen. Mijn pleidooi is eigenlijk om daar wat meer ruimte aan te kunnen geven, aan dat gewoon 'zijn'. Er zijn. En dat is inderdaad het begin.

SV: Ik had toch de indruk dat het in je boek over meer gaat dan alleen over zijn. Het gaat voor mij ook over ontmoeting. Ik moet denken aan een anekdote uit je boek. Je zoon heeft op één of andere manier een fascinatie voor papier. Je man ook, want die loopt met zijn boeken in huis rond. Er is een teveel aan boeken en papier in huis op een bepaald moment. Maar je beschrijft ook hoe je op een bepaald moment een volledig palet papier besteld hebt voor je zoon om hem met dat papier te laten werken en daar dingen mee te doen. Misschien kan je voor zij die het boek nog niet gelezen hebben daar ook kort iets over vertellen. Je laat hem daar niet puur 'zijn', maar je doet iets dat daarop ingrijpt en dat tegelijkertijd zorgt voor een contact. Een contact en een plezier die dan niet zozeer passeren via het benoemen, maar eerder door samen dingen te gaan doen en in te spelen op bepaalde eigenheden van hem waardoor er wel degelijk – zo had ik toch de indruk – momenten zijn waarop er toch een bepaalde band ontstaat met hem.

HF: Ik vind dat we in onze samenleving teveel de nadruk leggen op de gesproken taal. Omdat dat bij hem eigenlijk een minpunt was, moest je op zoek gaan naar een andere vorm van taal. Ik had daar weinig weet van. Hij is heel creatief. Hij spreekt nu wel al veel meer, en is soms zelfs niet te stoppen over bepaalde onderwerpen. Maar toen – ik spreek nu over twee, drie jaar geleden – tekende hij heel graag. Overal lagen er dan papier en tekeningen van hem. Hij wou op een bepaald moment een boot maken. Een blauwe boot, dus hij moest blauw papier hebben. Dat is wat hij had gevraagd, blauw papier. Blauw is zijn lievelingskleur en zijn vorm van escapisme is de onderwaterwereld en de dinowereld. Dat was dus eigenlijk een communicatiemiddel voor hem, het creatieve. Eigenlijk zijn er verschillende manieren van ontmoetingen. Ik vind dat onze samenleving vandaag teveel de nadruk legt op de ontmoeting via de gesproken taal. Tussen mezelf en mijn zoon is dat een heel proces geweest om wegen te zoeken om elkaar te ontmoeten. Een weg voor

ons beiden was dat creatieve, het tekenen, het maken. Daarin konden we elkaar dan vinden.

SV: Dat is ook het punt, het is al een paar keer aan bod gekomen deze morgen, een term vanuit de psychoanalyse die we de 'singuliere uitvinding' noemen. Dat is iets vinden dat echt geldt voor het contact met jouw kind, jouw gezinssituatie. Het is niet te veralgemenen als truc voor alle autistische kinderen, maar daar werkt het. Wat jouw boek aantoont, is dat het vinden van zo'n punten er eigenlijk voor zorgt dat er een band ontstaat. Een band die niet spontaan gegeven is, zoals je beschreef met die bokaal. Je kind is verwonderd, herkent niemand of niets en staat er alleen voor. Maar door die uitvindingen zijn er wel connecties mogelijk die de banden aanhalen. Inderdaad, zoals je aangeeft, niet alleen via het spreken maar door eigenlijk goed te luisteren en te observeren, om dan op iets in te spelen dat je ziet opduiken.

HF: Ik vind het eigenlijk ook frappant... Volgende week donderdag moet hij een spreekbeurt geven. Dan denk ik 'potverdikke, waarom blijft het toch zo hangen bij die spreekbeurten? Waarom niet eens een tekenbeurt of een muziekbeurt?' Maar het is dus echt een spreekbeurt. Onze wegen beperken zich weer tot een conventie. De conventie is dat we vooral kunnen praten door middel van woorden. Ik denk dat we op zoek moeten gaan naar verschillende wegen, afhankelijk van wie er tegenover ons staat. Dat is de rode draad in het boek. Elkaar ontmoeten kan op verschillende manieren en moet eigenlijk ook los van die conventies gebeuren, los van wat er ons wordt opgelegd, van stappenplannen of doelstellingen. Op je anderhalf jaar moet je dit kunnen, op je drie jaar moet je dat kunnen. Ook in het onderwijs, laat het los alsjeblief. Laat zelfs die eindtermen los. Laat gewoon een beetje zijn.

GS: We hebben het over taal. Je bent heel specifiek in je boek over wat taal volgens jou voor je zoon is. In het fragment dat je hebt voorgelezen, zeg je: "Oorverdovend werd ik."¹² Je hebt het hier over je zoon. Maar ook jij werd oorverdovend voor jezelf, via je zoon, zo lijkt het. Op een bepaald moment citeer je je zoon over jou. Je laat hem zeggen "Ik leef graag traag, vrouwmens niet.

.....
¹² *Ibid.*, 12.

Die stapt zelfs niet, die klakt brutaal met haar hakken. [...] Deze vrouw leeft niet, dacht ik, ze hakt.¹³ Het is geen flatterend klankbord dat je zoon je heeft voorgehouden. Uit wat volgt in het boek meen ik te kunnen opmaken dat dit een confrontatie met iets van jezelf was die iets veranderd heeft. Het heeft iets op de helling gezet, maar misschien heeft het ook iets anders mogelijk gemaakt?

HF: Ja, eigenlijk wel. Nu ga ik heel cliché klinken als ik zeg dat het mij rust heeft gebracht.

GS: Wat dan precies?

HF: De ontmoeting met de ander. Het klinkt hier precies als een therapeutische sessie. (*gelach* in de zaal.) Ik denk dat ik doorheen mijn leven heb gedacht dat ik de ander kon zien, kon omzwachtelen, ontmoeten. Maar ik heb dat nooit gedaan. Ik ben altijd vanuit mezelf en vanuit de overheersende maatschappelijke normen en waarden vertrokken. Nooit vanuit de ander. Ik denk dat we dat te veel doen. Niet alleen op vlak van mensen met autisme, maar ook in andere velden. Op vlak van de vluchtelingenproblematiek, de allochtonenproblematiek, bijvoorbeeld. We vertrekken teveel vanuit onszelf, de wereld waarin wij leven en het referentiekader dat we met de papepel hebben meegekregen, zonder daar eigenlijk bij stil te staan. Het is door de weg te zoeken, of een weg te zoeken naar mijn zoon, dat ik heb kunnen stilstaan bij mezelf. Wie ben ik? Waarom doe ik bepaalde zaken? Waarom wil ik zoveel benoemen? Waarom wil ik zoveel dingen beheersen, vatten? Die stilstand heeft mij tot een soort van nulpunt gebracht binnen in mezelf waardoor ik kon beseffen dat het tijd was om even stil te staan en de dingen te bekijken. Niet te resetten, helemaal niet. We gaan niet alles weggooien, maar toch een aantal zaken serieus in vraag stellen. De manier waarop je de andere benadert. Moet dat altijd binnen een kader van de heersende normen en waarden? Kan het niet anders? Op dat vlak heeft hij mij wel, niet geholpen, maar heeft hij mij toch wel toegang gegeven tot een andere wereld, een andere manier van denken en zijn.

GS: Het kan anders, maar dan moet je de moed hebben om iets uit te vinden. Dat hoor ik je vooral zeggen.

HF: Het is eigenlijk spijtig dat je zo iemand moet hebben om daarbij stil te staan, dat we het niet uit onszelf doen. Dat vind ik jammer, dat ik het niet eerder gedaan heb, los van mijn kind.

GS: Ik zie dat de tijd verder schrijdt; we zullen het hierbij moeten laten. Ik wil je heel erg bedanken voor je getuigenis.

HF: Jullie zijn bedankt!

.....
13 *Ibid.*, 117.

Ziek van gezondheid¹

ignaas Devisch² in gesprek met Nathalie Laceur³ en Lilia Mahjoub⁴

NL: Tijd om de namiddag aan te snijden met onze genodigde, Ignaas Devisch, professor in de medische ethiek. Mag ik het zo afkorten?

ID: Medische filosofie. Ik sta op de term filosofie.

NL: Medische filosofie, niet ethiek.

ID: Nee, omdat ethiek vaak procedureel wordt ingevuld en ik weiger alleen met procedures te werken. Want waar ligt de grens? Ik wil dat de vraag wordt gesteld, niet alleen naar de grens, maar ook naar de wijze waarop we met ziekte en gezondheid omgaan.

NL: Voilà, we hebben al een conversatie.

ID: Juist, we zijn al bezig.

NL: Ik wilde bij wijze van inleiding toch nog even zeggen dat je in 2013 een boek hebt samengesteld, *Ziek van gezondheid. Voor elk probleem een pil?*⁵ Het is een boek dat tot op vandaag effecten heeft. Ik hoor heel vaak op de radio of ik lees in de krant dat men jouw mening vraagt over

.....
1 Dit gesprek vond plaats in het kader van de Internationale Studiedag van de Kring *Hedendaagse klinische fenomenen. Precisie en maatwerk in de psychoanalytische praktijk*, op 5 december 2015 in Gent.

2 Professor filosofie, medische filosofie en ethiek aan de Universiteit Gent en de Arteveldehogeschool. Van zijn hand verscheen bij De Bezige Bij onder meer: Devisch, I. (Red.) (2013). *Ziek van gezondheid. Voor elk probleem een pil?* en Devisch, I. (2016). *Rusteloosheid: pleidooi voor een mateloos leven*. ignaas.devisch@ugent.be

3 Analytica met Praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgeefster in het PPaK-Gent. laceur.nathalie@gmail.com

4 Analytica Lid van de School (AME) van de *New Lacanian School* en de *École de la Cause freudienne*, lid van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgeefster in de Section Clinique Paris-Ile-de-France. lmahjoub@wanadoo.fr

5 Devisch, I. (Red.) (2013). *Op. cit.*

een probleem dat zich in de maatschappij stelt.

ID: Tot mijn verwondering, moet ik zeggen. Niet dat ik vals bescheiden wil zijn. Je maakt natuurlijk een boek in de hoop dat je een probleem vasthebt waar we mee worstelen vandaag. Maar ik was toch enigszins verwonderd over het feit dat de effecten van dat boek inderdaad tot op vandaag blijven duren. Ik krijg elke week nog een paar mails in mijn mailbox binnen met de vraag of ik zou willen komen spreken over dat boek, terwijl ik al lang met een ander boek bezig ben en daar eigenlijk geen zin meer in heb. Maar ik ben hier graag. (*gelach*) Ik vind het woord 'genodigde' trouwens heel mooi. 'Invité?'. Zo voel ik mij vandaag ook, dus ik ben heel blij om hier te zijn. Ik vind het een heel lastige positie wanneer mensen mij opbellen om te komen spreken, omdat je dan in de positie van expert wordt geduwd, terwijl dat nooit mijn bedoeling is geweest. Ik vond dat er een overmaat aan antwoorden was op een probleem dat verkeerd werd begrepen. In die zin heb ik, samen met andere mensen in dit boek, geprobeerd om een vraag te stellen die een beetje onder de radar was verdwenen en die te maken heeft met datgene waarop ik daarnet insisterde, namelijk dat ik wil dat het filosofie is. Omdat die vraag inderdaad te maken heeft met de plaats van ziekte en gezondheid in de samenleving en de wijze waarop die plaats is verschoven. Eén van de centrale termen in dat boek is 'medicalisering'. In het begin stelde men mij de vraag waarom we het vandaag over medicalisering zouden moeten hebben, want dit is toch een debat dat al heel lang geleden gevoerd is met onder meer Ivan Illich. Moeten we daar nu nog op terugkeren? Mijn punt was om inderdaad eens te kijken wat medicalisering anno 2013, nu 2015, nog zou kunnen betekenen. Dan denk ik dat er van de oorspronkelijke analyse nog een groot stuk overblijft, maar ik had ook de indruk dat er iets moest aan worden toegevoegd. Dat iets dat er nog moet aan worden toegevoegd, is volgens mij een heel belangrijke verschuiving. Wanneer we spreken over medicalisering, dan moeten we, geloof ik, het frame veranderen. Dat we niet alleen het slachtoffer zijn van datgene wat ons wordt opgelegd, ook al zijn dat zaken die spelen. Ik heb uit gesprekken met heel veel artsen geleerd dat veel mensen zelf ook om medicijnen komen vragen. Ik stelde me dus de vraag waar deze reflex, deze logica vandaan komt. Dan moet je de analyse

maken van hoe het komt dat we binnen die logica opereren. Als je dan de vraag stelt waar we naar op zoek zijn, dan moet je maatschappelijk gezien wel constateren dat het streven naar een perfecte gezondheid een heel belangrijk gegeven is geworden. Als je streeft naar een perfecte gezondheid, is de eerste vraag die je stelt wanneer je je perfecte gezondheid bereikt hebt en vooral hoe je dat dan weet. Als we ons nu allemaal die vraag stellen of we perfect gezond zijn, hoe weten we dat dan precies? Als je een zekerheid wil verwerven als antwoord op die vraag, dan ga je op zoek. Op zoek gaan in de medische context is vaak het ondergaan van allerlei onderzoeken en screenings, om jezelf ervan te verzekeren dat je perfect gezond bent. De moeilijkheid van die vraag is dat je nooit een sluitend antwoord hebt, want je weet natuurlijk nooit of je perfect gezond bent. Zelfs de mensen die in alle extremiteit, en die fenomenen zijn echt wel redelijk ruim verspreid, in privéziekenhuizen binnenkomen en om een totale *Body Scan* vragen, krijgen slechts de valse hoop dat ze na die screening eindelijk zeker zullen weten dat ze perfect gezond zijn, ook al betalen ze daar duizenden euro's voor. Daar zit dus een bepaalde logica in vevat. Eens je vanuit die startvraag vertrekt - Ben ik wel perfect gezond? - dan geraak je er niet meer uit, want je blijft streven naar iets zonder eindpunt. We moeten goed beseffen dat dat niet onze startvraag hoeft te zijn. Als we naar onszelf en naar onze identiteit kijken, moet perfecte gezondheid dan wel het doel zijn? Daar is dus een belangrijke verschuiving, in die zin dat we er vroeger vanuit gingen dat we gezond waren tot het tegendeel bewezen was. Gezondheid was met andere woorden de afwezigheid van ziekte. Zolang we niets voelden, hadden we geen probleem. Dat had het nadeel dat we soms wel iets hadden, ook al voelden we het niet, en dat dan te laat ontdekten. Tegelijkertijd gaf dat wel een basisrust omdat je niet permanent met de vraag bezig hoefde te zijn of je wel gezond was. Die plaats van ziekte en gezondheid is verschoven; vandaag is de kwestie net omgekeerd. Gezondheid is niet het primaat, maar ziekte wordt de primordiale vraag. Hoe kan ik zeker weten dat ik niet ziek ben? Zodra je in die logica zit, neig je er dus naar om permanent op zoek te gaan naar fenomenen die als afwijkingen en abnormaliteiten worden omschreven. Die moet je dan bestrijden met allerlei middelen

die steeds meer voor handen zijn. Je zit dus vaak met een verwarring van iets wat enerzijds zou kunnen omschreven worden als de medische definitie van ziekte, waarbij je klinisch kunt vaststellen of er een fysiek probleem is, en de sociale definitie ervan. De sociale definitie is al datgene wat maatschappelijk niet aanvaardbaar is en steeds meer als ziekte of afwijking wordt omschreven. Dus hoe ruimer je definitie van 'gezondheid' wordt, hoe meer fenomenen binnen dat kader komen, en hoe groter de kans dat er iets fout loopt. Want als mijn definitie van gezondheid zo breed is, dan heb ik eigenlijk altijd een vorm van ziekte die ik moet tegengaan. Dus hoe meer ik dat moet doen, hoe sneller ik in die logica kom. Ik heb een medisch probleem, ik stap de medische wereld binnen en daar hebben we nu eenmaal die farmacologische logica die zegt dat medische problemen met medicijnen worden opgelost. We bekijken elk jaar de statistieken en telkens opnieuw denken we dat we aan het plafond zitten wat het aantal medicijnen betreft die worden voorgeschreven voor psychosociale problemen. Elke keer denken we dat we het plafond bereikt hebben, maar tien jaar later blijkt dat het nog vermeerderd is. Dat was mijn oorspronkelijke verwondering. Hoe komt het dat we er wel over spreken en toch geen greep lijken te krijgen op het probleem? Vandaar dat ik heb gepoogd om enkele basisvragen in het debat terug binnen te brengen. Ik blijf verwonderd over het effect van het boek omdat het alleen maar een paar vragen zijn die ik heb gesteld. Maar ik denk wel dat het belangrijke vragen zijn. Misschien moet ik daar nog een laatste punt aan toevoegen. Ik doe het ook vanuit een sociaal engagement. Als we maatschappelijke discussies hebben over gezondheidszorg, dan wordt er heel vaak gediscussieerd over de kosten die de pan uit swingen die vooral te maken hebben met 'arme mensen-ziekten' zoals bijvoorbeeld obesitas en diabetes, ziektes die te maken hebben met levensstijl. Daar wordt heel fel over gediscussieerd. De solidariteit moet eraan geloven; we kunnen dat niet meer houden en zo verder. Maar die ziektes die eerder te maken hebben met over-medicalisering, met een overmatig gebruik van het gezondheidssysteem, blijven buiten schot. Die kosten ons ook handenvol geld, maar de medische wereld protesteert daar niet tegen omdat ze er zelf rijker van wordt. Ik denk dat we dat debat op een eerlijke manier moeten

voeren. We moeten de complexiteit van het probleem zien en weggaan van de slogans zoals 'het is alleen de schuld van *Big Pharma*'. Natuurlijk speelt dat wel een rol, maar er is een samenlevingsmodel waarin wij allemaal streven naar een bepaald beeld van gezondheid dat ons in bepaalde opzichten – vandaar ook de titel – ziek maakt. Dat kan natuurlijk niet de bedoeling zijn.

LM: We zwemmen in een ideologie van gezondheid. Dat is het actuele ideaal. Ons gezichtspunt vanuit de psychoanalyse is dat hoe meer we de nadruk leggen op het ideaal, hoe meer we de vraag van het tekort, dat wat niet gaat, naast ons neerleggen en vergeten. In dit geval heeft net dat wat niet van de orde van het ideaal is, zijn plaats. Hoe meer we de zaken nog mooier voorspiegelen dan het ideaal, hoe meer het tekort zal ontbreken. Waar hebben we dus mee te maken? Met een angstige maatschappij, ook langs de kant van de onderzoekers en de artsen. Als we het tekort terzijde plaatsen, wil dat natuurlijk niet zeggen dat het verdwijnt. Het zal zich manifesteren, maar onder de vorm van angst. Zoals u aangeeft, zal deze angst behandeld worden met een over-medicalisering. Het is daar dat men ook de angst zal willen onderdrukken, want men zal daarvoor behandelingen aanbieden. En eens je daaraan begint, kent het inderdaad geen eindpunt. Deze ideologie, dat gezondheidsideaal, is inderdaad een echte ziekte. Dat is wat ik heb begrepen uit wat u zei.

ID: Ik denk dat de logica vanuit een verkeerd punt vertrekt. Angst is op zich geen probleem; het is één van onze basisemoties waar we mee moeten omgaan. De vraag is waarom we er vandaag niet in slagen om ons verdriet, onze wanhoop en onze moedeloosheid een plaats te geven, zonder dat we dit associëren met een probleem dat we meteen moeten oplossen. Alsof er een bestaan mogelijk zou zijn waarin die basisemoties niet meer aanwezig zouden zijn. Ik zou zelfs een stap verder durven gaan. Is er wel een bestaan 'wenselijk' waarin die basisemoties niet meer aanwezig zouden zijn? Ik denk dat het altijd de rol van de psychoanalyse is geweest om de mens te leren omgaan met zijn onvermogen om te leven. Want dat leven is een geworstel en daar horen rouw, angst en wanhoop nu eenmaal bij. Niet dat we feest vieren wanneer we angstig zijn,

maar het is onvermijdelijk dat een aantal fasen in ons leven, een aantal momenten doorheen de dag ons met die zaken confronteren. Ik heb de indruk dat die medicalisering de zaken alleen gaat proberen platwalsen. Nog voor we het probleem goed en wel hebben gezien, hebben we het al proberen te bezweren. Het is voor een stuk het uit de weg gaan van de confrontatie met datgene wat ik denk dat mijn leven moet zijn. Ik denk dat daar de absolute opgave voor de psychoanalyse ligt, vandaag en in de toekomst, om zich daar ook veel manifesteren in te profileren. Dat terrein kan daar echt een tegengewicht in bieden. Het is natuurlijk wel zo dat het klimaat vandaag, zeker in het Nederlandstalige deel van dit land, niet echt positief is wat dat betreft. Daar zijn andere filosofen medeverantwoordelijk voor, waar ik mij liever niet mee associeer. Maar er is wel degelijk een *countering* mogelijk, waarin duidelijk gemaakt kan worden waarom precies die emoties zoals angst of verlegenheid onvermijdelijk zijn. Ik denk dat daar een enorme opgave zit om dat terug in het maatschappelijk debat binnen te brengen. Alsof een emotie een soort van afwijking op zich is. Dat is natuurlijk bijzonder problematisch, maar er is op die manier wel een discours op gang getrokken dat er in geslaagd is om dat in die logica van medicalisering binnen te brengen. En eens het in die logica is binnengebracht, dan is het duidelijk waar we naartoe gaan. Je moet het dus voor een stuk uit die logica halen. Niet dat dit op een voluntaristische manier, met een eenvoudige geste, te verwezenlijken is. Maar dat is, geloof ik, wel de opgave waar we voor staan.

LM: Dus, wat wil dat zeggen? Dat de psychoanalytici moeten doordringen tot bepaalde kringen waar er een soort maatschappelijk debat zou zijn? Denkt u dat het dat zou zijn? We hebben het geprobeerd. We proberen. Dat wordt niet altijd aanvaard. Maar als we hen gaan zeggen: we schenken u de angst, denk ik dat we niet veel liefhebbers zullen hebben, denkt u niet? (*gelach*)

ID: 'Ik ben de makelaar van de angst, voilà. Kom binnen!' (*gelach*) En toch lijkt dat een andere boodschap te zijn waarmee ik de deur op één op andere manier kan laten opengaan. Toch denk ik dat daar wel een aangehouden poging moet worden ondernomen, ook al is deze verre van eenvoudig, want er staat natuurlijk wel een heuse machinerie tegenover, die meer is dan alleen

maar een medische wereld die zich op een bepaalde wijze heeft gesetteld. Er is uiteraard een hele gezondheidsindustrie die daar rondhangt en die, om nog eens op die angst terug te komen, eerder aan angstexploitatie doet. Die ons dus eerst angstig maakt voor datgene wat we niet zeker weten, namelijk of we wel gezond zijn, om dan het middel aan te bieden dat ons de illusie geeft dat we de angst daarmee kunnen bezweren. Dus die industrie – en nogmaals: dat is niet het enige probleem – speelt natuurlijk wel een grote rol, in die zin dat die op congressen in staat is om met een enorme lobbymachine tekeer te gaan en wel degelijk een grote impact heeft op datgene wat we dan omschrijven als ‘de medische wereld’. Die impact, daar kun je niet omheen. Het is een beetje zoals de groene beweging die in het Europees Parlement een wet probeert te laten stemmen en het daarbij moeten opnemen tegen achtduizend fulltime lobbyisten die ergens in Brussel tewerkgesteld worden. Je hebt dus natuurlijk minder power en dat betekent dat je moet blijven insisteren. Niet per se in het verdedigen van de psychoanalyse op zich, maar in het duiden van het probleem waar we, ondanks de oplossingen die we denken te hebben, steeds meer mee worstelen. We moeten op de symptomen wijzen. Het is onmogelijk te zeggen dat we steeds verder gaan in het medicinale bestrijden van problemen zonder toe te geven dat dat nu net het probleem is. En het loopt echt wel uit de hand. Wie dat niet wil zien, denkt niet na. Het enige wat we kunnen doen, is proberen om de mensen te laten nadenken. Zowel de individuele burgers als de medische wereld in het bijzonder. Dat is één van de redenen waarom ik het gevecht in de medische faculteit altijd heb blijven voeren om de naam filosofie te behouden, omdat de belangrijkste opgave in een heel erg gesloten debat, dat zo geweldig overtuigd is van de antwoorden die het denkt te moeten geven, eruit bestaat om een aantal vragen terug binnen te krijgen. De medische wereld doet alsof ze een exacte wetenschap is, maar dat is ze absoluut niet. Dat laatste verwijt ik haar niet, maar ik verwijt haar wél dat ze doet alsof. Ze moet af van die mythe dat ze op elk probleem een sluitend antwoord kan bieden. Maar die mythe leeft wel heel erg sterk. Het is dus zeker niet van vandaag op morgen dat je die *countering* kan teweegbrengen. Maar als we blijven wijzen op de symptomen die die wereld genereert, dan

denk ik dat er wel degelijk een maatschappelijk debat kan worden gevoerd. Dus het feit dat ik maanden aan een stuk bijna elke week door een aantal journalisten werd gebeld verwonderde me, maar gaf me ook de hoop dat het minstens een beetje aangevoeld werd dat die titel, die paradox, een probleem aanduidt. Het is de maatschappelijke opgave om met z’n allen dat probleem te zien en pas dan kun je eventueel een verandering teweegbrengen.

LM: We gaan proberen een beetje visionair te zijn. De ommekeer, wat zou dat kunnen zijn? Wat zou er kunnen gebeuren opdat een discours plots wijzigt?

ID: Een discours wijzigt bijzonder langzaam. Dat is nu eenmaal de eigenschap van een bepaald paradigma, dat het zich niet aan de kant laat schuiven omdat het gegeven van ‘normale wetenschappen’ heel erg dwingend inwerkt op datgene wat het bestrijdt. Het is dus een aanhoudend gevecht. Tegelijkertijd kan die ommekeer wel gebeuren. Als je merkt hoe met name de discussies over de DSM-V wel degelijk op gang zijn gekomen, denk ik dat we ook niet te bescheiden moeten zijn. Er is wel degelijk een tegenbeweging die aan invloed wint en die ook door mensen die in deze zaal aanwezig zijn, ondersteund wordt. In die zin ben ik zeker niet zonder hoop dat er minstens pogingen zijn om die verandering teweeg te brengen. Het gaat er om dat we, niet alleen vanuit de professionele expertise, dat perspectief meer kunnen binnenbrengen in de blik van mensen die dag in dag uit naar het gedrag van hun kinderen kijken, en bij onderwijzers die op een bepaalde manier met hun leerlingen omgaan bijvoorbeeld. Want daar zit de reflex. Ouders worden aangesproken op datgene wat een onderwijzer denkt te moeten detecteren vanuit een bepaalde logica, die hij waarschijnlijk niet goed beheerst, maar verondersteld wordt te signaleren. Dat signalement is dan in feite al in die farmacologische logica betrokken. Dus daar zit een enorm knooppunt dat je niet anders kan dan bestrijden.

LM: Denkt u bijvoorbeeld aan het probleem van de hyperactiviteit?

ID: Bijvoorbeeld, maar je ziet ook elke keer nieuwe namen opduiken. Als je dat een beetje historisch bekijkt, is dat op zich wel interessant. Als je denkt aan de tweede helft van de negen-

tiende eeuw, was neurasthenie bijvoorbeeld alomtegenwoordig. Als ik vandaag in de zaal zal vragen wie aan neurasthenie lijdt, dan denk ik niet dat er veel mensen een hand zullen opsteken. Je moet de relatie zien tussen datgene wat de samenleving in interactie met ons doet en welke ziektebeelden dat genereert. Alleen is het een beetje eigen aan onze tijd dat we denken dat we die problemen eindelijk eens zullen oplossen, via allerlei farmacologische of medisch-technologische middelen die we tot onze beschikking hebben. Dat is het fantasma van onze tijd. We hebben de neuro-wetenschappen, we leggen ons DNA bloot en – zoals Francis Fukuyama ooit in zijn boek *Our Posthuman Future*⁶ schreef – denken we dat we nu eindelijk eens zullen kunnen doen wat Freud nooit heeft kunnen doen: we zullen de motorkap kunnen openen en we zullen eindelijk weten wat er zich onder afspeelt. Dat is het fantasma van onze tijd: dat we het allemaal zullen doorgronden en dan heel transparant in staat zullen zijn om te weten wat mens-zijn betekent. Ik zou zeggen, gelukkig zijn we tot op de dag van vandaag nog altijd te dwaas om onszelf te begrijpen. Dat is ook geen probleem. We moeten die domheid terug een beetje cultiveren en niet doen alsof we het wetenschappelijk allemaal panklaar hebben liggen.

NL: In het geval van ADHD konden we twee weken geleden in de kranten lezen dat het kabinet van minister van volksgezondheid Maggie De Block aankondigt in 2016 per provincie een ADHD-expert te zullen aanstellen, vanuit de idee dat de diagnose van ADHD nog steeds niet op punt staat en dat het toch wel heel vreemd is dat er in West-Vlaanderen tienmaal minder ADHD'ers zijn dan in Luxemburg. De kritiek op de DSM-V ten spijt. Dat heeft te maken met het diagnostisch systeem en met de aanpak die daaruit voortvloeit. Wat stelt u voor? Wat moeten wij doen ten opzichte van die mededeling van de minister? Wat kunnen psychoanalytici doen? En wat gaat u doen? (*gelach*)

ID: (*lacht*) Ik had onlangs een overleg op het ministerie van De Block. Niet over die kwestie, maar misschien moet ik een volgend overleg aanvragen om het daarover te hebben.

NL: Graag.

ID: Je kan daar dan misschien meteen ook een provinciale burn-out-expert en depressie-expert bij plaatsen en dan zullen we nog een aantal zaken niet hebben gedekt. Hoe meer je zoekt, hoe meer je vindt. Je genereert een probleem door ernaar opzoek te gaan. Daar zit je dus met een heel fout signaal. Het doet mij een beetje denken aan het systeem van quota. Je moet quota halen en als je er onvoldoende hebt, dan heb je in feite altijd gelijk. Als je het gedetecteerd hebt, dan heb je het goed gedaan. Maar als je het nog niet hebt gedetecteerd, dan moet je er nog naar op zoek gaan. Datgene wat je niet vindt is een bewijs dat het bestaat, je moet het gewoon nog ontdekken. Dat is natuurlijk een heel perverse logica en daar moet je radicaal tegenin gaan. In feite zouden we daartegen heel snel een duidelijke positie moeten innemen, omdat net een ministerie dat zich profileert als *evidence based* – want dat was toch het grote handelsmerk van datgene wat het wilde doen – daar toch een stuk uit de bocht gaat. Zet in elke school een ADHD-expert, dan weet je nu al wat het resultaat zal zijn. Daar hoeft je niet zo intelligent voor te zijn. De vraag is waarom we de nood ondervinden om dat nu precies te doen. En daar zit het hele probleem denk ik. Het is alleen moeilijk om Maggie De Block te overtuigen, dat heb ik ondervonden. Maar ik zal mijn best doen...

NL: Uiteraard, we kunnen dan in de eerste plaats voorspellen dat er dan inderdaad veel meer gevallen van ADHD zullen zijn. Maar dan spreken we nog niet over de ravages die die labelwoede in de kliniek zal gaan voortbrengen. Ik denk dat er ons op dat punt wel een belangrijke verantwoordelijkheid wacht om te getuigen over de nefaste effecten die een objectivering van het menselijk lijden kan teweegbrengen. Wat we doorgaans ook doen.

ID: Dat is het denk ik. De psychoanalyse heeft altijd haar kliniek. Dat is jullie instrument. Daar gaat het om. Daar komen de problemen keihard binnen. Het is aan jullie om daarover te praten, want ik kan er niet over getuigen. Het vermoeden dat ik heb, is dat je daar steeds duidelijker ziet wat de neveneffecten zijn van onze omgang daarmee, in maatschappelijk opzicht. Maar (*richt zich tot LM*) ik laat u graag het woord, misschien kan u daar verder op ingaan.

6 Fukuyama, F. (2002). *Our Posthuman Future*. New York, Farrar Straus & Giroux.

LM: Ja, absoluut. Dat is een moeilijkheid. We proberen dat ook te doen. Ik vernoemde deze ochtend de *Centres Psychanalytiques de Consultation et de Traitement* (CPCT) die in het sociale veld opgericht werden, waarin iedereen die zich aanmeldt, gratis ontvangen wordt. We proberen vanuit die verzamelde kliniek, die een kortdurende behandeling van maximum vier maanden beoogt, iets over die behandeling uit te werken, zonder onze noties, onze concepten, los te laten en dat toch ook buiten het veld van de psychoanalyse te laten circuleren. Ik moet zeggen dat dat effecten gehad heeft. Dat heeft effecten. Ik heb in elk geval op die manier publicaties van klinische gevallen, die heel helder behandeld werden, kunnen overhandigen aan mensen waarvan ik dacht dat ze ervoor open stonden. Tot op het punt dat dit een vraag heeft gecreëerd bij publieke instanties. Dat is dus al iets belangrijk, want dat heft de idee op dat de psychoanalyse iets obscuurs, onbegrijpelijk, niet-overdraagbaar is. Er zijn heel wat vooroordelen. Dat is een andere manier van tewerk gaan. Er zijn ook congressen en colloquia die toegankelijk zijn voor iedereen die komt. Maar ik denk dat we ook de instituten moeten bereiken. Want het is daar dat het gebeurt. Er zijn momenten geweest waarop dat totaal mislukte. Ik werd ooit uitgenodigd voor debatten toen er een campagne liep over de kwestie van depressie in Frankrijk. Ze hebben toen een uitgave gemaakt en daarna werd ik door een minister uitgenodigd die met mij in discussie wilde gaan. Hij zei me: "We hebben een tijdschrift gemaakt en we zouden uw advies daarover willen weten." Hij heeft echter op geen enkele manier rekening gehouden met wat er over depressie gezegd was geweest. Daar word je pas depressief van. De psychoanalyse werd afgevoerd als mogelijke behandeling voor depressie. Waarom hadden ze ons dan bevraagd? Enfin, men had mij ook bevraagd omdat men op een gegeven moment zo een gedoe had gemaakt over het gebruik van psychotherapievormen, wat hen angstig had gemaakt. Dus dachten ze dat ze ons moesten consulteren. Maar u ziet dat zich dat snel terug sluit. Dus moeten we volhouden, dat is alles. Het onbewuste sluit zich opnieuw en er zijn afwijzingen, verdringen, maar goed, dat maakt deel uit van dat onbewuste.

NL: Wanneer ik naar u luister, en naar Hind Fraihi deze ochtend, bedenk ik dat we voor vandaag twee gasten gekozen hebben, die elk op hun manier geprobeerd hebben om iets van het object van de psychoanalyse te omcirkelen: het reële. Hind Fraihi had het over iets dat men niet kan bemeesteren. U geeft een pleidooi over de angst, als iets dat onvermijdelijk en menselijk is. Hartelijk bedankt daarvoor.

ID: Heel graag gedaan.

Een discours dat niet van de orde van de schijn is

De actualiteit van terreur

Sam Calmeyn¹

De oorspronkelijke inzet van deze tekst was het onzinnige, steeds voelbaar na elke terreurdaad, te benoemen. Een verklaring te zoeken voor hoe iemand zich in functie van een ideologie opoffert, zich in een luchthaven, vlakbij een kinderspeeltuin of in een volle concertzaal tot ontplofing brengt. Zoekend naar zin, naar antwoorden, ben ik in de literatuur gedoken. Ik had echter beter moeten weten... Er is geen verklaring voor deze inslag van het reële en bovendien zou een zekerheid hieromtrent net een weg banen voor de haat. Meer nog, we moeten net met dat onzinnige, met deze *hors-sens* aan de slag. Onze drang naar zekerheid reveleert meteen één van de centrale mechanismen van terreur – de zelfmoordterrorist is zeker van zijn stuk – en in het verlengde daarvan, van racisme. Racisme, zoals we ook nu weer kunnen vaststellen, als één van de mogelijke antwoorden op terreur.

Een citaat van Clotilde Leguil oriënteerde dit werk en liet toe om een andere positie in te nemen: “A la certitude, nous préférons l’incertaine identité de notre être. Car c’est aussi dans cette dimension d’incertitude, de remise en question de notre identité que gît notre histoire. C’est ce qui fait notre singularité, une incertaine identité qui est une chance à condition qu’on soit prêt à

la défendre face aux certitudes de la pulsion de mort.”² Het citaat komt uit een tekstje dat verscheen op *Lacan Quotidien* op 15 december 2015, genaamd: “La Haine est sans raison, mais elle n’est pas sans objet.”³ Deze tekst verscheen, zoals vele andere in de naweeën van de aanslagen op 13 november in Parijs.

Naar aanleiding van de aanslagen werden verschillende psychologische, sociologische en economische theorieën naar voor geschoven die proberen te verklaren waarom individuen zich op korte tijd, vaak gedurende slechts enkele maanden, bekeren tot en aansluiten bij groeperingen zoals Daesh. Sommigen verklaringen benadrukken dat het vooral gaat om jongeren die gemarginaliseerd en verworpen zijn. Jongeren die uit gezinnen komen waar de vader afwezig is. Velen onder hen zijn reeds vroeg in contact gekomen met allerlei soorten misdaad en hebben slechts een gebrekkige kennis van de islam. Uit andere onderzoeken blijkt dan weer dat de Syriëstrijders net van diverse culturele oorsprong stammen en zelfs frequenter uit de middenklasse komen.

Nog andere verklaringen stellen voorop dat de gebrekkige integratie van de islam in de westerse wereld een belangrijke rol speelt. Het satireblad *Charlie Hebdo* gaat er in een recent en fel bekritiseerd opiniestuk⁴ van uit dat de aanvaarding van de hoofddoek en halal voeding de aanslagen net in de hand werkten. Er zullen uiteindelijk evenveel oorzaken gevonden worden voor terreur, als dat er experts zijn binnen de sociale wetenschappen.⁵ Even goed geldt: voor elke politicus een verklaring afgestemd op zijn of haar politiek programma. Ze stoten echter allen op het mysterie waarom het ene individu radicaliseert, terwijl het andere dat niet doet. “Maîtriser le phénomène par la pensée, c’est toujours montrer com-

2 Leguil, C. (2015). La Haine est sans raison, mais elle n’est pas sans objet. In : *Lacan Quotidien* 554, 3. Vrije vertaling: “In plaats van de zekerheid, verkiezen we de onzekere identiteit van ons zijn. Want het is binnen deze dimensie van onzekerheid, het in vraag stellen van onze identiteit dat onze geschiedenis schuilt. Het maakt onze singulariteit uit, een onzekere identiteit die een kans is, op voorwaarde dat we bereid zijn deze te verdedigen ten aanzien van de zekerheden van de doodsdrijf.”

3 *Ibid.*

4 Charlie Hebdo (30/03/2016). Edito : How did we end up here?. www.charliehebdo.fr/en/edito/how-did-we-end-up-here

5 Laurent, E. (2016). De la folie de la horde aux triomphes des religions. Partie de la conférence faite à Brest, le 16 janvier sous le titre : « La folie au 21ème siècle et les triomphes des religions ».

1 Klinisch psycholoog, samcalmeyn@gmail.com

ment on peut le faire d'une façon trompeuse ..."⁶

De zoektocht naar een verklaring voor het 'zinloos' geweld doet vermoeden dat het geweld niet zo zinloos is als eerst gedacht. Dat het 'een zin' heeft. Dat 'het' zin *heeft*. Het leidt tot justificatie en legitimatie. Bovendien, zoals eerder gezegd, opent het de weg voor de haat. Het is de schuld van... en zou dit niet betekenen dat we in dezelfde val trappen? In haar artikel beschouwt Leguil de haat veeleer als een structureel gegeven. Dat er doorheen de geschiedenis altijd andere bevolkingsgroepen object van haat zijn geweest, bewijst het structurele karakter ervan. De haat ligt aan de basis van de drift, in het hart van de topologie van het subject en de manier waarop het subject en de grote Ander zich articuleren. Deze articulatie verloopt in drie logische tijden⁷:

1. Een mens weet te herkennen wat geen mens is,
2. Mensen herkennen zich onder elkaar,
3. Ik kom - gedreven door de haast - tot het besluit een mens te zijn, uit angst overtuigd te worden door de mensen dat ik geen mens ben.

De identificatie vertrekt altijd vanuit een punt van verwerping, namelijk de verwerping van wat niet mens is, van wat anders is, van een genot dat verschilt van het eigen genot. Het subject is namelijk niet in staat om zich op het eigen genot te oriënteren. We weten enkel hoe we het genot van de ander kunnen verwerpen. Het doet denken aan de groep hooligans, anders eeuwige rivalen, die zich verenigden onder de noemer van 'Belgian hooligans', om na de aanslagen te protesteren op het beursplein.

Dat er geen verklaring te vinden is voor de haat (en voor terreur), betekent niet dat we er niets over kunnen zeggen, dat er in wat zich voordoet geen oorzakelijkheid schuilt. Het betekent niet dat we het moeten banaliseren of dat we geen positie moeten innemen: onmogelijk er zin aan te verlenen [*impossible au sens*], maar geen machteloosheid [*impuissance*]. Wat kan er gezegd worden over terreur zonder te vervallen in 'bedrieglijke' verklaringen? Meer bepaald wat kan erover

6 Lacan, J. (2014 [1962-1963]). *Le Séminaire, Livre X, L'angoisse*. Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil, 94.

7 Laurent, E. (2014). Le racisme 2.0. In : *Lacan Quotidien* 371.

gezegd worden - zonder ons te haasten - opdat men zich kan oriënteren op 'wat net niet bedriegt'?

In een interview met *Panorama* in 1974 beschreef Lacan de religie als een monsterlijke slokop.⁸ Religie verleent zin, maar verknoopt ook iets van het genot. Langs de kant van het symbolische kunnen we verwijzen naar wat Lacan hierover zegt in zijn tekst *La triomphe de la religion*. "Van in den beginne heeft al wat religie is erin bestaan om dingen die ooit 'natuurlijk' waren een zin te geven. En het is niet omdat die dingen, dankzij het reële, minder natuurlijk worden, dat het afscheiden van zin nu ook maar meteen zou moeten stoppen."⁹ Dit is met name het geval voor de islam die niet opgeslokt wordt door het discours van de wetenschap. De islam definieert wat het betekent om een man te zijn, een vrouw te zijn. Ze maakt van het niet-bestaan van de seksuele verhouding een imperatief wat betreft relaties buiten het huwelijk door een strikte scheiding van de seksen voor te schrijven, waarbij eenieder op hoogst gedifferentieerde wijze opgroeit en opgevoed wordt. Ze is dus geschikt om sociaal vorm te geven aan de afwezigheid van de seksuele verhouding. Jacques-Alain Miller wijst erop dat de islam op dit punt een reddingsboei kan zijn, een antwoord kan bieden op het wezenlijk twijfelachtige van ons zijn, een symbolisch ankerpunt.¹⁰

Langs de kant van het reële, kunnen we situeren wat Miller in zijn tekst over de adolescentie het lichaam van de Ander¹¹ noemt. We kunnen niet genieten van het lichaam van de Ander, er is enkel het onvatbaar genot van het eigen lichaam of het eigen fantasma. Miller stelt zich de vraag of er in het geval van Daesh geen sprake zou kunnen zijn van een nieuwe alliantie tussen de identificatie, georiënteerd door het verlangen, en de drift, met name de doodsdrijf? Het voorbeeld bij uitstek is de schokkende cyberpropaganda van Daesh. In sommige video's wordt minutenlang getoond hoe een scherpschutter op vijanden schiet. Het

8 Lacan, J. (2014 [1974]). Entretien au Magazine Panorama. Questions d'Emilio Granzotto. In : *iNWiT* 13, 59-72.

9 Lacan, J. (2005 [1974]). *Le triomphe de la religion*. Paris, Seuil, 79-80. Vertaald in : *iNWiT* 8/9, 379.

10 Miller, J.-A. (2015). *En direction de l'adolescence*. Intervention de clôture à la 3ème Journée de l'Institut de l'Enfant, 21 maart 2015.

11 *Ibid.*

cameraperspectief is dat van het vizier.¹² Het beeld wordt telkens gepauzeerd op de angstige blik van het slachtoffer dat niet weet van waaruit het beschoten wordt. In andere video's¹³ wordt het in stukken gereten lichaam geëtaleerd: lichaamsdelen worden afgehakt, lichamen worden gekruisigd of van gebouwen gegooid,... Op de achtergrond worden Arabische teksten gescandeerd. Hier staat het object *a* op de voorgrond. Het gaat over het provoceren van de angst maar even goed het raken van wat misschien het onbewust genot van de Ander uitmaakt. Dit lokt een vreemde ervaring uit bij de kijker van de beelden: men wil wegstijgen, maar iets dwingt om te blijven kijken.

Het gevolg van het gegeven dat er op vlak van het genot iets geraakt of verknoopt wordt, is dat het niet zomaar teniet gedaan kan worden. Het is geen discours van de schijn.¹⁴ De islamitische staat ronselt lichamen, geen subjecten. Het discours valt langs de kant van de Een, wat zou kunnen impliceren dat er geen mogelijkheid bestaat tot dialoog en dialectiek en dat een antwoord op een dergelijke groepering enkel langs de zijde van de reële act te situeren valt. Zou Jacques-Alain Miller hierop zinspelen wanneer hij zijn interventie beëindigt met: "Comme je crois que nous avons affaire au réel, la conclusion politique que je tire de cette considération psychanalytique, c'est qu'avec ce discours, celui de l'Etat islamique, eh bien la seule façon d'en finir, c'est de le vaincre."¹⁵ Het is een pessimistische visie als het enige antwoord langs de kant van de reële act valt en het woord tekort schiet. Het moet misschien de gok van de psychoanalyse zijn, blijvend in te zetten op de dialectiek en haar interpretatie. Wat betekent dat ze tenminste een plek reserveert voor het onmogelijk-te-zeggen om aldus niet voor de zekerheid van de doodsdrijf te kiezen, maar voor het onzekere.

.....
12 Dit perspectief doet denken aan videogames zoals bv. *Call of Duty*.

13 Uit een onderzoek van de Britse antiterrorisme denktank Quilliam blijkt dat in slechts 1/3de van de propaganda van IS geweld centraal staat. Veel van de propaganda gaat over de economische voorspoed waarbij supermarkten met overvolle schappen, drukke soeks, bloeiende landbouw en industrie getoond worden. De 6 belangrijkste thema's van de IS propaganda zijn: genade, verbondenheid, utopie, oorlog, slachtofferchap en brutaliteit.

14 Miller, J.-A. (2015). *En direction de l'adolescence*. *Ibid.*

15 *Ibid.*

.....

v.u. Nathalie Laceur, Sint-Machariusstraat 9, 9000 Gent

Directrice van de publicatie:
Nathalie Laceur (voorzitster Kring voor Psychoanalyse van
de New Lacanian School)

Wetenschappelijk comité:
Peter Decuyper, Abe Geldhof, Nathalie Laceur, Glenn Strubbe
(het Bureau van de Kring)

Coördinatrice van de redactie: Dewi Dynoodt
Redactieleden: Peter Decuyper, Abe Geldhof, Nathalie Laceur,
Glenn Strubbe

Vormgeving en titelfont **Qvodic**: Johnny Bekaert

.....

Het tijdschrift van de Kring voor psychoanalyse van de
New Lacanian School werd opgericht in 2005 onder de
naam sKRIPtA en verscheen tot 2015 drie maal per jaar
in een papieren versie. Kring Online is de digitale opvolger
van sKRIPtA en verschijnt vanaf september 2016 minstens
drie keer per jaar.

Meer info over lacaniaanse psychoanalyse:
Kring voor Psychoanalyse van de NLS: www.kring-nls.org
PPaK-Gent: www.ppak-gent.be
Eurofederatie van Psychoanalyse: www.europsychoanalysis.eu
New Lacanian School: www.amp-nls.org
World Association of Psychoanalysis: www.wapol.org

**KRING
ONLINE**
SEPTEMBER 2016

Kring voor Psychoanalyse
van de New Lacanian School

